

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Τὸ βιβλίο αὐτὸ πρωτοδημοσιεύτηκε χωρὶς εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο. Στὸ διάστημα πὺν πέρασε ἀπὸ τότε, συνειδητοποίησα ὅτι τελικὰ εἶναι περισσότερο δυσνόητο ἀπ' ὅσο νόμιζα. Ἐλπίζω ὅτι ἡ γενικὴ ἐπισκόπηση πὺν παρουσιάζω ἐδῶ, στὴν ὁποία παραλείπω ἀρκετὲς λεπτομέρειες προκειμένου νὰ ἐπικεντρωθῶ στὸ κύριο ζήτημα, θὰ βοηθήσει μερικὸς τουλάχιστον ἀναγνώστες.

Στόχος μου εἶναι νὰ προτείνω ἕναν τρόπο κατανόησης ὀρισμένων ἀνησυχιῶν πὺν ἀνακύπτουν μὲ συστηματικὸ τρόπο στὸ πλαίσιο τῆς φιλοσοφίας τῶν Νέων Χρόνων καὶ οἱ ὀποῖες, ὅπως ὑποδηλώνει κι ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου, ἐπικεντρώνονται στὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν νοῦ καὶ τὸν κόσμος. Ἡ ἐρμηνεία πὺν σκοπεύω νὰ προτείνω θὰ ἔχει χαρακτῆρα διάγνωσης· καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, συνεχίζοντας τὴ μεταφορὰ ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ἱατρικῆς, πῶς κάθε ἱκανοποιητικὴ διάγνωση ὀφείλει νὰ δείχνει τὸν δρόμο πρὸς μιὰ γιαιτρεία. Στόχος μου εἶναι νὰ ἐξηγήσω πῶς δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι καλούμαστε νὰ ἀνταποκριθοῦμε σὲ ὀρισμένες γνώριμες φιλοσοφικὲς ὑποχρεώσεις· καὶ θέλω ἡ ἐξήγησή μου νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ξεμασκαρέψουμε τὴν ἐντύπωση αὐτή, ἀποκαλύπτοντας ὅτι πρόκειται γιὰ ψευδαίσθηση.

Τὸ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ψευδαίσθηση ἔχει τὴ δύναμη νὰ μᾶς αἰχμαλωτίζει εἶναι σημαντικό. Θέλω ἡ ἐξήγησή μου νὰ μπορεῖ νὰ πιστοποιήσει τὴ δύναμη πὺν ἔχουν οἱ ρίζες τῆς ψευδαίσθησης, ὄστε νὰ μᾶς εἶναι δυνατὸ νὰ σταθοῦμε μὲ σεβασμὸ ἀπέναντι στὴν πεποίθηση ὅτι πρόκειται γιὰ γνήσιες ὑποχρεώσεις, ἀκόμα κι ἂν ἐμεῖς, ἀπὸ τὴ μεριά μας, ἀντιλαμβανόμαστε πῶς μπορούμε νὰ

ἀπορρίψουμε τὴν ἐπίφραση ὅτι βρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μ' ἓνα πιεστικό διανοητικό καθῆκον.

2. Ἐνας καλὸς τρόπος νὰ εἰσαχθοῦμε στὴν εἰκόνα ποὺ θέλω νὰ προτείνω εἶναι νὰ ἐξετάσουμε κατὰ πόσο μπορεῖ νὰ φανεῖ εὐλόγος ἓνας στοιχειώδης ἐμπειρισμός.

Προκειμένου νὰ κατανοήσουμε πῶς εἶναι δυνατὸ μιὰ νοητικὴ κατάσταση ἢ ἓνα νοητικὸ ἐπεισόδιο νὰ παραπέμπουν στὸν κόσμο (μὲ τὸν τρόπο, π.χ., ποὺ παραπέμπει στὸν κόσμο μιὰ πεποίθηση ἢ μιὰ κρίση), εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τοποθετήσουμε τὴν ἐν λόγῳ νοητικὴν κατάσταση ἢ τὸ ἐν λόγῳ νοητικὸ ἐπεισόδιο μέσα σὲ ἓνα κανονιστικὸ πλαίσιο. Μιὰ πεποίθηση ἢ μιὰ κρίση ποὺ λέει ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι — μιὰ πεποίθηση ἢ μιὰ κρίση ποὺ τὸ «περιεχόμενό» της (ὅπως λέμε) εἶναι ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι — ὀφείλει νὰ εἶναι μιὰ στάση ἢ μιὰ τοποθέτηση ἢ ὁποῖα υἰοθετεῖται ὀρθὰ ἢ ἐσφαλμένα ἀνάλογα μὲ τὸ ἐὰν τὰ πράγματα ἔχουν ὄντως ἔτσι ἢ ὄχι. (Ἐὰν μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε πῶς γίνεται μιὰ κρίση ἢ μιὰ πεποίθηση νὰ παραπέμπουν στὸν κόσμο κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, τότε εὐκόλα θὰ μποροῦμε νὰ καταλάβουμε πῶς συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ ἄλλες στάσεις ἢ τοποθετήσεις ποὺ κι αὐτὲς φέρουν περιεχόμενο.) Συνεπῶς, αὐτὴ ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸν νοῦ καὶ στὸν κόσμο εἶναι κανονιστικὴ ὑπὸ τὴν ἐξῆς ἔννοια: ὅταν μέσῳ τῆς σκέψης μας ἐπιχειροῦμε νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ κρίση, ἢ νὰ καθορίσουμε τὸ τί θὰ πιστέψουμε, τότε τὸ ἂν σκεφτόμαστε ὀρθὰ ἢ ὄχι εἶναι κάτι ποὺ κρίνεται ἀπὸ τὸν κόσμο, ἀπὸ τὸ πῶς ἔχουν τὰ πράγματα.

Πῶς μποροῦμε τώρα νὰ ἐπεξεργαστοῦμε περαιτέρω τὴν ἰδέα ὅτι ἡ σκέψη μας ἔχει κριτὴ τῆς τὸν κόσμο, ὅτι λογοδοτεῖ σὲ αὐτόν; Καθὼς καταπιανόμαστε μὲ τὸ ἐρώτημα αὐτό, θὰ μπορούσαμε νὰ περιορίσουμε τὴν προσοχή μας, τουλάχιστον σιωπηρά, στὴ σκέψη μας ἐκείνη ποὺ λογοδοτεῖ στὸν ἐμπειρικό κόσμο· μὲ ἄλλα λόγια, στὴ σκέψη ποὺ λογοδοτεῖ στὸ πῶς ἔχουν τὰ πράγ-

ματα στο μέτρο πού αυτό μάς εἶναι ἐμπειρικὰ προσβάσιμο. Ἀκόμη κι ἂν θεωρήσουμε πὼς τὸ νὰ λογοδοτεῖς στὸ πῶς ἔχουν τὰ πράγματα περιλαμβάνει κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ λογοδοτεῖς στὸν ἐμπειρικὸ κόσμο, ἀκόμα κι ἔτσι, φαντάζει σωστὸ νὰ ἰσχυριστοῦμε τὸ ἐξῆς: ἐφόσον ἡ γνωστικὴ μας δύναμη εἶναι ἔτσι φτιαγμένη, ὥστε νὰ συναντιόμαστε μὲ τὸν κόσμο μέσα ἀπ' τὴν κατ' αἴσθηση ἐποπτεία (για νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ὀρολογία τοῦ Κάντ), τότε, προκειμένου νὰ ἐπεξεργαστοῦμε τὴν ἰδέα τῆς παραπεμπτικότητος τῆς σκέψης μας στὸ πῶς ἔχουν τὰ πράγματα, θὰ πρέπει πρῶτα νὰ ξεκινήσουμε μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ἡ σκέψη μας μπορεῖ νὰ λογοδοτεῖ στὸν ἐμπειρικὸ κόσμο. Καὶ τώρα, μὲ ποιὸν τρόπο μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ἰδέα ὅτι ἡ σκέψη μας λογοδοτεῖ στὸν ἐμπειρικὸ κόσμο, ἂν ὄχι διαμέσου τῆς ἰδέας ὅτι ἡ σκέψη μας λογοδοτεῖ στὴν ἐμπειρία; Πῶς μπορεῖ νὰ ἐκδοθεῖ μιὰ ἐτυμηγορία ἀπὸ μέρους τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου —στὸν ὁποῖο πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ λογοδοτεῖ ἡ ἐμπειρικὴ σκέψη προκειμένου νὰ ἀποτελέσει σκέψη—, ἂν ὄχι διαμέσου μιᾶς ἐτυμηγορίας «τοῦ δικαστηρίου τῆς ἐμπειρίας» (σύμφωνα μὲ τὴ διατύπωση τοῦ Κουάιν);¹

Αὐτὸ ἐννοῶ ὅταν μιᾶς γιὰ ἕναν «στοιχειώδη ἐμπειρισμό»: ἀναφέρομαι στὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἐμπειρία πρέπει νὰ λειτουργεῖ ὡς ἕνα δικαστήριον, τὸ ὁποῖο ἐνεργεῖ μεσολαβητικὰ ἐπιτρέποντας στὴ σκέψη μας νὰ λογοδοτεῖ στὸ πῶς ἔχουν τὰ πράγματα, ὅπως καὶ ὀφείλει νὰ κάνει προκειμένου νὰ μποροῦμε νὰ τὴ θεωρήσουμε σκέψη. Ἡ θέση αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ ἕνα σκέλος ἐνὸς ζεύγους εὐλογοφανῶν ἐπιλογῶν πού ὑπόσχονται νὰ ἐξηγήσουν τίς φιλοσοφικὲς ἀνησυχίες πού ὑπαινίχθηκα προηγουμένως. Τὸ ἄλλο σκέλος εἶναι

1. «Two Dogmas of Empiricism», στὸ W. V. Quine, *From a Logical Point of View*, Harvard University Press, Κάμπριτζ, Μασσ., 1961, ¹1953, σελ. 20-46, στή σελ. 41 [= «Δύο δόγματα τοῦ ἐμπειρισμοῦ», στὸ Γ. Ρουσόπουλος (ἐπιμ.), *Σύγχρονος ἐμπειρισμός: Ἀπὸ τὸν κόκλον τῆς Βιέννης στὸν Davidson*, μτφρ. Γ. Ρουσόπουλος, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2008, σελ. 119-150].

έναν τρόπο σκέψης που θα εξετάσω στη συνέχεια (στην §4 παρακάτω), και ο οποίος καθιστά δύσκολο να αντιληφθούμε με ποιόν τρόπο ή εμπειρία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως δικαστήριο και να εκδώσει έτυμηγορίες αναφορικά με τη σκέψη μας.

Έάν αναπτυχθεί πλήρως, τότε αυτό το ζευγος επιλογών οδηγεί προφανώς σε μια αντίνομία: ή εμπειρία και πρέπει (στοιχειώδους εμπειρισμός) και δεν μπορεί (ή συλλογιστική διαδρομή που δεν έθιξα ακόμη) να κρίνει και να αξιολογεί τις προσπάθειές μας να σχηματίσουμε άποψη για το πώς έχουν τα πράγματα. Άς αναλογιστούμε όμως ένα στάδιο κατά το οποίο ο στοχασμός δέχεται τις δύο αυτές πιέσεις, δίχως όμως να έχει απόλυτη επίγνωση του τί ακριβώς συμβαίνει, με αποτέλεσμα να μην του είναι σαφές ότι οι δύο αυτές πιέσεις γεννούν μια αντίνομία. Με μια συγκεχυμένη επίγνωση της έντασης που προκαλείται από τις δύο αυτές τάσεις της σκέψης, εύκολα θα μπορούσε κανείς να αισθανθεί μια άνησυχία — μια γνώριμη φιλοσοφική άνησυχία. Η άνησυχία αυτή θα άφορουσε αυτήν ακριβώς την ικανότητα του νοῦ να παραπέμπει στον κόσμο, ικανότητα την οποία φάνηκε ότι θα έπρεπε να μπορούμε να μεθερμηνεύσουμε ως ικανότητα του νοῦ να λογοδοτεί στο πώς έχουν τα πράγματα. Σε μια τέτοια κατάσταση, θα άναρωτιόταν κανείς: «Πώς είναι δυνατό ή σκέψη να παραπέμπει στο πώς έχουν τα πράγματα;» Έδῶ έχουμε έναν γνώριμο τύπο φιλοσοφικοῦ έρωτήματος: «Πώς είναι τοῦτο δυνατό;» Τὸ ἐν λόγῳ έρώτημα άποκτᾶ τὴ χαρακτηριστικᾶ φιλοσοφικῆ του ὀξύτητα ἐξαιτίας τοῦ ὅτι τίθεται έχοντας τριγύρω του ὑλικά που μπορούν να τροφοδοτήσουν μια συλλογιστικῆ διαδρομῆ ή ὁποία, ἂν ἐκτεθεῖ κατὰ τρόπο ρητό, θα αξιώσει ὅτι αυτό για τὸ ὁποῖο ρωτᾶμε «πώς είναι δυνατό;» είναι στην πραγματικότητα ἄδύνατο.

3. Ίσως κάποιος ξαφνιαστοῦν ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι συνδέω τὸν εμπειρισμὸ με μια φιλοσοφικῆ άνησυχία που άφορᾶ τὴ δυνατότητα τῆς σκέψης. Θᾶ ἀντιτείνει κανείς ὅτι ὁ εμπειρισμὸς είναι μια

γνωσιολογική θέση και, επομένως, τὸ συναφές με τὸν ἐμπειρισμὸ ἐρώτημα θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ ἐξῆς: «Πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρχει ἐμπειρική γνώση;» Τὸ ἐρώτημα αὐτό, ἂν χρησιμοποιήσουμε τὴ δικανική εἰκόνα τοῦ Κουάιν, ἀνάγεται σὲ κάτι σὰν τὸ ἐξῆς: «Πῶς εἶναι δυνατὸ ἡ ἐμπειρία, καθὼς κρίνει π.χ. μιὰ πεποίθηση, νὰ ἐκδώσει μιὰ ἐτυμηγορία ἀρκούντως εὐμενῆ, ὥστε τούτη ἡ πεποίθηση νὰ μπορεῖ νὰ λογιστεῖ ὡς μιὰ περίπτωση γνώσης;»

Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι ἔχουμε τὴ ροπή νὰ σκεφτόμαστε με βάση τὸ δεύτερο σκέλος τοῦ παραπάνω ζεύγους εὐλογοφανῶν ἐπιλογῶν (γιὰ τὸ ὁποῖο ὡς τώρα ἔχω μιλήσει μονάχα κάνοντας λόγο γιὰ τὸ ἀποτέλεσμά του). Τοῦτο θὰ σημαίνει ὅτι δυσκολευόμαστε νὰ ἀντιληφθοῦμε με ποιὸν τρόπο ἡ ἐμπειρία μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς ἓνα δικαστήριο πού θὰ κρίνει τὶς πεποιθήσεις μας. Ἡ δυσκολία ἔχει νὰ κάνει με τὸ πῶς μπορεῖ ἡ ἐμπειρία νὰ ἐκδώσει μιὰ ἐτυμηγορία ἀναφορικὰ με τὴ σκέψη μας ἐν γένει· κι αὐτὸ εἶναι ἀσφαλῶς κάτι περισσότερο θεμελιῶδες ἀπὸ τὴ δυσκολία σχετικὰ με τὸ πῶς μπορεῖ ἡ ἐμπειρία νὰ ἐκδώσει μιὰ εἰδικῶν τύπου ἐτυμηγορία, ἥτοι μιὰ ἐτυμηγορία ἀρκούντως εὐμενῆ ὥστε ἡ ἐμπειρική σκέψη μας νὰ λογιστεῖ ὡς κομίζουσα γνώση.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ φιλοσοφία τῶν Νέων Χρόνων εἶναι ἔντονα διαποτισμένη ἀπὸ ὀρισμένα παρουσιαζόμενα προβλήματα τὰ ὁποῖα ἔχουν νὰ κάνουν εἰδικὰ με τὴ γνώση. Πιστεύω ὅμως ὅτι εἶναι χρήσιμο νὰ δοῦμε τὰ προβλήματα αὐτὰ ὡς λιγότερο ἢ περισσότερο ἀδέξιος ἐκδηλώσεις μιᾶς βαθύτερης ἀνησυχίας — τῆς ἀπειλῆς, τὴν ὁποία διαισθανόμαστε με τρόπο συγκεχυμένο, πῶς ὀδηγούμαστε σὲ ἓναν τρόπο σκέψης πού ἀφήνει τὸν νοῦ μας δίχως τὴν παραμικρὴ ἐπαφή με τὴν ὑπόλοιπη πραγματικότητα (κι ὄχι ἀπλῶς πῶς εἶναι ἀμφίβολο κατὰ πόσο ἔχουμε τὴν ἰκανότητα νὰ ἀποκτήσουμε γνώση γιὰ τὴν πραγματικότητα αὐτή). Τὸ πρόβλημα τοῦ κατὰ πόσο μποροῦμε νὰ πιστώσουμε τὸν ἑαυτό μας με γνώση ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ μορφή, καὶ μάλιστα ὄχι τὴν πλέον θεμελιώδη, ὑπὸ τὴν ὁποία γίνεται αἰσθητὴ τούτη ἡ ἀνησυχία.

4. Ποιά πίεση ασκείται άραγε στη σκέψη μας και καθιστά δύσκολο να δεχτούμε πώς ή εμπειρία μπορεί να λειτουργήσει ως δικαστήριο; Ένας τρόπος για να φέρουμε την πίεση αυτή στο φως είναι να εξετάσουμε ένα κεντρικό στοιχείο της επίθεσης του Ουίλφριντ Σέλλαρς στον «Μύθο του Δεδομένου».

Ο Σέλλαρς τονίζει ότι ή έννοια της γνώσης μπορεί να λειτουργήσει μονάχα μέσα σε ένα κανονιστικό πλαίσιο. Γράφει: «Όταν χαρακτηρίζουμε ένα επεισόδιο ή μιὰ κατάσταση ως ένα επεισόδιο ή μιὰ κατάσταση γνώσης, δέν προσφέρουμε μιὰ εμπειρική περιγραφή αυτού του επεισοδίου ή αυτής της κατάστασης· τὸ τοποθετούμε στον λογικό χῶρο τῶν λόγων, στον λογικό χῶρο ὅπου δικαιολογοῦμε και εἴμαστε σε θέση να δικαιολογήσουμε τὰ ὅσα λέμε».² Μπορούμε ἐδῶ να ἐπαναλάβουμε αὐτὸ πὸ ὑποστήριζα προηγουμένως (§3): ὁ Σέλλαρς μιλά ειδικὰ για τὴ γνώση, ἐπειδὴ θέλει να δώσει ἔμφαση σε μιὰ ἐπιμέρους ἐφαρμογὴ τῆς ιδέας πῶς, για να μπορέσουμε να καταστήσουμε καταληπτὴ τὴν ἐπαφή μας με τὸν κόσμο γενικά, εἴτε ἡ ἐπαφή αὐτὴ κομίζει γνώση εἴτε ὄχι, εἶναι ἀπαραίτητο ἓνα κανονιστικό πλαίσιο.

Ένας τρόπος να διατυπώσουμε τὴν παρατήρηση τοῦ Σέλλαρς εἶναι να ποῦμε ὅτι ἡ γνωσιολογία εἶναι ἐπιρρεπὴς στο να ὑποπέσει σε μιὰ «φυσιοκρατικὴ ἀνακολουθία».³ Στην πιο γενικὴ ἐκδοχὴ πὸ ὑποστήριζα ἐγώ, ὁ κίνδυνος για μιὰ φυσιοκρατικὴ ἀνακολουθία ἀπειλεῖ τὸν στοχασμὸ πὸ ἐξετάζει τὴ γενικότερη δυνατότητα τῆς σκέψης να παραπέμπει στον κόσμο, εἴτε ἡ σκέψη αὐτὴ κομίζει γνώση εἴτε ὄχι. Ἄν διατυπώσουμε κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν παρατήρηση τοῦ Σέλλαρς, τότε ταυτίζουμε τὸ πεδίο

2. Wilfrid Sellars, «Empiricism and the Philosophy of Mind», στο Herbert Feigl / Michael Scriven (ἐπιμ.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, τόμ. 1, University of Minnesota Press, Μιννεάπολις 1956, σελ. 253-329, στὶς σελ. 298-299.

3. Βλ. σελ. 257 τοῦ «Empiricism and the Philosophy of Mind» για μιὰ διατύπωση πὸ συμφωνεῖ με αὐτὴ τὴν προσέγγιση.

τῆς φύσης — ὅπως πράγματι κάνει μερικές φορές ὁ Σέλλαρς — μὲ τὸ πεδίο τῶν ἀντικειμένων πὸ ἐπιδέχονται «ἐμπειρική περιγραφή». δηλαδή, τὸ πεδίο μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολεῖται ἓνας τύπος πραγμάτευσης ὁ ὁποῖος θὰ πρέπει νὰ ἀντιδιασταλεῖ ἀπὸ τὸ νὰ τοποθετεῖ κανεὶς κάτι μέσα στὸ κανονιστικὸ ἐκεῖνο πλαίσιο πὸ συγκροτεῖται ἀπὸ τὸν «λογικὸ χῶρο τῶν λόγων». Ὁ Σέλλαρς διαχωρίζει τὶς ἔννοιες πὸ εἶναι καταληπτές μονάχα με βάση τὸ πῶς ἐξυπηρετοῦν στὸ νὰ τοποθετήσουμε κάτι μέσα στὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων, ὅπως π.χ. τὴν ἔννοια τῆς γνώσης, ἀπὸ τὶς ἔννοιες πὸ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὲ μιὰ «ἐμπειρική περιγραφή». Καὶ ἂν ἐρμηνεύσουμε τὴν παρατήρηση αὐτὴ σὰν προειδοποίηση γιὰ τὸν κίνδυνο τῆς φυσιοκρατικῆς ἀνακολουθίας, τότε μὲ τὴν ἔκφραση «ἐμπειρική περιγραφή» ἐννοεῖται τὸ νὰ τοποθετεῖς κάτι μέσα στὸν λογικὸ χῶρο τῆς φύσης (ἐπινοῶ ἐδῶ μιὰ ἔκφραση πὸ εἶναι σελλαρσιανὴ τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς).

Σὲ τί θὰ συνίστατο λοιπὸν ὁ λογικὸς χῶρος τῆς φύσης; Νομίζω ὅτι συλλαμβάνουμε τὴν οὐσία τῆς σκέψης τοῦ Σέλλαρς ἂν θεωρήσουμε ὅτι ὁ λογικὸς χῶρος τῆς φύσης εἶναι ὁ λογικὸς χῶρος μέσα στὸν ὁποῖο λειτουργοῦν οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, ὅπως μποροῦμε νὰ τὶς κατανοοῦμε σήμερα, χάρη σὲ μιὰ σαφῶς ὀριοθετημένη, καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀξιοθαύμαστη, ἐξέλιξη τῆς σκέψης τῶν Νέων Χρόνων. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ νὰ τοποθετήσεις κάτι στὴ φύση (μὲ τὸν τρόπο πὸ ἐννοοῦμε ἐδῶ τὸν ὄρο), σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ νὰ τὸ τοποθετήσεις στὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ τὸ τοποθετήσεις στὴν ἐπικράτεια τοῦ νόμου. Ὡστόσο, γιὰ τὴν παρατήρηση τοῦ Σέλλαρς σημασία δὲν ἔχει τοῦτος ὁ θετικὸς χαρακτηρισμὸς (ἢ ὁποιοσδήποτε ἄλλος τέτοιος) ἀλλὰ ὁ ἀκόλουθος ἀρνητικὸς ἰσχυρισμὸς: ὅποιες κι ἂν εἶναι οἱ σχέσεις πὸ συγκροτοῦν τὸν λογικὸ χῶρο τῆς φύσης, τοῦτες εἶναι διαφορετικοῦ εἶδους ἀπὸ τὶς κανονιστικὲς σχέσεις πὸ συγκροτοῦν τὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων. Οἱ σχέσεις πὸ συγκροτοῦν τὸν λογικὸ χῶρο τῆς φύσης (μὲ τὴν σημασία πὸ δίνουμε ἐδῶ στὸν ὄρο) δὲν

περιλαμβάνουν σχέσεις όπως τὸ νὰ νομιμοποιεῖται κάτι χάρη σὲ κάτι ἄλλο ἢ —γενικότερα— τὸ νὰ εἶναι κάτι ὀρθὸ χάρη σὲ κάτι ἄλλο. Αὐτὸ λέει ὁ Σέλλαρς ὅταν ὑποστηρίζει ὅτι μὲσφ μιᾶς «ἐμπειρικῆς περιγραφῆς» δὲν τοποθετοῦμε κάτι στὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων.

Ἔστω τώρα ὅτι δεχόμεστε αὐτὴ τὴ διχοτόμηση τῶν λογικῶν χώρων: ποιὸς λογικὸς χῶρος ἀποτελεῖ τὴν ἔδρα τῆς ἔννοιας τῆς ἐμπειρίας; Τοῦτο, προφανῶς, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ τί ἐννοοῦμε μὲ τὸν ὄρο «ἐμπειρία». Ἄς ὑποθέσουμε, ὅμως, ὅτι θέλουμε νὰ θεωρήσουμε πὼς ἡ πορεία τῆς ἐμπειρίας ἐνὸς ὑποκειμένου ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἐντυπώσεις, δηλ. ἀπὸ προσπτώσεις τοῦ κόσμου πάνω σὲ ἓναν κάτοχο αἰσθητηριακῶν ἱκανοτήτων. Ἀναμφίβολα, ὅταν μιᾶμε γιὰ προσπτώσεις τοῦ κόσμου, παρουσιάζουμε μιὰ «ἐμπειρικὴ περιγραφή» ἢ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ἐναλλακτικὴ ὀρολογία πού εἰσήγαγα προηγουμένως, ὅταν σκεφτόμαστε τὴν πρόσληψη μιᾶς ἐντύπωσης σκεφτόμαστε μιὰ «συναλλαγή» ἐντὸς τῆς φύσης. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τοῦ Σέλλαρς, λοιπόν, ὅταν ἀναγνωρίζουμε κάτι ὡς ἐντύπωση, τὸ τοποθετοῦμε σὲ ἓναν λογικὸ χῶρο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνον στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἡ ἔννοια τῆς γνώσης — ἢ, εὐρύτερα, ἡ ἔννοια τῆς «κοσμοπαραπεμπτικότητας», εἴτε πρόκειται γιὰ γνώση εἴτε ὄχι. Σύμφωνα μὲ αὐτὲς τὶς ἀρχές, ὅταν κάνουμε λόγο γιὰ «ἐντυπώσεις», δὲν κινούμεστε στὸν λογικὸ χῶρο ἐντὸς τοῦ ὁποίου τὰ πράγματα συνδέονται μεταξὺ τους μὲσφ σχέσεων ὅπως ἡ νομιμοποίηση ἐνὸς πράγματος χάρη σὲ κάποιον ἄλλο πράγμα ἢ ὅπως τὸ νὰ εἶναι κάτι ὀρθὸ χάρη σὲ κάτι ἄλλο. Ἐπομένως, ἐὰν θεωρήσουμε ὅτι ἡ ἐμπειρία ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἐντυπώσεις, τότε, σύμφωνα μὲ αὐτὲς τὶς ἀρχές, δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς δικαστήριο, δηλ. ὡς κάτι στὸ ὁποῖο ἡ ἐμπειρικὴ σκέψη μπορεῖ νὰ λογοδοτεῖ. Τὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μπορεῖ, θὰ ἀποτελοῦσε ἀπλῶς μιὰ ἔκφανση τῆς φυσιοκρατικῆς ἀνακολουθίας γιὰ τὴν ὁποία μᾶς προειδοποιεῖ ὁ Σέλλαρς — θὰ ἀποτελοῦσε, μὲ ἄλλα λόγια, μιὰ περίπτωση ὅπου θεωροῦμε πὼς μὲσφ

μιᾶς «ἐμπειρικῆς περιγραφῆς» τοποθετοῦμε κάτι στὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων.

Ἐδῶ συνήγαγα ἀπὸ τὸν Σέλλαρς μιὰ συλλογιστικὴ διαδρομὴ πού —τουλάχιστον δυνητικὰ— μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰν ἔνταση μὲ ἕναν στοιχειώδη ἐμπειρισμό. (Τὸ ἐὰν ἢ ἔνταση αὐτὴ εἶναι πραγματικὴ ἢ ὄχι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἐὰν ὁ ἐμπειρισμὸς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ θεωρήσει πῶς «τὸ δικαστήριον τῆς ἐμπειρίας» ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἐντυπώσεις ἢ ὄχι. Θὰ ἐπανεέλθω σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα στὴν §6.) Στις διαλέξεις πού ἀκολουθοῦν, στὸν ρόλο πού ἐδῶ ὑποδύεται ὁ Σέλλαρς ἐμφανίζεται κατὰ βᾶσιν ὁ Ντόναλντ Ντέιβιντσον: ὡς κάποιος πού ὁ στοχασμὸς του ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐμπειρία τὸν ὀδηγεῖ νὰ ἀρνηθεῖ στὴν ἐμπειρία τῆς δυνατότητα νὰ λειτουργήσῃ κατὰ τρόπο καταληπτὸ ὡς δικαστήριον. Γιὰ τοὺς ἐδῶ σκοποὺς μου, ὁ Σέλλαρς καὶ ὁ Ντέιβιντσον παίζουν τὸν ἴδιον ρόλο. Ἡ ἐπίθεση τοῦ Σέλλαρς στὸ Δεδομένο ἀντιστοιχεῖ, ἀπὸ μιὰ ἄποψη τὴν ὁποία ἀξιοποιῶ στὴν πρώτη μου διάλεξη, στὴν ἐπίθεση τοῦ Ντέιβιντσον σὲ αὐτὸ πού ὀνομάζει «τὸ τρίτον δόγμα τοῦ ἐμπειρισμοῦ» — τὸν δυῖσμὸ ἐννοιακοῦ σχήματος καὶ ἐμπειρικοῦ «περιεχομένου». Ὁ Ντέιβιντσον τώρα ὑποστηρίζει ρητὰ ὅτι ἡ παραπάνω συλλογιστικὴ διαδρομὴ μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ἐγκατάλειψη ἀκόμη κι ἐνὸς στοιχειώδους ἐμπειρισμοῦ. Χαρακτηρίζει τὸ τρίτον δόγμα τοῦ ἐμπειρισμοῦ «ἐνδεχομένως τὸ τελευταῖον», δεδομένου ὅτι «ἐὰν τὸ ἐγκαταλείψουμε, δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἀπομένει τίποτε ἀρκούντως εὐδιάκριτον πού νὰ μποροῦμε νὰ τὸ ἀποκαλέσουμε ἐμπειρισμό».⁴

5. Ὑποστήριξα ὅτι μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε τὴ ρίζα ὀρισμένων χαρακτηριστικῶν νεωτερικῶν φιλοσοφικῶν ἀνησυχιῶν σὲ μιὰ

4. «On the Very Idea of a Conceptual Scheme», στὸ Donald Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Ὁξφόρδη 1983, σελ. 183-198, στή σελ. 189 [= «Γιὰ τὴν ἰδέα ἐνὸς καθαυτοῦ ἐννοιολογικοῦ σχήματος», στὸ Γ. Ρουσόπουλος (ἐπιμ.), *Σύγχρονος ἐμπειρισμὸς*, σελ. 157-175].

ἔνταση ἀνάμεσα σὲ δύο δυνάμεις, πού καὶ οἱ δύο ἔχουν τὴν εὐεξήγητη τάση νὰ ἐπηρεάζουν τὸν στοχασμό μας ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐμπειρικὴ σκέψη καί, συνακόλουθα, ἀναφορικὰ μὲ τὴν κοσμοπαραπειμπτικότητα ἐν γένει. Ἡ μία ἀπ' αὐτὲς τὶς δυνάμεις εἶναι ἡ ἐλκυστικότητα ἐνὸς στοιχειώδους ἐμπειρισμοῦ. Ὁ στοιχειώδης ἐμπειρισμὸς ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ νὰ παραπέμπει ἡ σκέψη στὸν ἐμπειρικὸ κόσμο μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ μονάχα πάνω στὴ βάση τῆς ἰδέας ὅτι ἡ σκέψη μπορεῖ νὰ λογοδοτεῖ στὸ δικαστήριο τῆς ἐμπειρίας, ἡ ὁποία ἐμπειρία μὲ τὴ σειρά της νοεῖται ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐντυπώσεως τοῦ κόσμου πάνω σὲ ἀντιληπτικὰ ὑποκείμενα. Ἡ ἄλλη δύναμη εἶναι ἕνας τρόπος σκέψης ὁ ὁποῖος καθιστᾶ ἀδύνατο νὰ θεωρήσουμε πῶς ἡ ἐμπειρία μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς δικαστήριο. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαστηρίου, ὅπως καὶ ἡ ἰδέα τοῦ πράγματος ἐκείνου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀποφαίνεται τὸ δικαστήριο, ἀνήκουν σὲ αὐτὸ πού ὁ Σέλλαρς ὀνομάζει «λογικὸ χῶρο τῶν λόγων» — ἕναν λογικὸ χῶρο τοῦ ὁποίου ἡ δομὴ συνίσταται στὸ ὅτι ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς ἐνοίκους του ἀποκτοῦν νομιμοποίηση χάρις σὲ κάποιους ἄλλους ἢ εἶναι ὀρθοὶ χάρις σὲ κάποιους ἄλλους. Ἡ ἰδέα τῆς ἐμπειρίας, ὅμως, τουλάχιστον ὅταν ἐρμηνεύεται ὡς ἀπαρτιζόμενη ἀπὸ ἐντυπώσεις, ἀνήκει προφανῶς σὲ ἕναν λογικὸ χῶρο φυσικῶν συναφειῶν. Τοῦτο εὐκόλα μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ τὴν αἴσθηση πῶς, ἐὰν προσπαθήσουμε νὰ συλλάβουμε τὴν ἐμπειρία ὡς δικαστήριο, τότε εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ ὑποπέσουμε σὲ ἐκείνη τὴ φυσιοκρατικὴ ἀνακολουθία τὴν ὁποία ὁ Σέλλαρς παρουσιάζει ὡς μιὰ παγίδα γιὰ κάθε ἐπίδοξο γνωσιολόγο. Ἄς ὑποθέσουμε, τώρα, ὅτι συνειδητοποιοῦμε μὲ τρόπο ἀσαφῆ πῶς ἡ σκέψη μας δέχεται τὶς πιέσεις πού ἀσκοῦν ἐπάνω της ἀμφοτέρως αὐτὲς οἱ δυνάμεις: εὐλόγα τότε θὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ δυνατότητα τῆς σκέψης μας νὰ ἀφορᾷ τὸν κόσμο εἶναι ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως προβληματικὴ.

Ὅπως εἶπα παραπάνω (§1), στοχεύω σε μιὰ διάγνωση, ἡ ὁποία νὰ δείχνει τὸν δρόμο πρὸς μιὰ γιαντρεία. Ἐὰν οἱ ρίζες τῆς φιλοσο-

φικῆς ἀνησυχίας ἀναφορικὰ μὲ τὴ δυνατότητα τοῦ νὰ εἴμαστε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμον ἐντοπιστοῦν στὴν ἔνταση ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς δύο δυνάμεις, τότε ἡ γιατρειὰ θὰ ἀπαιτοῦσε τὴ λύση αὐτῆς τῆς ἔντασης. Προφανῶς, ἡ παρουσιάσή μου ἀφήνει στὴ διάθεσή μας διάφορες ἐναλλακτικὲς ἐπιλογές γιὰ τὸ πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ἐπιτύχουμε αὐτό. Σὲ τοῦτο τὸ βιβλίον προτείνω ἕναν τρόπο λύσης αὐτῆς τῆς ἔντασης. Ἐδῶ, θὰ ὀριοθετήσω συνοπτικὰ αὐτὸ τὸν τρόπο, ἀντιδιαστέλλοντάς τον πρὸς δύο ἄλλους.

6. Ἡ μία ἐναλλακτικὴ ἐπιλογή θὰ ἦταν νὰ ἀποκηρύξουμε τὸν ἐμπειρισμό, τουλάχιστον τὸν ἐμπειρισμὸ ἐκεῖνο στὸν ὁποῖο ἡ ἐμπειρία νοεῖται ὡς ἀπαρτιζόμενη ἀπὸ ἐντυπώσεις. Ὅπως σημείωσα προηγουμένως (§4 παραπάνω), ὁ Ντέιβιντσον συνδέει ρητὰ τὴ μοῖρα τοῦ ἐμπειρισμοῦ μὲ τὴ μοῖρα τοῦ δυῖσμοῦ σχήματος-περιεχομένου, τὸν ὁποῖο πράγματι κατεδαφίζει μὲ τρόπο παρεμφερῆ μὲ τὴν ἐπίθεση τοῦ Σέλλαρς στὸν Μῦθο τοῦ Δεδομένου. Ὁ δὲ Σέλλαρς, ἀπὸ τὴ μεριά του, ἐπιχειρεῖ νὰ περιγράψει ἕναν συγκεκριμένο τρόπο κατανόησης τῶν ἐντυπώσεων ἀποκομμένο ἀπὸ τὴ γνωσιολογία.

Δὲν πιστεύω ὅτι μιὰ τέτοιου εἴδους θέση μπορεῖ νὰ μᾶς ικανοποιήσει πραγματικά. Τὸ ὑποστηρίζω αὐτό, ἰδίως σὲ συνάφεια μὲ τὸν Ντέιβιντσον, στὴν πρώτη ἀπὸ τὶς διαλέξεις πὺ συγκροτοῦν τὸ κύριο σῶμα τοῦ βιβλίου. Ὁ Ντέιβιντσον, προκειμένου νὰ ἐγκαταλείψει τὸν ἐμπειρισμό, ἐπικαλεῖται, στὴν οὐσία, τὸν ἐξῆς ἰσχυρισμό: εἶναι ἀδύνατον νὰ θεωρήσουμε πῶς ἡ ἐμπειρία ἔχει σημασία γιὰ τὴ γνωσιολογία δίχως ταυτόχρονα νὰ ὑποπέσουμε στὸν Μῦθο τοῦ Δεδομένου. Σύμφωνα μὲ τὸν Μῦθο τοῦ Δεδομένου, τώρα, ἡ ἐμπειρία μπορεῖ νὰ κρίνει τὴν ἐμπειρικὴ μας σκέψη, μολονότι κατανοεῖται μ' ἕναν τρόπο πὺ τὴν καθιστᾷ ἀνίκανη νὰ λειτουργήσει ὡς δικαστήριο. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ἀναμφίβολα μοιάζει μὲ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τοῦ ὅτι πρέπει νὰ ἀποκηρύξουμε τὸν ἐμπειρισμό. Τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι δὲν μᾶς δείχνει μὲ ποιόν

τρόπο *μπορούμε* να τον αποκηρύξουμε. Παρουσιάζει μια εξήγηση που δεν θίγει διόλου την εύλογοφάνεια της εικόνας που παρουσιάζει ο εμπειρισμός. Σύμφωνα με αυτή την εικόνα, τότε μόνο μπορούμε να κατανοήσουμε την κοσμοπαραπεμπτικότητα της εμπειρικής σκέψης, αν θεωρήσουμε ότι η εμπειρική μας σκέψη κρίνεται από τον εμπειρικό κόσμο για το εάν είναι όρθη ή όχι· και τη δυνατότητα να κριθούμε από τον εμπειρικό κόσμο —να λογοδοτήσουμε σε αυτόν— μπορούμε να την κατανοήσουμε μόνο αν θεωρήσουμε ότι η δυνατότητα αυτή προϋποθέτει τη δυνατότητα να λογοδοτήσουμε στο δικαστήριο της εμπειρίας, ή όποια εμπειρία κατανοείται ως *απαρτιζόμενη* από όρισμένες άμεσες προσκρούσεις του κόσμου πάνω σε κατόχους αισθητηριακών ικανοτήτων. Εάν περιοριστούμε στις θέσεις που εξετάζει ο Ντέιβιντσον, τότε τα έλκυστικά στοιχεία του εμπειρισμού οδηγούν μονάχα στο να καταστεί ο Μύθος του Δεδομένου αντιφατικός. Όσο όμως δεν διατυπώνεται μια εξήγηση που να εξαφανίζει τα έλκυστικά στοιχεία του εμπειρισμού, το γεγονός αυτό λειτουργεί απλώς ως μια πηγή διαιωνιζόμενης φιλοσοφικής δυσανεξίας, και δεν μάς επιτρέπει να αισθανθούμε άνετα με την εγκατάλειψη του εμπειρισμού, όσο αναπόδραστη κι αν εμφανίζει την εγκατάλειψη αυτή ή αντίληψη του Ντέιβιντσον για τις εναλλακτικές επιλογές που έχουμε στη διάθεσή μας.

Είναι αλήθεια ότι, σύμφωνα με τις αρχές που οδηγούν τον Ντέιβιντσον και τον Σέλλαρς στην απόρριψη του εμπειρισμού, η εμπειρική σκέψη μπορεί να θεωρηθεί ότι περιορίζεται κατά τρόπο έλλογο από περιπτώσεις κατά τις οποίες φαίνεται σε ένα υποκείμενο μέσω της κατ' αίσθηση αντίληψης ότι «τα πράγματα έχουν έτσι». Αυτό μπορεί να προταθεί ως μια υποχώρηση μπροστά στα έλκυστικά στοιχεία του εμπειρισμού. Ακόμα κι έτσι, όμως, το κενό που επισημαίνω δεν καλύπτεται· η εξήγησή μας δεν εξαφανίζει τα έλκυστικά στοιχεία του εμπειρισμού του κατανοούμενου επί τη βάσει έντυπώσεων. Όταν μέσω της κατ'

αΐσθηση αντίληψης φαίνεται σὲ ἓνα ὑποκείμενο ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι, τότε τὸ ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι ἀποτελεῖ μιὰ περίπτωση ἐμπειρικοῦ περιεχομένου. Ὅσο δὲν κάνουμε τίποτα γιὰ νὰ ὑποσκάψουμε τὴν εὐλογοφάνεια τῆς ιδέας πὼς τὸ ἐμπειρικό περιεχόμενο ἐν γένει μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ μονάχα στὴ βάση τῆς ικανότητος νὰ λογοδοτοῦμε σὲ ἐντυπώσεις, τὸ ἐμπειρικό περιεχόμενο θὰ μοιάζει ἐξίσου προβληματικό σὲ τοῦτο τὸ πλαίσιο ὅσο μοιάζει καὶ στὸ πλαίσιο τῶν κρίσεων ἢ τῶν πεποιθήσεων.

7. Ὁ Σέλλαρς καὶ ὁ Ντέιβιντσον θεωροῦν ὅτι εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ ἀποκηρύξουμε τὸν ἐμπειρισμό, ὅπως αὐτοὶ τὸν ἀντιλαμβάνονται. Τοῦτο ἐν μέρει ὀφείλεται στὸ ὅτι θεωροῦν πὼς ὁ λογικὸς χῶρος τῶν λόγων εἶναι *ιδιότυπος* σὲ σχέση μὲ τὸν λογικὸ χῶρο μέσα στὸν ὁποῖο κατὰ τὸν Σέλλαρς λειτουργεῖ ἡ «ἐμπειρικὴ περιγραφὴ» καὶ τὸν ὁποῖο ταύτισα ἐκ μέρους τοῦ Σέλλαρς μὲ τὸν λογικὸ χῶρο τῆς φύσης. Ἐτσι θέτει τὸ ζήτημα ὁ Σέλλαρς· ἀλλὰ καὶ ὁ Ντέιβιντσον ἔχει μιὰ ἀνάλογη ἄποψη: αὐτὸ πού στὸν Σέλλαρς ἐμφανίζεται ὡς ὁ *ιδιότυπος* χαρακτήρας τοῦ λογικοῦ χώρου τῶν λόγων, στὸν Ντέιβιντσον ἐμφανίζεται ὡς ὁ *ιδιότυπος* χαρακτήρας τοῦ «καταστατικοῦ ἰδανικοῦ τῆς ὀρθολογικότητος», ὅπως τὸ ὀνομάζει.⁵

Τὰ παραπάνω φέρουν στὸ φῶς τὴ δυνατότητα ἐνὸς δεύτερου τρόπου λύσης τῆς ἐντασης: νὰ ἀπορρίψουμε τὴ διχοτόμηση τῶν λογικῶν χώρων. Ἐὰν ἀκολουθήσουμε αὐτὴ τὴ λύση, τότε θὰ μποροῦμε μὲν νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἐμπειρίας ἀνήκει στὸν λογικὸ χῶρο τῆς φύσης, ἀλλὰ νὰ ἀρνηθοῦμε ὅτι τοῦτο δημιουργεῖ τὸ παραμικρὸ πρόβλημα γιὰ τὸν ἐμπειρισμό. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ιδέα, ὁ λογικὸς χῶρος τῶν λόγων —ἐντὸς τοῦ ὁποίου, προκειμένου νὰ μπορέσουμε νὰ ἐμμείνουμε στὸν ἐμπειρισμό, ἢ ἐμπειρία ὀφείλει νὰ συνδέεται μὲ τὴν ἐμπειρικὴ σκέψη— ἀποτελεῖ

5. Βλ. ἰδίως «Mental Events», στὸ Donald Davidson, *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, Ὁξφόρδη 1980, σελ. 207-225· τὸ παράθεμα στὴ σελ. 223.

άπλῶς τμήμα τοῦ λογικοῦ χώρου τῆς φύσης· οἱ κανονιστικές σχέσεις ποῦ ἀπαρτίζουν τὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων μποροῦν νὰ ἀνασυγκροτηθοῦν μὲ βάση ἐννοιολογικὰ ὑλικά ποῦ ἡ ἔδρα τους εἶναι ἐκεῖνος ὁ λογικὸς χῶρος τὸν ὁποῖο ὁ Σέλλαρς, ἐσφαλμένα σύμφωνα μὲ τούτη τὴν ἄποψη, ἀντιδιαστέλλει πρὸς τὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων. Ἡ ἐν λόγῳ ἀντίληψη ἐμφανίζεται στὸ παρὸν βιβλίο μὲ τὴν ὀνομασία «ὠμὴ φυσιοκρατία». Ἡ ὠμὴ φυσιοκρατία ἀρνεῖται νὰ δεχτεῖ ὅτι οἱ σχέσεις ποῦ συγκροτοῦν τὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων εἶναι ὀτιδήποτε ἄλλο πέρα ἀπὸ φυσικές, μὲ τὸν ὄρο «φυσικὸς» νὰ νοεῖται ἐδῶ μ' ἓναν τρόπο ποῦ συνδέεται μὲ τὸν λογικὸ χῶρο ποῦ στὸν Σέλλαρς (καί, ὑπὸ διαφορετικὴ ὀρολογία, στὸν Ντέιβιντσον) ἐμφανίζεται στὴν ἄλλη πλευρὰ μιᾶς ἀντίθεσης μὲ τὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ φυσιοκρατία, οἱ κινήσεις ἐκεῖνες ποῦ ὁ Σέλλαρς τίς στιγματίζει ὡς ὑποπίπτουσες σὲ μιὰ φυσιοκρατικὴ ἀνακολουθία εἶναι ὄντως φυσιοκρατικές, δίχως ὅμως τοῦτο νὰ συνεπάγεται ὅτι εἶναι ἀνακόλουθες. Ἔτσι, μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐννοια τῆς ἐμπειρίας ἀνήκει στὸν λογικὸ χῶρο τῆς φύσης, δίχως ὅμως τοῦτο νὰ ἀπαγορεύει στὴν ἐρμηνευόμενη κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐμπειρία νὰ κατανοηθεῖ ὡς ἓνα δικαστήριο. Ἐπομένως, δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ ἐξαφανίσουμε διαμέσου τῆς ἐξήγησής μας τὰ ἐλκυστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐμπειρισμοῦ.

Θὰ πῶ λίγα πράγματα ἀκόμα σχετικὰ μὲ τὴν ὠμὴ φυσιοκρατία σὲ λίγο (§9 παρακάτω), πρῶτα ὅμως νὰ θέλω νὰ παρουσιάσω συνοπτικὰ τὸν ἄλλο τρόπο λύσης τῆς παραπάνω ἔντασης, τὸν ὁποῖο καὶ προτείνω.

8. Ἡ δική μου ἐναλλακτικὴ λύση ὑπερασπίζεται τὴ σκέψη ποῦ ἀπορρίπτει ἡ ὠμὴ φυσιοκρατία, ὅτι δηλαδὴ ἡ δομὴ τοῦ λογικοῦ χώρου τῶν λόγων εἶναι ἰδιότυπη σὲ σύγκριση μὲ τὴ δομὴ τοῦ λογικοῦ χώρου μέσα στὸν ὁποῖο τοποθετεῖ τὰ πράγματα ἡ φυσικοεπιστημονικὴ περιγραφή. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ δική μου

ἐναλλακτική λύση μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ θεωρήσουμε καὶ πὼς ἡ ἐμπειρία πρέπει νὰ νοηθεῖ ὡς κάτι τὸ φυσικὸ καὶ πὼς ἡ ἐμπειρική σκέψη μπορεῖ νὰ λογοδοτεῖ στὴν ἐμπειρία (πράγμα πού, σύμφωνα μὲ τοὺς Σέλλαρς καὶ Ντέιβιντσον, εἶναι ἀδύνατο). Τοῦτο καθιστᾷ ἀναγκαῖο ἓναν διαφορετικὸ τρόπο γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ὁ κίνδυνος τῆς φυσιοκρατικῆς ἀνακολουθίας.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπανάσταση τῶν Νέων Χρόνων ἀνέδειξε ἓναν νέο καὶ διαυγῆ τρόπο κατανόησης τῆς ξεχωριστοῦ εἴδους καταληπτότητας πού οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐντοπίζουμε στὰ πράγματα. Αὐτὴ ἡ νέα διαύγεια συνίσταται ἐν πολλοῖς, ὅπως ὑποστηρίζω, στὴν ἔμφαση πού δόθηκε σὲ κάτι πολὺ παραπλήσιο μὲ αὐτὸ πού βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴν προειδοποίηση πού μᾶς ἀπευθύνει ὁ Σέλλαρς σχετικὰ μὲ τὸν κίνδυνο μιᾶς φυσιοκρατικῆς ἀνακολουθίας. Πρέπει νὰ διαφοροποιήσουμε μὲ σαφήνεια τὴ φυσικοεπιστημονικὴ καταληπτότητα ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ εἶδος καταληπτότητας τὴν ὁποία ἀποκτᾷ ἓνα πράγμα ὅταν τὸ τοποθετοῦμε στὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὑποστηρίζουμε τὴ διχοτόμηση τῶν λογικῶν χώρων, πράγμα πού ἡ ὠμὴ φυσιοκρατία ἀπορρίπτει. Παρ' ὅλα αὐτά, μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε πὼς ἡ ἐμπειρία πρέπει νὰ νοηθεῖ ὡς κάτι τὸ φυσικὸ, δίχως συνεπείᾳ αὐτοῦ νὰ ἀποσύρουμε τὴν ἰδέα τῆς ἐμπειρίας ἀπὸ τὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται χάρις στὸ γεγονός ὅτι δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ταυτίσουμε τὴ διχοτόμηση τῶν λογικῶν χώρων μὲ μιὰ διχοτόμηση μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ κανονιστικοῦ. Δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ταυτίσουμε τὴν ἰδέα τῆς φύσης μὲ τὴν ἰδέα τῶν ὄντων πού ἐμπίπτουν στὶς ἔννοιες ἐκείνου τοῦ λογικοῦ χώρου — τοῦ ὁμολογουμένως διακριτοῦ, σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἀπὸ τὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων— μέσα στὸν ὁποῖο ἔρχεται στὸ φῶς τὸ φυσικοεπιστημονικὸ εἶδος καταληπτότητας.

Σύμφωνα μὲ τούτη τὴν ἄποψη, ὁ Σέλλαρς ἔχει δίκιο ὅταν λέει πὼς ὁ λογικὸς χῶρος μέσα στὸν ὁποῖο ἡ φυσικοεπιστημονικὴ

ἔρευνα ἐπιτυγχάνει τὸ χαρακτηριστικό της εἶδος κατανόησης εἶναι ἀλλότριος πρὸς τὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων. Ὁ λογικὸς χῶρος τῶν λόγων ἀποτελεῖ τὸ πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔρχεται στὸ φῶς μιὰ καταληπτότητα θεμελιωδῶς διαφορετικοῦ εἴδους. Καὶ (για νὰ διατυπώσουμε τὴν ἴδια παρατήρηση μὲ διαφορετικὴ ὀρολογία) ὁ Ντέιβιντσον ἔχει δίκιο ὅταν λέει πὼς «τὸ καταστατικὸ ἰδανικὸ τῆς ὀρθολογικότητας» διέπει ἔννοιες οἱ ὁποῖες εἶναι, ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου, ἐντελῶς ἰδιαίτερες σὲ σχέση μὲ τὸ ἐννοιολογικὸ ὄπλοστάσιο τῶν «νομοθετικῶν» ἐπιστημῶν. Ὅμως, εἶναι ἄλλο νὰ ἀναγνωρίζεις αὐτὸ τὸ πράγμα — μὲ σελλαριστικούς ὅρους, νὰ ξεχωρίζεις ἕναν λογικὸ χῶρο ὁ ὁποῖος θὰ πρέπει νὰ ἀντιδιασταλεῖ ἀπὸ τὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων. Καὶ εἶναι ἄλλο πράγμα νὰ ταυτίζεις αὐτὸ τὸν λογικὸ χῶρο, ὅπως σιωπηρὰ κάνει ὁ Σέλλαρς, μὲ τὸν λογικὸ χῶρο τῆς φύσης. Αὐτὸ εἶναι ποὺ δημιουργεῖ τὴν αἴσθηση πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ συνδυάσουμε τὸν ἐμπειρισμὸ μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ἢ ἀπὸ μέρους τοῦ κόσμου παραγωγὴ μιᾶς ἐντύπωσης πάνω σὲ ἕνα ἀντιληπτικὸ ὑποκείμενο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἕνα φυσικὸ συμβάν. Τὸ σφάλμα ἐδῶ ἔγκειται στὸ ὅτι λησμονοῦμε πὼς ἢ φύση περιλαμβάνει καὶ τὴ δεύτερη φύση. Οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦν μιὰ δεύτερη φύση ἐν μέρει χάρις στὴ μύησή τους σὲ ἐννοιακὲς ικανότητες τῶν ὁποίων οἱ σχέσεις ἀνήκουν στὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων.

Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ θυμηθοῦμε τὴν ὑπαρξὴ τῆς δεύτερης φύσης, ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι στίς φυσικὲς δραστηριότητες μποροῦν νὰ περιλαμβάνονται καὶ περιστάσεις τῶν ὁποίων ἢ περιγραφὴ τίς τοποθετεῖ στὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων, ὅσο ἰδιότυπος κι ἂν εἶναι ὁ χῶρος αὐτός. Τοῦτο ἐπιτρέπει νὰ ἐντάξουμε τίς ἐντύψεις κάτω ἀπ' τὴ σκέπη τῆς φύσης, δίχως κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ θέσουμε σὲ κίνδυνο τὸν ἐμπειρισμὸ. Ἀπὸ τὴ θέση ὅτι ἢ πρόσληψη μιᾶς ἐντύπωσης ἀποτελεῖ μιὰ συναλλαγὴ ἐντὸς τῆς φύσης, δὲν μπορεῖ πλέον νὰ προκύψει κατὰ τρόπο θεμιτὸ τὸ συμπέρασμα ποὺ συνάγουν οἱ Σέλλαρς καὶ Ντέιβιντσον: ὅτι δηλαδὴ ἢ ἰδέα τῆς

πρόσληψης μιᾶς ἐντύπωσης πρέπει νὰ εἶναι ἀλλότρια πρὸς τὸν λογικὸ χῶρο ἐντὸς τοῦ ὁποίου λειτουργοῦν ἔννοιες σὰν τὴ λογοδοσία. Οἱ ἐννοιακὲς ἱκανότητες, οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ὁποίων ἀνήκουν στὸν ἰδιότυπο λογικὸ χῶρο τῶν λόγων, δὲν δραστηριοποιοῦνται μονάχα μέσα σὲ κρίσεις — δηλ. σὲ προϊόντα τῆς ἐνεργητικῆς προσπάθειας νὰ σχηματίσουμε ἄποψη πάνω σὲ κάποιο θέμα· οἱ ἱκανότητες αὐτὲς ἔχουν ἤδη δραστηριοποιηθεῖ σὲ ἐκείνες τὶς συναλλαγὰς ἐντὸς τῆς φύσεως κατὰ τὶς ὁποῖες ὁ κόσμος προσκρούει πάνω στὶς αἰσθητηριακὲς ἱκανότητες ἐνὸς κατάλληλου ὑποκειμένου, δηλαδὴ ἐνὸς ὑποκειμένου ποὺ διαθέτει τὶς συναφεῖς ἔννοιες. Οἱ ἐντυπώσεις μποροῦν νὰ εἶναι περιπτώσεις ὅπου σὲ ἓνα ὑποκείμενο φαίνεται —καθίσταται φανερό— διαμέσου τῆς κατ' αἴσθηση ἀντίληψης ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι. Κατὰ τὴν πρόσληψη ἐντυπώσεων, ἓνα ὑποκείμενο μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνοιχτὸ στὸ πῶς ἔχουν κατὰ τρόπο φανερὸ τὰ πράγματα. Τοῦτο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἱκανοποιητικὴ εἰκόνα τῶν στάσεων ἐκείνων ποὺ λογοδοτοῦν στὸν κόσμο χάρη στὸ ὅτι λογοδοτοῦν στὴν ἐμπειρία.

9. Ἡ θέση ποὺ ὀνομάζω «ὠμὴ φυσιοκρατία» ἐμφανίζεται σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίον ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ὡς ἀνταγωνιστῆς τῆς ἀντίληψης ποὺ περιέγραψα συνοπτικὰ παραπάνω· καὶ οἱ δύο ἀντιλήψεις ἐπιδιώκουν νὰ ἐξορκίσουν ὀρισμένες φιλοσοφικὲς ἀνησυχίες. Ὁ κοινὸς τους στόχος εἶναι νὰ καταφέρουν νὰ δείξουν ὅτι δὲν εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ αἰσθανόμαστε τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀπαντήσουμε στὰ ἐρωτήματα ποὺ ἐκφράζουν τὶς ἀνησυχίες αὐτές. Ὑποστήριξα ὅτι μποροῦμε νὰ συγκεράσουμε τὰ διάφορα αὐτὰ ὑποτιθέμενα προβλήματα σὲ ἓνα καὶ μόνο ἐρώτημα: «Πῶς εἶναι δυνατὸ τὸ ἐμπειρικὸ περιεχόμενο;» Τὸ ἐμπειρικὸ περιεχόμενο φαντάζει προβληματικὸ, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ποὺ σκοπεύω νὰ τὸ ἐξετάσω, ὅταν κάποιος συνειδητοποιεῖ κατὰ τρόπο συγκεχυμένο μιὰ ὀρισμένη ἔνταση. Τούτῃ ἡ ἔνταση μοιάζει νὰ ὑφίσταται ἀνάμεσα στὸν

ἐμπειρισμό, ἀπὸ τῆ μιᾶ, καὶ στὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐντυπώσεις πρέπει νὰ νοηθοῦν ὡς φυσικὰ συμβάντα, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἐὰν καταφέρουμε νὰ φτάσουμε νὰ βλέπουμε τὰ πράγματα μ' ἓναν τρόπο ὅπου θὰ πάψει νὰ ὑφίσταται ἔνταση σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο, τότε τὸ ἐρώτημα, θεωρούμενο ὡς ἓνας τρόπος ἔκφρασης αὐτῆς τῆς φιλοσοφικῆς ἀπορίας, θὰ ἐξανεμιστεῖ: καὶ τοῦτο εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ ἐρώτημα ἀπαντήθηκε. Ἀσχολοῦμαι μὲ τὴν ὠμὴ φυσιοκρατία μόνο στὸν βαθμὸ πού ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπιτύχει αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα.⁶

Πρέπει ἐδῶ νὰ ἀποφύγουμε μιὰ πιθανὴ σύγχυση. Μεγάλο μέρος τῆς σύγχρονης φιλοσοφικῆς ἐργασίας ἐπιχειρεῖ, ἀκολουθώντας τὸ φυσιοκρατικὸ πνεῦμα, νὰ ἀπαντήσει (ὅχι νὰ ἐξορκίσει) ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τὸ ἐμπειρικὸ περιεχόμενο ἢ ἄλλες ἐπόψεις τῆς νοητικότητας, καὶ τὰ ὅποια μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν ὑπὸ τῆ μορφή «πῶς εἶναι αὐτὸ δυνατό;». Αὐτὴ ἡ σύγχρονη φιλοσοφικὴ ἐργασία ἔχει στόχο νὰ παρουσιάσει εὐσύνοπτες περιγραφές π.χ. τῆς ὑλικῆς σύστασης τῶν ἀντιληπτικῶν ὑποκειμένων, κατὰ τρόπο τέτοιο ὥστε νὰ καταστήσει καταληπτὸ πῶς πράγματα συντεθειμένα ἀπὸ σκέτη ὕλη μποροῦν νὰ διαθέτουν τὸ ἐν λόγῳ πλέγμα ἰκανοτήτων. Ἐνα ἐρώτημα στὸ ὅποιο κάτι τέτοιο θὰ ἀποτελοῦσε μιὰ προσφυῆ ἀπάντηση δὲν εἶναι ἓνα ἐρώτημα τοῦ τύπου «πῶς εἶναι αὐτὸ δυνατό;» τοῦ εἴδους ἐκείνου πού μὲ ἀπασχολεῖ ἐδῶ. Ὅπως εἶπα (§2 παραπάνω), ἓνα ἐρώτημα τοῦ τύπου «πῶς εἶναι αὐτὸ δυνατό;» τοῦ εἴδους ἐκείνου πού μὲ ἀπασχολεῖ ἐδῶ ἐκφράζει μιὰ εἰδικοῦ τύπου ἀπορία, ἢ ὅποια προκύπτει ἀπὸ μιὰ συγκεχυμένη ἐπίγνωση κάποιων πραγμάτων πού βρῖσκονται στὸ βάθος τῆς σκέψης μας καὶ πού, ἂν διατυπωθοῦν κατὰ τρόπο

6. Ἡ ἔκφραση «ὠμὴ φυσιοκρατία» εἶναι ἴσως ἀτυχῆς ὡς ταμπέλα μιᾶς θέσης πού ἐλαύνεται ἀπὸ τόσο εἰδικὰ κίνητρα· αὐτὸ τὸ ἀναγνωρίζω στὴν 1η ὑποσημείωση τῆς Πέμπτης Διάλεξης. Παρ' ὅλα αὐτά, θεώρησα ὅτι ἤμουν ὑποχρεωμένος νὰ συνεχίσω νὰ χρησιμοποιοῦ τὴν ταμπέλα αὐτή, μιᾶς καὶ τῆς ἔδωσα τόσο περίοπτη θέση στίς διαλέξεις τῶν ὁποίων γραπτὴ ἐκδοχὴ ἀποτελεῖ τὸ παρὸν βιβλίον.

ρητό, παράγουν ένα επιχείρημα τὸ ὁποῖο ὑποστηρίζει πὼς αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο ρωτᾶμε «πὼς εἶναι δυνατό;» εἶναι στὴν πραγματικότητα ἀδύνατο. Τὸ νὰ ἀπαντήσουμε σὲ ἕνα τέτοιου εἴδους ἐρώτημα ἀπὸ μιὰ «μηχανολογικὴ» σκοπιὰ (ὅπως θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε), μὲ μιὰ εὐσύννοπτη περιγραφή τῆς ἀπαιτούμενης ὑλικῆς σύστασης, εἶναι προφανές ὅτι δὲν βοηθᾷ διόλου· θὰ ἦταν σὰν νὰ ἀπαντούσαμε στὸν Ζήνωνα περπατώντας μέσα στὸ δωμάτιο. Τοῦτο βέβαια ἀφήνει ἀνοιχτὴ τὴ δυνατότητα σὲ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς «μηχανολογικὲς» ἔρευνες νὰ ἀποδειχτοῦν χρησιμότητες, ἂν καὶ γιὰ διαφορετικούς σκοπούς. Στὸ παρὸν βιβλίο ἐξετάζω τὴν ὠμὴ φυσιοκρατία μόνον ὡς ἕναν τρόπο ἐξορκισμού (ὄχι ἀπάντησης) τῶν ἐρωτημάτων πού δίνουν ἔκφραση σὲ αὐτὸ τὸν χαρακτηριστικὰ φιλοσοφικὸ τύπο ἀπορίας, τὸν τύπο ἀπορίας πού προκύπτει ἀπὸ ἕναν τρόπο σκέψης πού, ὅταν διατυπώνεται κατὰ τρόπο ρητό, ἀξιώνει νὰ φανερώσει ὅτι αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο ρωτᾶμε «πὼς εἶναι δυνατό;» εἶναι ἀδύνατο. Ἡ ὠμὴ φυσιοκρατία ἐμφανίζεται ἐδῶ, ὅπως ὑποστηρίζω, ὡς μιὰ λιγότερο ἱκανοποιητικὴ μέθοδος σὲ σχέση μὲ τὴ δική μου ἐναλλακτικὴ. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶ καθόλου μὲ αὐτὰ τὰ διαφορετικὰ ἐρωτήματα (καὶ τὶς ἀντίστοιχα διαφορετικὲς ἀπαντήσεις) πού ἐμφανίζονται στὶς ἔρευνες ἀναφορικὰ μὲ τὴ μηχανολογικὴ δομὴ τῆς νοητικότητας.

Προσπάθησα νὰ καταστήσω εὐλογοφανὴ τὸν ἰσχυρισμὸ πὼς οἱ ἀνησυχίες πού σκοπεύω νὰ ἐξορκίσω προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἰδέα —ἡ ὁποία, ἀναμφίβολα, συχνὰ ἐμφανίζεται σὲ μιὰ ἀνεπαρκῶς ἀρθρωμένη μορφή— ὅτι ἡ δομὴ τοῦ λογικοῦ χώρου τῶν λόγων εἶναι ἰδιότυπη σὲ σύγκριση μὲ τὸ λογικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἐπιτυγχάνεται ἡ φυσικοεπιστημονικὴ κατανόηση. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ἄποψη, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει διόλου τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ περίοδος κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἐνασχόληση μὲ τοῦτες τὶς ὑποτιθέμενες δυσκολίες ἔφτασε νὰ θεωρεῖται ὡς τὸ πρωταρχικὸ καθῆκον τῆς φιλοσοφίας συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνάδυσής τῆς νεότερης ἐπιστήμης, στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας ἡ φυσικο-

επιστημονική κατανόηση, όπως είμαστε σήμερα εξοπλισμένοι να τη συλλάβουμε, διαχωρίστηκε από μια μέχρι τότε αδιαφοροποίητη αντίληψη της κατανόησης εν γένει. Σύμφωνα με τη δική μου εικόνα, σημαντικό στοιχείο σε αυτή τη διασάφηση του αυθεντικού στόχου της φυσικής επιστήμης ήταν η όλοένα και σαφέστερη επίγνωση του γεγονότος ότι πρέπει να διαφοροποιήσουμε με σαφήνεια τη φυσικοεπιστημονική κατανόηση από το είδος κατανόησης που επιτυγχάνεται όταν τοποθετούμε αυτό που κατανοούμε μέσα στον λογικό χώρο των λόγων· με άλλα λόγια, ότι η δομή του λογικού χώρου των λόγων είναι, ακριβώς, ιδιότυπη, όπως θεώρησα ότι υποστηρίζει ο Σέλλαρς και, με διαφορετική ορολογία, ο Ντέιβιντσον.

Η ωμή φυσιοκρατία ισχυρίζεται πώς αυτή η —ένδεχομένως ακόμα ανεπαρκώς άρθρωμένη— αίσθηση ενός έννοιολογικού χάσματος είναι απλούστατα έσφαλμένη· και θα μπορούσε να αποκαλυφθεί ότι είναι έσφαλμένη, αν καταφέρναμε να ανασυγκροτήσουμε τη δομή του λογικού χώρου των λόγων με βάση μια ορολογία που ανήκει στον λογικό χώρο της φυσικοεπιστημονικής κατανόησης. Ο ισχυρισμός αυτός είναι απλώς προγραμματικός· δεν είναι αυτός όμως ο λόγος που θεωρώ την ωμή φυσιοκρατία μη ικανοποιητική. Το ζήτημα έχει να κάνει με αυτό που ανέφερα στην αρχή της Εισαγωγής (§1). Είναι εύκολο να πιαστούμε στα δίχτυα της φιλοσοφίας που θέλω να έξορκίσω — και τουτό δεν οφείλεται απλώς στο ότι είμαστε ήλιθιοι. Τουτό σημαίνει ότι ένας έξορκισμός θα είναι περισσότερο ικανοποιητικός στον βαθμό που θα μάς επιτρέπει να σεβαστούμε, ως ιδέες, τις υποκινούσες σκέψεις εκείνων που πιστεύουν ότι οι συνήθεις φιλοσοφικές ανησυχίες γεννούν γνήσιες διανοητικές υποχρεώσεις (ή τις δικές μας υποκινούσες σκέψεις, όταν αισθανόμαστε εμεῖς οι ίδιοι τις ανησυχίες αυτές), ακόμη κι όταν ξεμασκαρεύουμε αυτές τις δήθεν υποχρεώσεις, αποκαλύπτοντας την άπατηλότητά τους. Η εικόνα μου διαφέρει από την ωμή φυσιοκρατία απ' αυτήν ακριβώς

τὴν ἄποψη. Ἀναγνωρίζω ὡς ἰδέα τὴ βασικὴ πεποιθὴση πού γεννᾷ τοῦτες τὶς ἀνησυχίες, καθὼς καὶ τὴ σχεδὸν ἀδύνατο νὰ ἀμφισβητηθεῖ κατανόηση τῶν ἐντυπώσεων ὡς φυσικῶν συμβάντων. Σύμφωνα μὲ τὴ δική μου εἰκόνα, ἐκεῖνοι πού θεωροῦν ὅτι ἡ φιλοσοφία ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ (καὶ ὄχι νὰ ἐξορκίσῃ) ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὸ πῶς ὁ νοῦς μπορεῖ νὰ βρίσκεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμο δὲν σφάλλουν ὅταν δέχονται ὅτι ὁ λογικὸς χῶρος τῶν λόγων εἶναι ἰδιότυπος, ὅταν δηλαδὴ ἀσπάζονται τὴν παραδοχὴ ἐκεῖνη πού μοιάζει ἀκριβῶς νὰ ὀδηγεῖ σὲ προβλήματα ἀναφορικὰ μὲ τὸ πῶς μπορεῖ ἡ ἰκανότητά μας νὰ ἀποκρινόμαστε σὲ λόγους νὰ ἐναρμονίζεται μὲ τὸν φυσικὸ κόσμο. (Στὴν πραγματικότητά πιστεύω ὅτι αὐτὸ ἦταν ἓνα κεφαλαιώδους σημασίας μάθημα πού ἀποκόμισαν οἱ πρόγονοί μας τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνόδου τῆς νεότερης ἐπιστήμης.) Μποροῦμε νὰ ἀποποιηθοῦμε τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀπαντήσουμε στὰ χαρακτηριστικὰ ἐρωτήματα τῆς φιλοσοφίας τῶν Νέων Χρόνων, δίχως νὰ εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ ἀρνηθοῦμε, ὅπως κάνει ἡ ὠμὴ φυσιοκρατία, ὅτι πίσω ἀπὸ τὴν αἴσθηση πῶς ὀφείλουμε νὰ ἀνταποκριθοῦμε στὴν ὑποχρέωση αὐτὴ βρίσκεται μιὰ σύλληψη πού ἔχει πραγματικὴ βάση.

Προκειμένου νὰ ὑποστηρίξω τὸν ἰσχυρισμό μου, δὲν χρειάζεται νὰ προσποιηθῶ ὅτι διαθέτω κάποιο ἐπιχείρημα πού νὰ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πρόγραμμα τῆς ὠμῆς φυσιοκρατίας —τῆς ἀνασυγκρότησης τῆς δομῆς τοῦ λογικοῦ χώρου τῶν λόγων μὲ βάση μιὰ ὀρολογία πού ἀνήκει στὸν λογικὸ χῶρο τῆς φυσικο-επιστημονικῆς κατανόησης— εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑλοποιηθεῖ. Ὁ ἰσχυρισμός μου εἶναι ἀπλῶς ὅτι ἡ διαθεσιμότητα τῆς δικῆς μου ἐναλλακτικῆς λύσης καὶ ὁ περισσότερο ἰκανοποιητικὸς (ὅπως ὑποστηρίζω) ἐξορκισμὸς πού ἐγὼ προτείνω ὑπονομεύουν μιὰ φιλοσοφικὴ στόχευση (τὴ μόνη πού σχετίζεται μὲ τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου) ἡ ὁποία μᾶς καλεῖ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὸ τὸ πρόγραμμα πρέπει νὰ εἶναι ὑλοποιήσιμο. Δὲν εἶναι ἀπειλητικὸ ἀπὸ φιλοσοφικὴ σκοπιὰ τὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἰδέα πῶς ὁ Λόγος

δέν είναι κάτι τὸ φυσικὸ — μὲ τὸν ὄρο «φυσικὸς» νὰ χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ τὴ μόνη σημασία ποὺ ἀποδέχεται ἡ ὠμὴ φυσιοκρατία — ἀποτελεῖ μιὰ ἰδέα ποὺ ἔχει πραγματικὴ βάση.

10. Εἶναι πλέον σαφές ὅτι σὲ αὐτὸ τὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ στὸ ὑπόλοιπο βιβλίο, ὁ στοχασμὸς πάνω στὴν αἰσθητηριακὴ ἐμπειρία λειτούργησε ἀπλῶς ὡς παράδειγμα ἑνὸς γενικότερου προβληματισμοῦ. Παράλληλες ἀπορίες θὰ ἀνακύψουν ὅποτεδῆποτε ἐπιχειρήσουμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν ἱκανότητά μας νὰ ἀποκρινόμαστε σὲ λόγους. Ἡ ἔννοια τῆς «ικανότητας ἀπόκρισης σὲ λόγους» ἀποτελεῖ μιὰ καλὴ μεθερμηνεία μιᾶς συγκεκριμένης ἔννοιας τῆς ἐλευθερίας. Ἔτσι, ἡ ἀπορία στὴ γενικὴ τῆς μορφῆς ἀφορᾷ τὸ πῶς ἡ ἐλευθερία, ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἐναρμονίζεται μὲ τὸν φυσικὸ κόσμο. Τοῦτο μοιάζει δύσκολο νὰ κατανοηθεῖ, ὅσο μπαίνουμε στὸν πειρασμὸ νὰ ταυτίσουμε τὸ φυσικὸ μὲ αὐτὸ ποὺ ἐμπίπτει σὲ ἔννοιες τῶν ὁποίων ἡ ἔδρα εἶναι ἐκεῖνος ὁ λογικὸς χῶρος ποὺ ὁ Σέλλαρς ἀντιδιαστέλλει πρὸς τὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων. Στὴν Πέμπτη Διάλεξη θὰ πῶ λίγα πράγματα γιὰ μιὰν ἄλλη ἔκφανση αὐτοῦ τοῦ γενικότερου τύπου.

Μερικοὶ φιλικὰ διακείμενοι ἀναγνώστες διαφώνησαν μὲ τὴν ἀρνητικὴ στάση ποὺ υἱοθετῶ σὲ τοῦτο τὸ βιβλίο ἀπέναντι σ' αὐτὸ ποὺ ὀνομάζω «οἰκοδομητικὴ φιλοσοφία» (βλ. π.χ. σελ. 197). Ἐπιτρέψτε μου νὰ συνδέσω τὴν ἄποψη ποὺ ὑπερασπίζομαι ὅταν χρησιμοποιῶ τὴν παραπάνω ὀρολογία μὲ τὸν τρόπο ποὺ διατύπωσα τὰ πράγματα σὲ τούτῃ τὴν εἰσαγωγή. Ὅταν μιᾶς γιὰ «ἐνασχόληση μὲ τὴν οἰκοδομητικὴ φιλοσοφία» ἐννοῶ τὴν προσπάθεια νὰ ἀπαντήσουμε σὲ φιλοσοφικὰ ἐρωτήματα σὰν αὐτὰ ποὺ συναντήσαμε προηγουμένως: ἐρωτήματα τοῦ τύπου «πῶς εἶναι αὐτὸ δυνατό;», τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται ὡς ἐπείγοντα ἐξαιτίας ἑνὸς τρόπου σκέψης ποὺ, ἂν ἀρθρωθεῖ ρητὰ, προσφέρει βάσεις γιὰ ἕνα ἐπιχειρήμα τὸ ὁποῖο ὑποστηρίζει πῶς αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο ρωτᾶμε «πῶς εἶναι δυνατό;» εἶναι στὴν πραγματικὴ ἀδύνατο.

Προφανώς, τότε μόνο μπορεί να φανεί εύλογο τὸ νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα, ὅταν δὲν κατανοοῦμε τί τὸ κινητοποιεῖ. Ἄν ὁ παραπάνω τρόπος σκέψης παραμείνει ὡς ἔχει, τότε εἶναι ἀδύνατο νὰ δείξουμε πῶς εἶναι δυνατὸ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἐρωτήματός μας, ὅποιο κι ἂν εἶναι αὐτό· ἐὰν ὁ τρόπος σκέψης κλονιστεῖ, τότε τὸ ἐρώτημα «πῶς εἶναι αὐτὸ δυνατό;» παύει νὰ ἔχει τὴν ὀξύτητα ποὺ ἔμοιαζε νὰ ἔχει. Σὲ κάθε περίπτωση, δὲν ὑπάρχει καμία προοπτικὴ νὰ ἀπαντηθεῖ τὸ ἐρώτημα, διατηρώντας τὸ νόημα μὲ τὸ ὅποιο τέθηκε ἀρχικά. Ἐπομένως, ἐὰν ἔχω δίκιο ὅσον ἀφορᾷ τὸν χαρακτήρα τῶν φιλοσοφικῶν ἀνησυχιῶν μὲ τίς ὁποῖες θὰ καταπιαστῶ, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν «οἰκοδομητικὴ φιλοσοφία», μὲ τὴ συγκεκριμένη σημασία τοῦ ὅρου, δὲν συνιστᾷ τὸν σωστὸ τρόπο προσέγγισης τῶν ἀνησυχιῶν αὐτῶν. Ὅπως εἶπα καὶ προηγουμένως, πρέπει νὰ ἐξορκίσουμε τὰ ἐρωτήματα παρὰ νὰ προσπαθήσουμε νὰ τὰ ἀπαντήσουμε. Ἀσφαλῶς, τοῦτο ἀπαιτεῖ σκληρὴ δουλειά: οἰκοδομητικὴ φιλοσοφία, ἂν θέλετε, ἀλλὰ μὲ μιὰ διαφορετικὴ σημασία τοῦ ὅρου. Καὶ προφανῶς αὐτὸ ἀκριβῶς προσφέρω σὲ τοῦτο τὸ βιβλίο.

ΟΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΟΠΤΕΙΕΣ

1. Τὸ γενικότερο ζήτημα πὸν θὰ ἐξετάσω σὲ αὐτὲς τὶς διαλέξεις εἶναι ὁ μεσολαβητικὸς ρόλος τῶν ἐννοιῶν στὴ σχέση ἀνάμεσα στοὺς νόες καὶ στὸν κόσμον. Ἡ πραγματάτευσής μου θὰ ἔχει ὡς ἄξονα ἀναφορᾶς μιὰ γνώριμη φιλοσοφικὴ ἀντίληψη, τὴν ὁποία ὁ Ντόναλντ Ντέιβιντσον χαρακτήρισε *δυσμὸ σχήματος καὶ περιεχομένου*.¹ Γρήγορα θὰ ὀδηγηθοῦμε στὸν Κάντ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς στόχους μου σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίο εἶναι νὰ ὑποστηρίξω πὼς ὁ Κάντ πρέπει νὰ ἐξακολουθήσει νὰ καταλαμβάνει κεντρικὴ θέση στὴ συζήτησή μας γιὰ τὸ πῶς ἡ σκέψη ἄπτεται τῆς πραγματικότητας.

Ὅταν ὁ Ντέιβιντσον μιᾶ γιὰ *δυσμὸ σχήματος καὶ περιεχομένου*, λέγοντας *σχῆμα ἐννοεῖ* («ἐννοιακὸ σχῆμα»). Ἐὰν τεθεῖ μιὰ *δυστικτῶν* χαρακτήρα ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ περιεχόμενο, ἀπὸ τὴ μιὰ, καὶ σ' αὐτὸ πὸν εἶναι ἐννοιακὸ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τότε ὁ ὅρος *περιεχόμενο* δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει τὸ νόημα πὸν συχνὰ ἔχει στὴ σύγχρονη φιλοσοφία. Μὲ τὸν ὅρο *περιεχόμενο* δηλ. δὲν μπορεῖ νὰ ἐννοεῖται αὐτὸ πὸν δίνεται μέσα ἀπὸ μιὰ πρόταση εἰσαγόμενῃ μὲ τὸν εἰδικὸ σύνδεσμο «ὅτι», ὅπως ὅταν ἀποδίδουμε σὲ κάποιον μιὰ

1. «On the Very Idea of a Conceptual Scheme», στὸ Donald Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Ὁξφόρδη 1984, σελ. 183-198. Βλ. ἰδίως σελ. 187, «ἓνας *δυσμὸς* μεταξὺ συνολικοῦ σχήματος (ἢ γλώσσας) καὶ ἀνερμήνευτου περιεχομένου», καὶ σελ. 189, «ὁ *δυσμὸς* σχήματος καὶ ἐμπειρικοῦ περιεχομένου».

πεποίθηση· για νά ἔχουμε μιὰ ταμπέλα, ἃς ὀνομάσουμε τὸ περιεχόμενο μ' αὐτὴ τὴ μοντέρνα σημασία παραστασιακὸ περιεχόμενο. Τὸ παραστασιακὸ περιεχόμενο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀντιδιασταλεῖ στὴ βάση ἑνὸς δυϊσμοῦ ἀπ' αὐτὸ πού εἶναι ἑννοιακὸ. Τοῦτο εἶναι προφανές, ὅσο εὐπρόσδεκτη κι ἂν μᾶς φαίνεται ἡ ἰδέα πὼς ὑπάρχουν κάποια παραστασιακὰ περιεχόμενα πού δὲν εἶναι ἑννοιακὰ (θὰ ἐπανέλθω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα στὴν Τρίτη Διάλεξη).

Γιὰ ποιὸ λόγο, λοιπόν, σύμφωνα μὲ τὸν δυϊσμὸ στὸν ὁποῖο ἀσκεῖ τὴν κριτικὴ του ὁ Ντέιβιντσον, αὐτὸ ἀπ' τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἀντιδιασταλοῦν οἱ ἑννοίες εἶναι τὸ περιεχόμενο; Ἐνας τρόπος γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴ συγκεκριμένη ὀρολογία εἶναι νὰ ἐξετάσουμε πὼς αὐτὴ ἐμφανίζεται στὴν ἀκόλουθη παρατήρηση τοῦ Κάντ: «Οἱ σκέψεις χωρὶς περιεχόμενο εἶναι κενές». ² Τί σημαίνει τὸ νὰ εἶναι μιὰ σκέψη κενή; Τὸ νὰ εἶναι μιὰ σκέψη κενὴ θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νὰ μὴν ὑπάρχει τίποτα πού νὰ τὸ σκέφτομαι ὅταν σκέφτομαι τὴ σκέψη αὐτή: θὰ ἰσοδυναμοῦσε δηλ. μὲ τὸ νὰ στερεῖται ἡ σκέψη μου αὐτὸ πού ὀνομάζω παραστασιακὸ περιεχόμενο. Τοῦτο θὰ σήμαινε ὅτι στὴν πραγματικότητα δὲν θὰ ἐπρόκειτο κἂν γιὰ μιὰ σκέψη, καὶ ἀναμφίβολα αὐτὸ θέλει νὰ πεῖ ὁ Κάντ. Ὁ Κάντ δὲν στρέφει τὴν προσοχή μας σὲ ἕνα ἰδιαίτερο εἶδος σκέψεων, τὶς κενές σκέψεις· αὐτὸ θὰ ἔταν παράλογο. Τί σημαίνει τώρα τὸ νὰ εἶναι μιὰ σκέψη χωρὶς περιεχόμενο; Ὅταν ὁ Κάντ λέει πὼς οἱ σκέψεις χωρὶς περιεχόμενο εἶναι κενές, δὲν προβαίνει σὲ μιὰ ἀπλὴ ταυτολογία: ἡ ἔκφραση χωρὶς περιεχόμενο δὲν ἀποτελεῖ ἀπλὴ ἀναδιατύπωση τῆς λέξης κενός, ὅπως θὰ συνέβαινε ἐὰν ἐδῶ περιεχόμενο σήμαινε ἀπλὰ «παραστασιακὸ περιεχόμενο». Ἡ ἔκφραση χωρὶς περιεχόμενο στρέφει τὴν προσοχή μας σ' αὐτὸ πού θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγήσει σὲ τί εἶδους κενότητα ἀναφέρεται ἐδῶ ὁ Κάντ. Ἡ ἐξήγηση ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὸ ἄλλο μισὸ τῆς παρατήρησής

2. Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, ἀγγλ. μτφρ. Norman Kemp Smith, Macmillan, Λονδίνο 1929, A51/B75 [= *Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, μτφρ. (τροπ.) Α. Γιανναράς, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 1979, τ. 2, σελ. 16].

του: «Οί έποπτεῖες χωρὶς έννοιες εἶναι τυφλές». Τί εἶναι λοιπὸν οἱ σκέψεις χωρὶς περιεχόμενο; Οἱ σκέψεις χωρὶς περιεχόμενο — πού στήν πραγματικότητα δὲν θὰ ἦταν κἄν σκέψεις— θὰ ἀποτελοῦσαν ἓνα παιχνίδι μὲ έννοιες δίχως τήν ὁποιαδήποτε σύνδεση μὲ έποπτεῖες, δηλαδή μὲ ψήγματα έμπειρικῆς πρόσληψης. Τὸ περιεχόμενο — τήν οὐσία— τὸ κομίζει ἡ σύνδεση τῶν σκέψεων μὲ τήν έμπειρικὴ πρόσληψη. Δίχως αὐτὴ τὴ σύνδεση, οἱ σκέψεις δὲν θὰ ἔχαν περιεχόμενο.

Συνεπῶς, ἡ εἰκόνα ἔχει ὡς ἐξῆς: τὸ γεγονός ὅτι οἱ σκέψεις δὲν εἶναι κενές, ὅτι διαθέτουν παραστασιακὸ περιεχόμενο, προκύπτει μέσα ἀπὸ μιὰ συνέργεια ἀνάμεσα στὶς έννοιες καὶ στὶς έποπτεῖες. Στὸν δυῖσμό τοῦ Ντέιβιντσον, τὸ περιεχόμενο ἀντιστοιχεῖ στὶς έποπτεῖες, στὰ ψήγματα έμπειρικῆς πρόσληψης, πὸ κατανοοῦνται πάνω στὴ βάση μιᾶς δυῖστικῆς ἀντίληψης τῆς συνέργειας αὐτῆς.

2. Τοῦτο τὸ καντιανὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς ἐξηγεῖ γιὰ ποιὸ λόγο, στὸν δυῖσμό πὸ ἐξετάζει ὁ Ντέιβιντσον, ἐκεῖνο πὸ ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὸ έννοιακὸ χαρακτηρίζεται συχνὰ ὡς τὸ Δεδομένο. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ἔκφραση *δυῖσμός σχήματος καὶ Δεδομένου* ἀποτελεῖ καλύτερη ταμπέλα ἀπὸ τὸ *δυῖσμός σχήματος καὶ περιεχομένου*, γιατί δὲν παράγει τὴν παραπλανητικὴ συνήχηση μὲ τὴν ἰδέα τοῦ παραστασιακοῦ περιεχομένου. Παράλληλα μᾶς βοηθᾶ νὰ καταλάβουμε μὲ συγκεκριμένο τρόπο γιατί ὁ δυῖσμός αὐτὸς εἶναι δελεαστικός.

Ὁ Κᾶντ προβαίνει στήν παραπάνω παρατήρηση σχετικὰ μὲ τίς έποπτεῖες καὶ τίς έννοιες στήν προσπάθειά του νὰ παρουσιάσει τὴν έμπειρικὴ γνώση ὡς τὸ προῖδὸν σύμπραξης ἀνάμεσα στὴ δεκτικότητα καὶ τὴν αὐτενέργεια, ἀνάμεσα στήν αἰσθητικότητα καὶ τὴ νόηση.³ Γιὰ ποιὸ λόγο, ὅμως, φαντάζει προσφυῆς νὰ

3. Τὸ σκεπτικὸ πὸ καταλήγει στὸ χωρίο πὸ παρέθεσα παραπάνω εἶναι τὸ ἐξῆς: «Ἄν αἰσθητικότητα ὀνομάζουμε τὴ δεκτικότητα τοῦ πνεύματός μας, δηλαδή

περιγράψουμε την ικανότητα τῆς νόησης, ἡ ὁποία συμβάλλει σὲ αὐτὴ τὴ σύμπραξη ἐξουσιάζοντας τὶς ἔννοιες, ὡς κάτι τὸ αὐτενεργό; Μιὰ ἐνδεικτικὴ, ἂν καὶ σχηματικὴ, ἀπάντηση εἶναι πῶς ἡ τοπογραφία τῆς σφαίρας τῶν ἐννοιῶν συγκροτεῖται ἀπὸ ἔλλογες σχέσεις. Ὁ χῶρος τῶν ἐννοιῶν ἀποτελεῖ τουλάχιστον τμημα αὐτοῦ ποὺ ὁ Οὐίλφριντ Σέλλαρς τὸ ὀνομάζει «χῶρο τῶν λόγων».⁴ Περιγράφοντας τὴ νόηση ὡς μιὰ αὐτενεργὸ δύναμη, ὁ Κάντ ἐκφράζει τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὴ σχέση μεταξὺ λόγου καὶ ἐλευθερίας: ὁ ἔλλογος ἀναγκασμὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς συμβατὸς μὲ τὴν ἐλευθερία·

τὴν ικανότητά του νὰ προσλαμβάνει παραστάσεις, ἐφόσον κατὰ κάποιον τρόπο ἐπενεργεῖ κάτι πάνω σ' αὐτό, τότε, ἀντίθετα, νόηση εἶναι ἡ ικανότητα ποὺ γεννᾷ ἀπὸ μέσα της παραστάσεις ἢ ἡ αὐτενέργεια τῆς γνώσεως. Ἡ φύση μας εἶναι ἔτσι πλασμένη, ὥστε ἡ ἐποπτεία νὰ μὴν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο κατ' αἴσθηση, δηλ. νὰ περιέχει μόνο τὸν τρόπο, τὸ πῶς πάσχουμε ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα. Ἀντίθετα, ἡ ικανότητα ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σκεφτόμαστε τὸ ἀντικείμενο μιᾶς κατ' αἴσθηση ἐποπτείας εἶναι ἡ νόηση. Σὲ καμία ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ιδιότητες δὲν πρέπει νὰ δίνεται μεγαλύτερη προτίμηση ἀπὸ τὴν ἄλλη. Χωρὶς αἰσθητικότητα δὲν θὰ μᾶς δινόταν κανένα ἀντικείμενο καὶ χωρὶς νόηση δὲν θὰ μπορούσε νὰ νοηθεῖ κανένα ἀπὸ αὐτά. Σκέψεις χωρὶς περιεχόμενο εἶναι κενές, ἐποπτεῖες χωρὶς ἔννοιες εἶναι τυφλές).

4. «Ὅταν χαρακτηρίζουμε ἓνα ἐπεισόδιο ἢ μιὰ κατάσταση ὡς ἓνα ἐπεισόδιο ἢ μιὰ κατάσταση γνώσης, δὲν προσφέρουμε μιὰ ἐμπειρικὴ περιγραφή αὐτοῦ τοῦ ἐπεισοδίου ἢ αὐτῆς τῆς κατάστασης· τὸ τοποθετοῦμε στὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων, στὸν λογικὸ χῶρο ὅπου δικαιολογοῦμε καὶ εἴμαστε σὲ θέση νὰ δικαιολογήσουμε τὰ ὅσα λέμε.» Τὸ ἀπόσπασμα βρίσκεται στίς σελ. 298-299 τῆς κλασικῆς ἐπιθεσης τοῦ Sellars ἐναντίον τοῦ Μύθου τοῦ Δεδομένου, «Empiricism and the Philosophy of Mind», στὸ Herbert Feigl / Michael Scriven (ἐπιμ.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, τ. 1, University of Minnesota Press, Μιννεάπολις 1956, σελ. 253-329. Στὴ συνέχεια τῶν διαλέξεων αὐτῶν θὰ θέσω ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν ἰδέα τοῦ Sellars πῶς τὸ νὰ τοποθετεῖς κάτι στὸν λογικὸ χῶρο τῶν λόγων θὰ πρέπει, ὡς τέτοιο, νὰ ἀντιδιασταλεῖ ἀπὸ τὸ νὰ δίνεις μιὰ ἐμπειρικὴ περιγραφή του. Ὡστόσο, τὸ μοτίβο τοῦ νὰ τοποθετεῖς κάτι στὸν χῶρο τῶν λόγων ἔχει κεντρικὴ σημασία γιὰ μένα.

Λέω ὅτι ὁ χῶρος τῶν ἐννοιῶν ἀποτελεῖ τουλάχιστον τμημα τοῦ χώρου τῶν λόγων, προκειμένου ν' ἀφήσω πρὸς τὸ παρὸν ἀνοιχτὴ τὴ δυνατότητα ὁ χῶρος τῶν λόγων νὰ ἐκτείνεται σὲ μεγαλύτερο εὖρος ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἐννοιῶν· γιὰ τὴν ἰδέα αὐτὴ, βλ. παρακάτω.

ἀποτελεῖ οὐσιῶδες γνώρισμά της. Για νὰ χρησιμοποιοῦμε μιὰ ἐπιγραμματική διατύπωση: ὁ χῶρος τῶν λόγων εἶναι ἡ ἐπικράτεια τῆς ἐλευθερίας.⁵

Ἐὰν ὅμως ἡ ἐλευθερία ποῦ ἐκδηλώνουμε κατὰ τὴν ἐμπειρική σκέψη εἶναι πλήρης καί, ἰδίως, ἂν δὲν περιορίζεται ἀπὸ κάτι ἔξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν ἐνοιῶν, τότε μοιάζει νὰ ἀπειλεῖται ἡ δυνατότητα τοῦ νὰ διαθέτουν οἱ ἐμπειρικές κρίσεις μας ἕνα ἔρεισμα ποῦ νὰ τὶς συνδέει μὲ μιὰ πραγματικότητα ἐξωτερικὴ τῆς σκέψης. Εἶναι ὅμως ἀδιαμφισβήτητο ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχει ἕνα τέτοιο ἔρεισμα, προκειμένου ἡ ἐμπειρία νὰ ἀποτελεῖ πηγὴ γνώσης ἀλλὰ καί, γενικότερα, προκειμένου νὰ καταστῆ καταληπτό πῶς μπορεῖ οἱ ἐμπειρικές κρίσεις μας νὰ ἄπτονται τῆς πραγματικότητας. Ὅσο περισσότερο τονίζουμε τὴ συνάφεια μεταξὺ λόγου καὶ ἐλευθερίας τόσο πιὸ δύσκολο γίνεται νὰ κατανοήσουμε πῶς εἶναι δυνατό πράξεις ἐνάσκησης τῶν ἐνοιακῶν ἱκανοτήτων μας νὰ ὀδηγοῦν στὸν σχηματισμὸ δικαιολογημένων κρίσεων ἀναφορικὰ μὲ τὸν κόσμο. Οἱ πράξεις ποῦ θέλαμε νὰ κατανοήσουμε ὡς πράξεις ἐνάσκησης τῶν ἐνοιῶν μας κινδυνεύουν νὰ ἐκφυλιστοῦν σὲ ἀπλὲς κινήσεις σ' ἕνα παιχνίδι κλειστὸ στὸν ἑαυτό του. Καὶ τοῦτο μᾶς στερεῖ τὴ δυνατότητα νὰ θεωρήσουμε ὅτι πρόκειται πράγματι γιὰ πράξεις ἐνάσκησης ἐνοιῶν. Ὁ συσχετισμὸς τῶν ἐμπειρικῶν πεποιθήσεών μας μὲ τοὺς λόγους στοὺς ὁποίους αὐτὲς ἐδράζονται δὲν εἶναι ἕνα παιχνίδι κλειστὸ στὸν ἑαυτό του.

Ὁ διῦσμὸς ἐνοιακοῦ σχήματος καὶ «ἐμπειρικοῦ περιεχομένου», σχήματος καὶ Δεδομένου, ἔρχεται ν' ἀπαντήσῃ σὲ τούτη τὴν ἀνησυχία. Τὸ νόημα τοῦ διῦσμοῦ αὐτοῦ ἔγκειται στὸ ὅτι μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ἕναν ἐξωτερικὸ περιορισμὸ στὴν ἐλευθερία ποῦ ἐκδηλώνουμε ὅταν χρησιμοποιοῦμε τὶς ἐμπειρικές μας ἐνοιες. Μιὰ ἐμπειρική δικαιολόγηση βασίζεται σὲ

5. Για μιὰ βαθυστόχαστη πραγμάτευση αὐτῆς τῆς ιδέας, βλ. Robert Brandom, «Freedom and Constraint by Norms», *American Philosophical Quarterly* 16 (1979), σελ. 187-196.

ἔλλογες σχέσεις, δηλ. σὲ σχέσεις ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν λόγων. Ἡ ἰδέα ποὺ ἐμφανίζεται ἐδῶ μὲ σκοπὸ νὰ μᾶς καθησυχάσει εἶναι πὼς οἱ ἐμπειρικὲς δικαιολογήσεις διαθέτουν ἓνα ὕστατο θεμέλιο. Τὸ θεμέλιο αὐτὸ συνίσταται σὲ ὀρισμένες ἔξωθεν προσπτώσεις πάνω στὴν ἐπικράτεια τῶν ἐννοιῶν. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ὁ χῶρος τῶν λόγων ἐμφανίζεται νὰ ἔχει μεγαλύτερο εὖρος ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἐννοιῶν. Ἄς υποθέσουμε ὅτι ἀναζητοῦμε τὰ ἐρείσματα μιᾶς πεποίθησης ἢ μιᾶς κρίσης, ὅτι προσπαθοῦμε δηλαδή νὰ τὴ δικαιολογήσουμε, νὰ στοιχειοθετήσουμε τὴ νομιμότητά της. Ἡ ἰδέα ποὺ συναντᾶμε εἶναι πὼς, ὅταν θὰ ἔχουμε ἐξαντλήσει ὅλες τὶς διαθέσιμες κινήσεις ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν ἐννοιῶν, ὅλες τὶς διαθέσιμες κινήσεις ἀπὸ τὸ ἓνα ἐννοιακὰ ὀργανωμένο στοιχεῖο στὸ ἄλλο, θὰ ὑπάρχει μία ἀκόμη διαθέσιμη κίνηση: νὰ δείξουμε πρὸς κάτι τὸ ὁποῖο θὰ ἔχει ἀπλῶς ληφθεῖ στὴν ἐμπειρία. Δὲν θὰ μπορεῖ νὰ πρόκειται γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ γιὰ ἓνα δείξιμο, καθὼς *ex hypothesi* αὐτὴ ἢ τελευταία κίνηση στὴ διαδικασία τῆς δικαιολόγησης ἔρχεται ὅταν πιά ἔχουμε ἐξαντλήσει ὅλες τὶς δυνατότητες νὰ ἐντοπίσουμε πιθανὰ ἐρείσματα μετακινούμενοι ἀπὸ τὸ ἓνα ἐννοιακὰ ὀργανωμένο καί, συνεπῶς, ἀρθρώσιμο (λεκτὸ) στοιχεῖο στὸ ἄλλο.

Ἐκίνησα μὲ τὴ σκέψη ποὺ ἐκφράζεται μέσα ἀπ' τὴν παρατήρηση τοῦ Κάντ: ἡ συνέργεια ἀνάμεσα σὲ ἔννοιες καὶ σὲ ἐποπτεῖες, δηλ. ψήγματα τῆς ἐμπειρικῆς πρόσληψης, εἶναι ἀναγκαῖα ὄχι ἀπλῶς γιὰ νὰ διαθέτουν οἱ κρίσεις μας ἐπαρκὴ δικαιολόγηση ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑπάρχει παραστασιακὸ περιεχόμενο. Σὲ διαφορετικὴ περίπτωση, αὐτὸ ποὺ στόχο εἶχε νὰ ἀποτελέσει μιὰ εἰκόνα τοῦ πῶς ἐνασκοῦνται οἱ ἔννοιές μας δὲν θὰ ἀπεικόνιζε τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα παιχνίδι μὲ κενὲς μορφές. Μετακύλισα τὴ συζήτηση στὸ πῶς ἐμφανίζεται ἡ ἰδέα τοῦ Δεδομένου σὲ ἓναν προβληματισμὸ ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἔρεισμα ἐκεῖνο ποὺ ἐπιτρέπει σὲ μιὰ ἐμπειρικὴ κρίση νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἐκφράζει γνώση. Τούτῃ ἢ ἰδέα, ὅμως, ἡ ὁποία εἶναι ξεκάθαρα γνωσιολογικῆς ὕφης, εἶναι ἄμεσα συνδεδε-

μένη με τή γενικότερη ιδέα από τήν όποία ξεκίνησα: οί έμπειρικές κρίσεις έν γένει (άσχέτως του άν εκφράζουν γνώση ή όχι, άσχέτως άκόμη και του άν διαθέτουν έστω κάποια δικαιολόγηση, ένδεχομένως λιγότερο έπαρκή από εκείνη που είναι άναγκαία για να ύπάρχει γνώση) όφείλουν να έχουν ένα περιεχόμενο που επιδέχεται έμπειρική δικαιολόγηση, άκόμη κι άν ένα τέτοιο περιεχόμενο δέν είναι διαθέσιμο στην προκειμένη περίπτωση (π.χ. στην περίπτωση μιās παντελώς άστήριχτης μαντεψιάς). Δέν θα είχα κανένα νόημα να ισχυριζόμαστε ότι τó δείξιμο προς ένα ψήγμα του Δεδομένου είναι σέ θέση να δικαιολογήσει —να νομιμοποιήσει— τή χρησιμοποίηση μιās έννοιας μέσα σέ μία κρίση (ότι θα μπορούσε, στό όριο, να αναδείξει τήν κρίση αύτή ως εκφράζουσα γνώση), παρά μονάχα ύπό τήν προϋπόθεση ότι θεωρούμε πώς ή δυνατότητα να προσκομιστεί αύτός ό τίτλος νομιμότητας άποτελεί συστατικό γνώρισμα τών έννοιών και, έπομένως, συστατικό στοιχείο τής συνεισφορās μιās έννοιας στά διανοητά περιεχόμενα στά όποια έμφανίζεται (είτε πρόκειται για κρίση που εκφράζει γνώση είτε για κρίση δικαιολογήσιμη με τρόπο λιγότερο έπαρκή είτε για όποιαδήποτε άλλη μορφή κρίσης).

Αύτή ή ύποτιθέμενη άπαίτηση θα άφοροϋσε εύθυσ άμέσως τics παρατηρησιακές έννοιες: τics έννοιες εκείνες οί όποίες είναι τέτοιας λογής ώστε να έμφανίζονται μέσα σέ κρίσεις που άποκρίνονται στην έμπειρία με τρόπο άμεσο. Τούτη ή ύποτιθέμενη άπαίτηση άντικατοπτρίζεται σέ μια γνώριμη εικόνα για τó πώς σχηματίζονται αύτές οί έννοιες (εικόνα που άποτελεί τó φυσικό ταίρι τής ιδέας του Δεδομένου): έφόσον, για να λογιστεί κάτι ως έννοια, πρέπει οί κρίσεις στίς όποίες έμφανίζεται να έχουν έρεισμα στό Δεδομένο (πράγμα που σημαίνει ότι τó έρεισμα στό Δεδομένο άποτελεί, έν μέρος τουλάχιστον, συστατικό στοιχείο τών έννοιών), τότε οί διάφορες έννοιακές ικανότητες πρέπει να έχουν άποκτηθεί σέ περιστάσεις όπου στεκόμαστε άντιμέτωποι με τά κατάλληλα ψήγματα του Δεδομένου: δηλαδή,

σὲ περιστάσεις ὅπου τὸ νὰ δείξουμε ἕναν τελεσιδικο τίτλο νομιμότητας θὰ ἦταν ὄντως ἐφικτό. Ὡστόσο, ὅταν κάτι προσπίπτει στὴν αἰσθητικότητά μας, τὸ Δεδομένο πού μᾶς παρουσιάζεται εἶναι ἀναγκαστικὰ ποικιλόμορφο. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ὑποκείμενο, προκειμένου νὰ σχηματίσει μιὰ παρατηρησιακὴ ἔννοια, θὰ ἔπρεπε νὰ ξεχωρίσει καὶ νὰ ἀπομονώσει μέσω ἀφαίρεσης τὸ ὀρθὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὴν παρουσιαζόμενη ποικιλότητα.

Ἡ παραπάνω «ἀφαιρεσιοκρατικὴ» εἰκόνα ἀναφορικὰ μὲ τὸν ρόλο τοῦ Δεδομένου στὸν σχηματισμὸ τῶν ἐννοιῶν δέχτηκε δριμύτατη ἐπίθεση, βιτγκενσταϊνικῆς ἐμπνεύσεως, ἀπὸ τὸν Π. Τ. Γκῆτς.⁶ Θὰ ἐπανέλθω στὴ σκέψη τοῦ Βίτγκενσταϊν σχετικὰ μὲ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ἐρωτήματα στὴ συνέχεια αὐτῆς τῆς διάλεξης (§7).

Ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ ὀπλιστοῦμε μὲ τὴ συγκεκριμένη εἰκόνα γιὰ τὸ πῶς ἐμφυσιᾶται ἐμπειρικὴ οὐσία στὶς ἔννοιες κατὰ τὸ βασικὸ ἐπίπεδο, τὸ ἐπίπεδο τῶν παρατηρησιακῶν ἐννοιῶν, δὲν θὰ δυσκολευτοῦμε νὰ διευρύνουμε τὴν εἰκόνα αὐτὴ περαιτέρω: ἡ ἐμπειρικὴ οὐσία θὰ μεταδίδεται ἀπὸ τὸ βασικὸ ἐπίπεδο στὶς ἐμπειρικὲς ἔννοιες πού βρίσκονται σὲ μεγαλύτερη ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐμπειρία μὲ τὴ μετάδοση νὰ κινεῖται μέσα ἀπὸ διάλους συγκροτούμενους ἀπὸ τὰ δίκτυα συμπερασμῶν πού προσδίδουν σ' ἕνα σύστημα ἐννοιῶν τὴ συνοχὴ του.

3. Προσπάθησα νὰ ἐξηγήσω τί καθιστᾶ δελεαστικὴ τὴν ἰδέα τοῦ Δεδομένου. Στὴν πραγματικότητά, ὅμως, ἡ ἰδέα τοῦ Δεδομένου εἶναι ἄχρηστη γιὰ τὴ λειτουργία πού ἔρχεται νὰ ἐπιτελέσει.

Ἡ ἰδέα τοῦ Δεδομένου συνίσταται στὴν ἰδέα πὼς ὁ χῶρος τῶν λόγων, δηλαδή ὁ χῶρος τῶν δικαιολογήσεων καὶ τῶν τίτλων νομιμότητας, ἐκτείνεται σὲ μεγαλύτερο εὖρος ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν ἐννοιῶν. Τὸ ἐπιπλέον εὖρος τοῦ χώρου τῶν λόγων ὑποτίθεται ὅτι

6. P. T. Geach, *Mental Acts*, Routledge & Keagan Paul, Λονδίνο 1957, §§6-11.

τοῦ ἐπιτρέπει νὰ στεγάζει μὴ ἐννοιακὲς προσκρούσεις ἀπὸ κάτι ἔξω ἀπ' τὴν ἐπικράτεια τῆς σκέψης. Τὸ θέμα ὅμως εἶναι ὅτι οἱ σχέσεις διαμέσου τῶν ὁποίων μπορεῖ νὰ στοιχειοθετηθεῖ ἡ νομιμότητα μιᾶς κρίσης μποροῦν νὰ νοηθοῦν μονάχα ὡς σχέσεις ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν ἐννοιῶν. Ἡ στοιχειοθέτηση τῆς νομιμότητας μιᾶς κρίσης — ἡ δικαιολόγησή της — ἐπιτυγχάνεται μέσα ἀπὸ σχέσεις σὰν τὴ συνεπαγωγή ἢ τὴν πιθανοποίηση,⁷ δηλ. σχέσεις ποὺ μποροῦν νὰ διέπουν μονάχα πράξεις ἐνάσκησης τῶν ἐννοιακῶν ἱκανοτήτων μας. Ἡ ἀπόπειρα νὰ ἐπεκταθεῖ ἡ ἐμβέλεια τῶν νομιμοποιητικῶν σχέσεων ἔξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν ἐννοιῶν δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει αὐτὸ ποὺ ἀξιώνει.

Ζητούσαμε κάτι ποὺ νὰ μᾶς καθησυχάσει, μιὰ διαβεβαίωση πῶς, ὅταν χρησιμοποιοῦμε τὶς ἐννοιές μας στὸ πλαίσιο μιᾶς κρίσης, ἡ ἐλευθερία μας — ἡ αὐτενέργεια ποὺ ἐκδηλώνουμε κατὰ τὴν ἐνάσκηση τῆς νόησής μας — περιορίζεται ἀπὸ κάτι ἔξω ἀπὸ τὴ σκέψη καί, ἐπιπλέον, ὅτι τὸν περιορισμὸ αὐτὸ μποροῦμε νὰ τὸν ἐπικαλεστοῦμε ὅταν ἐμφανίζουμε τὶς κρίσεις μας ὡς δικαιολογημένες. Ὅταν ὅμως ὑποστηρίζουμε πῶς ὁ χῶρος τῶν λόγων ἔχει μεγαλύτερο εὖρος ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν ἐννοιῶν, ὥστε νὰ στεγάζει καὶ ἔξωἐννοιακὲς προσπτώσεις ἀπὸ μέρους τοῦ κόσμου, προκύπτει μιὰ εἰκόνα στὴν ὁποία ὁ ἔξωθεν περιορισμὸς θὰ ἀσκειῖται στὸ ἔξωτερικὸ σύνορο τοῦ διευρυμένου χώρου τῶν λόγων, μέσῳ μιᾶς ὠμῆς ἔξωθεν πρόσκρουσης, ὅπως ὀφείλουμε νὰ τὴν ἀπεικονίσουμε. Ἴσως ἡ εἰκόνα αὐτὴ νὰ διασφαλίζει ὅτι δὲν θὰ μποροῦμε νὰ κατηγορηθοῦμε γιὰ τὸ τί συμβαίνει σ' αὐτὸ τὸ ἔξωτερικὸ σύνορο, κι ἐπομένως ὅτι δὲν θὰ μποροῦμε νὰ κατηγορηθοῦμε γιὰ τὴν ἐπίδραση ποὺ θὰ ἀσκήσουν πρὸς τὰ μέσα τὰ ὅσα συμβαίνουν ἐκεῖ ἔξω. Τὸ τί συμβαίνει ἐκεῖ θὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀλλότριας δύναμης, τῆς αἰτιώδους ἐπενέργειας τοῦ κόσμου, ἢ ὁποία λειτουργεῖ μὲ τρόπο ποὺ ἐκφεύγει τοῦ ἐλέγχου τῆς δικῆς

7. Probabilification. (Σ.τ.μ.)

μας αὐτενέργειας. Εἶναι ἄλλο πράγμα, ὅμως, τὸ νὰ ἀπαλλασσόμαστε ἀπὸ τὴν ὑπαιτιότητα, τὴν εὐθύνη, λόγω τοῦ ὅτι ἡ θέση στὴν ὁποία βρεθήκαμε θὰ πρέπει σὲ ἔσχατη ἀνάλυση νὰ θεωρηθεῖ προῖον ὠμῆς βίας, καὶ ἄλλο νὰ διαθέτουμε μιὰ βάση πού νὰ δικαιολογεῖ τὸ ὅτι μεταβήκαμε σὲ αὐτὴ τὴ θέση. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ἰδέα τοῦ Δεδομένου προσφέρει βάσεις γιὰ τὴν ἀποποίηση τῆς εὐθύνης μας ἐκεῖ πού ἐμεῖς ἀναζητούσαμε δικαιολογητικές βάσεις.⁸

8. Στὴν προφορική μορφή τῆς διάλεξης, ἔκανα λόγο γιὰ «ελαφροντικά» ἐκεῖ πού τώρα μιῶ γιὰ «βάσεις γιὰ τὴν ἀποποίηση τῆς εὐθύνης μας». Ὁ Zvi Cohen ἐπισήμανε ὅτι ἡ συγκεκριμένη διατύπωση δὲν ἀποδίδει τὴν ἀντίθεση πού θέλω νὰ ἀναδείξω. Αὐτὸ πού ζητῶ εἶναι μιὰ ἀναλογία μὲ τὸ ἀκόλουθο παράδειγμα: Ἐάν κάποιος βρεθεῖ σ' ἓνα χῶρο ὅπου τοῦ ἔχει ἀπαγορευθεῖ ἡ πρόσβαση, τὸ γεγονός ὅτι μεταφέρθηκε ἐκεῖ ἀπὸ ἓναν ἀνεμοστρόβιλο τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ κάθε εὐθύνη. Δὲν φέρει καμία ὑπαιτιότητα γιὰ τὸ γεγονός ὅτι βρέθηκε ἐκεῖ. Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο νὰ θεωρήσουμε πῶς, μολονότι ἐξακολουθεῖ νὰ φέρει ὑπαιτιότητα, εἶναι θεμιτὸ νὰ μετριάστει ἡ ἐπιβλητέα ποιή.

Ὅταν ὑποκύπτουμε στὴ σαγήνη τοῦ Μύθου τοῦ Δεδομένου, φροντίζουμε ἐπιμελῶς νὰ καταστήσουμε σαφές πῶς οἱ σχέσεις πού ἐπικρατοῦν στὸ ἐξωτερικὸ σύνορο τοῦ χώρου τῶν ἐννοιῶν, σχέσεις μεταξύ ψηγημάτων τοῦ Δεδομένου καὶ τῶν πλέον βασικῶν ἐμπειρικῶν κρίσεων, εἶναι σχέσεις πού μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς λόγοι στὸ πλαίσιο μιᾶς δικαιολόγησης· γι' αὐτὸ καὶ θεωρεῖται ὅτι ὁ χῶρος τῶν λόγων ἐκτείνεται σὲ μεγαλύτερο εὖρος ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἐννοιῶν. Παραλείπουμε ὅμως νὰ ἐξετάσουμε πῶς φαίνονται τὰ πράγματα στὸ νέο ἐξωτερικὸ σύνορο τοῦ χώρου τῶν λόγων, στὸ σημεῖο δηλ. ὅπου ὁ χῶρος αὐτὸς ἔρχεται σ' ἐπαφή μὲ τὴν ἀνεξάρτητη πραγματικότητα. Αὐτὸ πού ἐπιζητούσαμε ἦταν μιὰ εἰκόνα πού νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ θεωρήσουμε ὅτι οἱ πράξεις ἐνάσκησης τῆς αὐτενέργειάς μας ὑπάγονται σὲ ἓναν περιορισμὸ τὸν ὁποῖο ἐπιβάλλει ὁ ἴδιος ὁ κόσμος, δίχως ὅμως νὰ ὑπονομεύεται ἡ ἐφαρμοσιμότητα τῆς ἰδέας τῆς αὐτενέργειας. Θέλαμε νὰ μπορούμε νὰ ἀναγνωρίσουμε στὸν ἑαυτὸ μας μιὰ ἐλευθερία γιὰ τὴν ὁποία νὰ φέρουμε εὐθύνη, ὥστε νὰ παραμένουμε ἐντὸς τοῦ πεδίου τῶν δυνατῶν δικαιολογήσεων, πέρα ὡς πέρα, ἴσαμε τὸ ἔσχατο σημεῖο ἐπαφῆς τῆς νοητικῆς μας ζωῆς μὲ τὸν κόσμο. Ὁ βασικὸς μου στόχος σὲ αὐτὴ τὴ διάλεξη εἶναι νὰ ἀναδείξω πόσο δύσκολο εἶναι τὸ νὰ θεωρήσουμε ὅτι μπορούμε νὰ ἔχουμε ταυτόχρονα καὶ τὰ δύο ζητούμενα: καὶ τὸν ἔλλογο ἀναγκασμὸ ἀπὸ μέρους τοῦ κόσμου καὶ τὴν πέρα ὡς πέρα αὐτενέργεια. Ὁ Μύθος τοῦ

Δέν εἶναι εὐκόλο νά δεχτοῦμε πῶς ὁ Μύθος τοῦ Δεδομένου εἶναι πράγματι ἕνας μύθος. Μπορεῖ νά σχηματιστεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι, ἐάν ἀπορρίψουμε τὸ Δεδομένο, τότε ἀπλᾶ στεκόμαστε ἐκ νέου ἔκθετοι στήν ἀπειλή ἐκείνη στήν ὁποία ἡ ἰδέα τοῦ Δεδομένου ἔρχεται νά ἀπαντήσῃ: τήν ἀπειλή πῶς ἡ εἰκόνα μας δέν θά περιλαμβάνει κανέναν ἐξωτερικό περιορισμό στή δραστηριότητα πού ἀναπτύσσουμε κατὰ τήν ἐμπειρική σκέψη καί κρίση. Μπορεῖ νά σχηματιστεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι συνεχίζουμε νά ἀναγνωρίζουμε ἕναν ρόλο γιά τήν αὐτενέργεια ἀλλά ἀρνούμαστε νά ἀναγνωρίσουμε τὸν παραμικρὸ ρόλο γιά τὴ δεκτικότητα. Τοῦτο ὅμως δέν μπορεῖ νά γίνει ἀνεκτό. Προκειμένου νά μποροῦμε νά ἀναγνωρίσουμε τὴ δραστηριότητά μας στὸ πλαίσιο τῆς ἐμπειρικῆς σκέψης καί κρίσης ὡς ἀπτόμενη τῆς πραγματικότητας, πρέπει νά ὑπάρχει ἐξωτερικός περιορισμός. Πρέπει νά ἀναγνωριστεῖ ἕνας ρόλος ὄχι μόνο γιά τήν αὐτενέργεια ἀλλὰ καί γιά τὴ δεκτικότητα, ὄχι μόνο γιά τὴ δύναμη τῆς νόησης ἀλλὰ καί γιά τὴ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι, τὴν αἰσθητικότητα. Μόλις τὸ συνειδητοποιήσουμε αὐτό, δεχόμαστε πίεση νά ἀναδιπλωθοῦμε καί νά ἐπικαλεστοῦμε ξανά τὸ Δεδομένο, μόνο καί μόνο γιά νά ἀντιληφθοῦμε καί πάλι ὅτι τὸ Δεδομένο δέν μπορεῖ νά βοηθήσῃ. Ὑφίσταται ὁ κίνδυνος νά καταλήξουμε σὲ μιὰ ἀτέρμονη ἀμφιταλάντευση.

Μποροῦμε ὅμως νά βροῦμε μιὰ διέξοδο ἀπὸ τὴν παλινδρόμηση αὐτή.

4. Ἡ πρωταρχικὴ σκέψη τοῦ Κάντ ἦταν πῶς ἡ ἐμπειρική γνώση ἀποτελεῖ τὸ προῖόν μιᾶς σύμπραξης ἀνάμεσα στή δεκτικότητα καί στήν αὐτενέργεια. (Ἐδῶ ὁ ὅρος «αὐτενέργεια» λειτουργεῖ ἀπλῶς σὰν ταμπέλα γιά τὴν κινητοποίηση τῶν ἐννοιακῶν ἰκανοτήτων.) Ἀπὸ τὴν παλινδρόμηση πού περιγράψαμε παραπάνω μποροῦμε νά ξεφύγουμε ἐάν κατορθώσουμε νά συλλάβουμε στέ-

Δεδομένου ἀποκηρύσσει τὴν αὐτενέργεια, ἐνῶ ὁ τρόπος ἀπόκρισης τοῦ Davidson πού ἐξετάζω παρακάτω (§6) ἀποκηρύσσει τὸν ἔλλογο ἀναγκασμό.

ρεα τὴν ἀκόλουθη σκέψη: σὲ τούτῃ τῇ σύμπραξῃ, ἢ συμβολῇ τῆς δεκτικότητας δὲν μπορεῖ νὰ διαχωριστεῖ οὔτε κἂν κατ' ἐπίνοιαν.

Οἱ ἐννοιακὲς ἰκανότητες ἐπιστρατεύονται ἐντὸς τῆς δεκτικότητας. (Ἔχει σημασία νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι τὸ μόνον πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποίου δραστηριοποιοῦνται οἱ ἰκανότητες αὐτές. Θὰ ἐπανεέλθω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα στὴν §5.) Δὲν ἀσκοῦνται πάνω σὲ κάποια ἐξωεννοιακὴ κατάθεση τῆς δεκτικότητας. Αὐτὸ πού ὁ Κἄντ ὀνομάζει «ἐποπτεία» —ἐμπειρικὴ πρόσληψη— πρέπει νὰ τὸ κατανοήσουμε ὅχι σὰν μιὰ γυμνὴ παραλαβὴ ἐνὸς ἐξωεννοιακοῦ Δεδομένου ἀλλὰ σὰν ἓνα εἶδος κατάστασης ἢ συμβάντος πού διαθέτει ἤδη ἐννοιακὸ περιεχόμενο. Στὴν ἐμπειρία κάποιος προσλαμβάνει, π.χ. βλέπει, ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν «ἔτσι». Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ κάτι πού μπορεῖ π.χ. κανεὶς ἐπίσης νὰ τὸ κρίνει.

Ἀσφαλῶς μπορεῖ κάποιος νὰ πλανηθεῖ καὶ νὰ νομίσει πῶς προσλαμβάνει ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν «ἔτσι», τὴ στιγμὴ πού στὴν πραγματικότητα τὰ πράγματα δὲν ἔχουν «ἔτσι». Ὅταν ὁμως κάποιος δὲν πλανᾶται, τότε προσλαμβάνει πῶς ἔχουν τὰ πράγματα. Τὸ γεγονός ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ πλανηθεῖ δὲν ἔχει ιδιαίτερη σημασία. Δὲν θὰ ἀναφερθῶ σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα μέχρι τὴν τελευταία μου διάλεξη, ἀλλὰ κι ἐκεῖ δὲν πρόκειται νὰ πῶ πολλά.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη πού προτείνω, τὰ ἐννοιακὰ περιεχόμενα πού στέκονται κοντύτερα στὴν πρόσκρουση τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας πάνω στὴν αἰσθητικότητά μας δὲν βρίσκονται, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἶναι ἐννοιακά, σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τούτῃ τὴν πρόσκρουση. Δὲν ἀποτελοῦν τὸ προῖον μιᾶς πρώτης μετακίνησης, ἐνὸς πρώτου βήματος ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν λόγων, ἐνὸς βήματος στὸ ὁποῖο θὰ ἐπανεέλθουμε ἐκ τῶν ὑστέρων κατὰ τὴ διαδικασία τῆς δικαιολόγησής, ὅπως ἡ διαδικασία αὐτὴ νοεῖται στὸ πλαίσιο τοῦ δυϊσμοῦ σχήματος καὶ Δεδομένου. Σύμφωνα μὲ τὸν δυϊσμὸ αὐτό, τοῦτο τὸ ὑποτιθέμενο πρῶτο βῆμα θὰ ἀποτελοῦσε μιὰ μετακίνηση ἀπὸ μιὰ ἐντύπωση, κατανοούμενη ὡς μιὰ

γυμνή λήψη ενός ψήγματος του Δεδομένου, πρὸς μία κρίση, τὴν ὁποία ἡ ἐντύπωση νομιμοποιεῖ. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἰσχύει. Οἱ ἐντυπώσεις, οἱ προσπτώσεις τοῦ κόσμου πάνω στὴν αἰσθητικότητά μας, διαθέτουν ἤδη ἐκεῖνα τὰ ἐννοιακὰ περιεχόμενα ποὺ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη εἶναι τὰ πλέον βασικά.

Τοῦτο δίνει τὸ περιθώριο γιὰ μιὰ διαφορετικὴ ἀντίληψη τῆς «δεδομενικότητας», μιὰ ἀντίληψη ἡ ὁποία δὲν πάσχει ἀπὸ τὴ σύγχυση μεταξύ δικαιολογητικῆς βάσης καὶ βάσης γιὰ τὴν ἀποποίηση τῆς εὐθύνης μας. Δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς ὁ χῶρος τῶν λόγων διαθέτει μεγαλύτερο εὖρος ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἐνοιῶν. Ὅταν ἀναζητοῦμε τὸ ἔρεισμα μιᾶς ἐμπειρικῆς κρίσης, τὸ τελευταῖο μας βῆμα μᾶς ὀδηγεῖ στὶς ἐμπειρίες. Οἱ ἐμπειρίες, τώρα, διαθέτουν ἤδη ἐννοιακὸ περιεχόμενο, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι τοῦτο τὸ τελευταῖο βῆμα δὲν μᾶς ὀδηγεῖ ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἐνοιῶν. Μᾶς ὀδηγεῖ σὲ κάτι ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει δραστηριοποιηθεῖ ἡ αἰσθητικὴ ἀνάγκη — ἡ δεκτικότητά μας —, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι δὲν χρειάζεται πλέον νὰ μᾶς τρομάζει ἡ ἐλευθερία τὴν ὁποία ἐνέχει ἡ ἰδέα πὼς οἱ ἐννοιακὲς μας ἰκανότητες ἀνήκουν σὲ μιὰ δύναμη χαρακτηριζόμενη ἀπὸ αὐτενέργεια. Δὲν χρειάζεται νὰ ἀνησυχοῦμε μήπως ἡ εἰκόνα μας δὲν περιλαμβάνει τὸν ἐξωτερικὸ περιορισμὸ ποὺ ἀπαιτεῖται προκειμένου νὰ μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε πὼς οἱ πράξεις ἐνάσκησης τῶν ἐννοιακῶν μας ἰκανοτήτων πράγματι ἄπτονται τοῦ κόσμου.

5. Ὑποστήριξα προηγουμένως (§4) πὼς, ὅταν βιώνουμε μιὰ ἐμπειρία, οἱ ἐννοιακὲς ἰκανότητες ἐπιστρατεύονται ἐντὸς τῆς δεκτικότητας· δὲν ἀσκοῦνται πάνω σὲ κάποια δῆθεν προγενέστερη κατάθεση τῆς δεκτικότητας. Μὲ αὐτὸ δὲν ἐνοῶ ὅτι ἀσκοῦνται πάνω σὲ κάτι ἄλλο. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ἀκούγεται γενικότερα παράταιρο τὸ νὰ μιλήσουμε γιὰ μιὰ ἀσκηση τῶν ἐννοιακῶν ἰκανοτήτων. Ἡ ἰδέα τῆς ἀσκησης θὰ ταίριαζε σὲ μιὰ ἐνεργητικὴ

δραστηριότητα, τή στιγμή που ή έμπειρία είναι παθητική.⁹ Στην έμπειρία, βρίσκουμε τόν έαυτό μας φορτωμένο με περιεχόμενο. Στόν βαθμό που τò περιεχόμενο μάς είναι διαθέσιμο, οί έννοιακές μας ικανότητες έχουν ήδη μπει στό παιχνίδι, προτού μάς δοθεῖ τò όποιοδήποτε περιθώριο έπιλογής. Τò περιεχόμενο δέν είναι κάτι που τò συντάσσουμε έμεῖς οί ἴδιοι, όπως όταν άποφασίζουμε τί νά ποῦμε σχετικά με κάποιο ζήτημα. Στην πραγματικότητα, έπειδή άκριβώς ή έμπειρία είναι παθητική, έπειδή άκριβώς πρόκειται για μιá περίπτωση δραστηριοποίησης τῆς δεκτικότητάς μας, γι' αὐτό ή συγκεκριμένη αντίληψη τῆς έμπειρίας τήν όποία προτείνω μπορεῖ νά ικανοποιήσει τόν πόθο που ύποβαστάζει τόν Μύθο του Δεδομένου: τόν πόθο για ένα όριο στην έλευθερία μας.

Έπειδή ή έμπειρία είναι παθητική, ή κινητοποίηση τῶν έννοιακῶν ικανοτήτων έντός τῆς έμπειρίας δέν μοιάζει κατ' άρχήν νά έναρμονίζεται ικανοποιητικά με τήν ιδέα πώς ή νόηση, στην όποία ανήκουν οί έννοιακές ικανότητες, χαρακτηρίζεται από αὐτεέργεια. Έτσι, μπορεῖ νά σχηματιστεῖ ή έντύπωση ότι δέν άφοπλίζω πραγματικά τόν Μύθο του Δεδομένου, αλλά άπλῶς άπορρίπτω τούς όρους ύπό τούς όποιους τίθεται τò παρουσιαζόμενο πρόβλημα στό όποιο ό έν λόγω μύθος έρχεται νά άπαντήσει. Τόν πειρασμό νά έπικαλεστοῦμε τò Δεδομένο τόν γεννή ή σκέψη πώς όλες οί πράξεις ένάσκησης του έννοιακού σκέπτεσθαι χαρα-

9. Ασφαλώς, τούτο δέν άντιβαίνει στόν ισχυρισμό ότι τò νά έχεις μιá έμπειρία του κόσμου προϋποθέτει μιá ένεργητική δραστηριότητα. Τò ψάξιμο είναι μιá ένεργητική δραστηριότητα: τò ἴδιο και ή παρατήρηση, ή παρακολούθηση κ.ο.κ. (Η ιδέα αὐτή τονίζεται από όσους θεωροῦν ότι δέν πρέπει σέ καμία περίπτωση νά κατανοήσουμε τήν έμπειρία ως μιá παθητική παραλαβή, όπως π.χ. ό J. J. Gibson· βλ., π.χ., *The Senses Considered as Perceptual Systems*, George Allen and Unwin, Λονδίνο 1968.) Ό έλεγχος, όμως, τόν όποιο άσκοῦμε πάνω στό όσα συμβαίνουν στό πλαίσιο τῆς έμπειρίας έχει όρια: μπορούμε νά άποφασίσουμε ποῦ νά τοποθετηθοῦμε, πόσο νά έπικεντρώσουμε τήν προσοχή μας κ.λπ.· άφοῦ τά κάνουμε όλα αὐτά, όμως, δέν είναι στό χέρι μας τί θά μάς παρουσιάσει ή έμπειρία. Αὐτό στό όποιο έπιμένω είναι τούτο άκριβώς τò έλάχιστο.

κτηρίζονται από αυτενέργεια. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ αὐτενέργεια ἐκτείνεται πέρα ὡς πέρα, ἴσαμε ἐκεῖνα τὰ ἐννοιακὰ περιεχόμενα πού βρίσκονται κοντύτερα στίς προσκρούσεις τοῦ κόσμου πάνω στήν αἰσθητικότητά μας. Τότε, αἰσθανόμαστε τήν ἀνάγκη νά υἱοθετήσουμε μιὰ ἀντίληψη σύμφωνα μέ τήν ὁποία τούτη ἡ ἐπεκτατική αὐτενέργεια ὑπόκειται σέ ἕναν ἔλεγχο πού τόν ἀσκεῖ κάτι πού βρίσκεται ἔξω ἀπό τή σκέψη. Σέ διαφορετική περίπτωση, τὸ τίμημα θά ἦταν νά καταλήξουμε νά ἀπεικονίζουμε τίς πράξεις δραστηριοποίησης τῆς αὐτενέργειάς μας σάν μιὰ περιστροφή δίχως τριβές στοῦ κενό. Τὸ Δεδομένο μοιάζει νά κομίζει αὐτὸ τὸν ἐξωτερικὸ ἔλεγχο. Ἀλλὰ τώρα μπορεῖ νά σχηματιστεῖ ἡ ἐντύπωση πῶς, ὅταν τονίζω ὅτι ἡ ἐμπειρία εἶναι παθητική, διαλύω τὸν πειρασμὸ ἀπλῶς μέ τὸ νά ἀρνηθῶ πῶς ἡ αὐτενέργεια ἐκτείνεται πέρα ὡς πέρα, ἴσαμε τὸ περιεχόμενο τῆς ἐμπειρίας, παρότι ὑποστηρίζω πῶς οἱ ἐννοιακὲς ικανότητες δραστηριοποιοῦνται ἐντὸς τῆς ἴδιας τῆς ἐμπειρίας.

Ὅμως αὐτὸ δὲν ἰσχύει. Ὁ πόθος νά ἐνταχθεῖ μέσα στήν εἰκόνα μας γιὰ τήν αὐτενέργεια μιὰ ἐξωτερικὴ τριβὴ δὲν μπορεῖ νά ἱκανοποιηθεῖ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, δηλ. ἀπλῶς μέ τὸ νά περιορίσουμε τήν ἐμβέλεια τῆς αὐτενέργειας, κατὰ τρόπο ὥστε τὸ εὖρος της νά εἶναι μικρότερο ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν ἐννοιῶν.

Θὰ ἦταν ἀδύνατο νά ὑποθέσουμε ὅτι οἱ ικανότητες πού κινητοποιοῦνται στήν ἐμπειρία εἶναι ἐννοιακὲς ικανότητες, ἐὰν αὐτὲς ἐκδηλώνονταν μονάχα στοῦ πλαίσιο τῆς ἐμπειρίας, δηλ. μονάχα στίς περιπτώσεις δραστηριοποίησης τῆς δεκτικότητας. Οἱ ικανότητες αὐτὲς θά ἦταν ἀναγνωρίσιμες ὡς ἐννοιακὲς ικανότητες μονάχα ἐὰν μπορούσαν ἐπίσης νά ἀσκηθοῦν στοῦ πλαίσιο τοῦ ἐνεργητικοῦ σκέπτεσθαι, δηλ. νά ἀσκηθοῦν καὶ μέ τρόπους πού πράγματι ἐναρμονίζονται μέ τήν ἰδέα τῆς αὐτενέργειας. Πρέπει, τὸ λιγότερο, νά ἔχουμε τὴ δυνατότητα νά ἀποφασίσουμε ἐὰν θὰ κρίνουμε ὅτι τὰ πράγματα εἶναι ὅπως τὰ παρασταίνει ἡ ἐμπειρία μας ἢ ὄχι. Τὸ πῶς παρασταίνει τὰ πράγματα ἡ ἐμπειρία δὲν

βρίσκεται ὑπὸ τὸν ἔλεγχό μας· ὅμως τὸ ἐὰν θὰ ἀποδεχτοῦμε τὸ φαινόμενο ἢ ἂν θὰ τὸ ἀπορρίψουμε, αὐτὸ εἶναι στὸ χέρι μας.¹⁰ Ἐπιπλέον, ἀκόμη κι ἂν ἐξετάσουμε μονάχα τὶς κρίσεις ἐκεῖνες ποὺ ἀπλῶς καταγράφουν τὴν ἐμπειρία, κρίσεις οἱ ὁποῖες εἶναι ἤδη ἐνεργητικὲς μονάχα ὑπ' αὐτὴν τὴ στοιχειώδη σημασία τοῦ ὄρου, ὀφείλουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ ἱκανότητά μας νὰ χρησιμοποιοῦμε ἔννοιες σὲ αὐτὲς τὶς κρίσεις δὲν εἶναι αὐτοδύναμη· δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ μιὰ ἱκανότητα νὰ χρησιμοποιοῦμε τὶς ἴδιες αὐτὲς ἔννοιες καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο πλαίσιο. Τοῦτο ἰσχύει ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς ἔννοιες τὶς πλέον ἄμεσα συνυφασμένες μὲ τὸν ὑποκειμενικὸ χαρακτήρα τῆς ἐμπειρίας: τὶς ἔννοιες τῶν δευτερευουσῶν ποιότητων. Γενικότερα, τότε μόνον οἱ ἱκανότητες ποὺ ἐπιστρατεύονται μέσα στὴν ἐμπειρία μποροῦν νὰ ἀναγνωριστοῦν ὡς ἐννοιακὲς ἱκανότητες, ὅταν ταυτόχρονα ἀναγνωρίζεται τὸ γεγονός ὅτι κάποιος ποὺ διαθέτει τὶς ἱκανότητες αὐτὲς εἶναι σὲ θέση νὰ ἀποκριθεῖ σὲ ἔλλογες σχέσεις, δηλ. σὲ σχέσεις οἱ ὁποῖες συνάπτουν τὰ περιεχόμενα τῶν ἐμπειρικῶν κρίσεων μὲ ἄλλα κριτὰ περιεχόμενα. Αὐτὲς οἱ σχέσεις καθορίζουν τὴ θέση τῶν ἐννοιῶν μέσα στὶς διάφορες δυνατὲς κοσμοεικόνες τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν στοιχεῖα.

Ἄς ἐξετάσουμε, π.χ., τὶς κρίσεις περὶ χρωμάτων. Οἱ ἐννοιακὲς ἱκανότητες ποὺ ἐπιστρατεύονται σὲ αὐτὲς τὶς κρίσεις εἶναι τὰ λιγότερο ἀναπόσπαστα στοιχεῖα μιᾶς κοσμοαντίληψης. Παρ' ὅλα αὐτά, κανεὶς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ πῶς προβαίνει ἀκόμη καὶ σὲ μιὰ ἄμεσα παρατηρησιακὴ κρίση περὶ χρωμάτων ἐὰν δὲν τοῦ ἀναγνωρίζοταν παράλληλα καὶ ἓνα συγκεκριμένο ὑπόβαθρο τὸ ὁποῖο νὰ ἐγγυᾶται ὅτι τὸ ἐν λόγω ὑποκείμενο ἀντιλαμβάνεται

10. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἀναδεικνύεται ἐπαρκῶς μέσα ἀπὸ ὀρισμένες γνωστὲς ψευδαίσθησεις. Στὴν ψευδαίσθηση Müller-Lyer, ἡ ἐμπειρία μας παρασταίνει τὶς δύο γραμμὲς νὰ ἔχουν ἄνισα μήκη. Κάποιος ὅμως ποὺ γνωρίζει τί συμβαίνει σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι θὰ ἀπόσχει ἀπὸ τὴν κρίση ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν ὄντως ἔτσι.

τά χρώματα ως ιδιότητες τις όποϊες δύνανται νά τις ἔχουν πράγματα. Ἡ ἱκανότητα νά παράγει κανείς τις «σωστές» λέξεις χρωμάτων ἀποκρινόμενος σέ συγκεκριμένες εἰσροές στο ὀπτικό του πεδίο (ἱκανότητα τήν όποία διαθέτουν, πιστεύω, όρισμένοι παπαγάλοι) δέν συνιστᾶ πειστήριο τοῦ ὅτι τὸ ὑποκείμενο αὐτὸ κατέχει τις ἀντίστοιχες ἔννοιες, ἂν τὸ ὑποκείμενο δέν συλλαμβάνει π.χ. ὅτι οἱ ἀποκρίσεις αὐτὲς ἀντικατοπτρίζουν μιὰ εὐαίσθησία πρὸς ἓνα εἶδος πραγματικῆς κατάστασης στον κόσμο, δηλ. πρὸς κάτι τὸ όποιο δύναιται νά λαμβάνει χώρα οὔτως ἢ ἄλλως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τις ἐπιμέρους διαταράξεις στή ροή τῆς συνείδησής του. Σέ αὐτὸ τὸ ἀναγκαῖο ὑπόβαθρο περιλαμβάνεται, π.χ., ἡ ἔννοια τῶν ὀρατῶν ἐπιφανειῶν τῶν ἀντικειμένων καὶ ἡ ἔννοια τῶν συνθηκῶν τῶν κατάλληλων νά ἀποφανθεῖ κανείς, κοιτάζοντας ἓνα πράγμα, τί χρώμα εἶναι τὸ πράγμα αὐτό.¹¹

Εἶναι προφανές ὅτι οἱ ἔννοιες πού μπορεῖ νά ἐμφανιστοῦν στο περιεχόμενο τῆς ἐμπειρίας δέν περιορίζονται στίς ἔννοιες τῶν δευτερευουσῶν ποιοτήτων. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού συνυπολογίσουμε αὐτὸ τὸ γεγονός, καθίσταται ἀκόμα πιὸ ξεκάθαρο ὅτι ἡ παθητικὴ δραστηριοποίηση τῶν ἐννοιακῶν ἱκανοτήτων ἐντὸς τῆς αἰσθητικότητας δέν εἶναι καταληπτὴ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ ἐνάσκηση τῶν ἱκανοτήτων αὐτῶν στο πλαίσιο τῆς κρίσης, καὶ στο πλαίσιο τῆς διανοητικῆς δραστηριότητας πού ἀπολήγει σέ μιὰ κρίση.

Οἱ ἐννοιακὲς ἱκανότητες πού κινητοποιοῦνται παθητικὰ ἐντὸς τῆς ἐμπειρίας ἀνήκουν σέ ἓνα δίκτυο ἱκανοτήτων γιὰ ἐνεργητικὴ σκέψη. Τὸ δίκτυο αὐτὸ διευθύνει μὲ ἕλλογο τρόπο τις ἀποκρίσεις μας στίς προσκρούσεις τοῦ κόσμου πάνω στήν αἰσθητικότητά μας, ἀποκρίσεις πού ἀποσκοποῦν στήν κατανόηση. Καὶ τὸ νόημα τῆς ιδέας πὼς ἡ νόηση χαρακτηρίζεται ἀπὸ αὐτενέργεια —ὅτι οἱ ἐννοιακὲς ἱκανότητες εἶναι ἱκανότητες πού ἡ ἐνάσκησή τους

11. Γιὰ μιὰ βαθύτερη ἀνάλυση τῆς ιδέας αὐτῆς, βλ. Sellars, *Empiricism and the Philosophy of Mind*, §§10-20.

βρίσκεται εντός του πεδίου τῆς ἐλευθερίας γιὰ τὴν ὁποία φέρουμε εὐθύνη— εἶναι, ἐν μέρει, πὼς τὸ δίκτυο αὐτό, ὅπως τὸ βρίσκει ἓνα ἐπιμέρους σκεπτόμενο ὑποκείμενο νὰ διευθύνει τὴ σκέψη του, δὲν εἶναι ἱερὸ κι ἀπαραβίαστο. Ἡ ἐνεργητικὴ ἐμπειρικὴ σκέψη δεσμεύεται ἀπὸ τὴ διαρκὴ ὑποχρέωση νὰ ἐξετάζει πόσο ἀξιόπιστοι εἶναι οἱ ἐμφανιζόμενοι ὡς ἔλλογοι συνδετικοὶ ἄρμοι πού τὴ συνέχουν. Πρέπει νὰ εἴμαστε διαρκῶς σὲ ἐτοιμότητα νὰ ἀναδιαμορφώνουμε τὶς ἔννοιες καὶ τὶς ἀντιλήψεις μας, ἐὰν ὁ ἀναστοχασμὸς ὑποδεικνύει κάτι τέτοιο ὡς ἀναγκαῖο. Ἀναμφίβολα, δὲν ὑπάρχει σοβαρὸ ἐνδεχόμενο νὰ χρειαστεῖ νὰ ἀναδιαμορφώσουμε τὶς ἔννοιες πού βρίσκονται στὶς παρυφές τοῦ συστήματος, τὶς πλέον ἄμεσα παρατηρησιακὲς ἔννοιες, ἀποκρινόμενοι σὲ πιέσεις πού προέρχονται ἀπ' τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ συστήματος. Τοῦτο ὅμως τὸ ἀναμφίβολα ἐλάχιστο πιθανὸ ἐνδεχόμενο ἀναδεικνύει τὴ βασικὴ ἰδέα πού μὲ ἐνδιαφέρει ἐδῶ: πὼς, μολονότι ἡ ἐμπειρία δὲν ἐναρμονίζεται ἢ ἴδια ἱκανοποιητικὰ μὲ τὴν ἰδέα τῆς αὐτενέργειας, ὁ ρόλος πού διαδραματίζουν ἀκόμη καὶ οἱ πλέον ἄμεσα παρατηρησιακὲς ἔννοιες μέσα σὲ κάτι τὸ ὁποῖο ὀφείλει πράγματι νὰ κατανοηθεῖ ὡς μιὰ μορφή αὐτενέργειας ἀποτελεῖ οὐσιῶδες γνῶρισμα τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν.¹²

Ἐπομένως, δὲν μποροῦμε ἀπλῶς νὰ ἀπομονώσουμε τὴν παθητικὴ κινήτοποίησι τῶν ἐννοιακῶν ἱκανοτήτων ἐντὸς τῆς ἐμπειρίας κρατώντας τὴν ἀπρόσβλητη ἀπὸ τὶς δυνητικὰ τρομακτικὲς συνέπειες τῆς ἐλευθερίας τὴν ὁποία ἐνέχει ἡ ἰδέα τῆς αὐτενέργειας. Ἐὰν θεωρήσουμε πὼς, προκειμένου νὰ ἀξιοποιήσουμε τὴν παθητικότητα τῆς ἐμπειρίας, πρέπει νὰ ἀρνηθοῦμε πὼς ἡ αὐτενέργεια ἐκτείνεται πέρα ὡς πέρα, ἴσαμε τὸ περιεχόμενο τῆς ἐμπειρίας, ἀπλῶς ἐπιστρέφουμε σὲ μιὰ παραπλανητικὰ διατυπωμένη

12. Στόχος μου εἶναι ἡ εἰκονοποιία αὐτῆς τῆς παραγράφου νὰ φέρνει στὴ σκέψη τὴν πασίγνωστη καταληκτικὴ ἐνότητα τοῦ κλασικοῦ κειμένου τοῦ Quine, «Two Dogmas of Empiricism», στὸ *From a Logical Point of View*, Harvard University Press, Καίμπριτζ, Μασσ., 1961 (1953), σελ. 20-46.

παραλλαγή του Μύθου του Δεδομένου. Ἐάν προσπαθήσουμε νὰ ἐξοβελίσουμε τὴν αὐτενέργεια ἀπὸ τὴν εἰκόνα μας, συνεχίζοντας ὥστόσο νὰ κάνουμε λόγο γιὰ ἐννοιακὲς ἰκανότητες ποὺ δραστηριοποιῶνται μέσα στὴν ἐμπειρία, τότε τὸ νὰ μιλάμε γιὰ ἐννοιακὲς ἰκανότητες θὰ ἀποτελεῖ ἓνα σκέτο παιχνίδι μὲ τὶς λέξεις. Τὸ πρόβλημα μὲ τὸν Μῦθο τοῦ Δεδομένου εἶναι ὅτι μᾶς προσφέρει τὸ πολὺ-πολὺ βάσεις γιὰ τὴν ἀποποίηση τῆς εὐθύνης μας, ἐκεῖ ποὺ ἐμεῖς ἀποζητοῦμε δικαιολογητικὲς βάσεις. Τὸ πρόβλημα ἐμφανίζεται ἐδῶ ἐκ νέου, αὐτὴ τὴ φορά σὲ ἀναφορὰ μὲ τὶς προσπτώσεις τῶν λεγόμενων «ἐννοιακῶν καταθέσεων τῆς αἰσθητικότητας» πάνω στὴν αὐτενέργεια. Ἐάν θεωρηθεῖ ὅτι οἱ προσπτώσεις αὐτὲς στέκονται ἔξω ἀπὸ τὴν ἐμβέλεια τῆς αὐτενέργειας, ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ἐλευθερίας γιὰ τὴν ὁποία φέρουμε τὴν εὐθύνη, τότε τὸ καλύτερο ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς προσφέρουν εἶναι πῶς δὲν θὰ μπορούμε νὰ κατηγορηθοῦμε γιὰ τὸ ὅτι πιστεύουμε τὰ ὅσα μᾶς ὀδηγοῦν νὰ πιστέψουμε· ὄχι πῶς νομιμοποιούμαστε νὰ τὰ πιστεύουμε.

Δὲν προτείνω λοιπὸν μιὰ φτηνὴ νίκη ἐπὶ τοῦ Δεδομένου, μιὰ νίκη ποὺ ἐπιτυγχάνεται ἀξιοποιώντας τὸν παθητικὸ χαρακτήρα τῆς ἐμπειρίας, ὥστε νὰ κρατηθεῖ ἡ ἐμπειρία ἔξω ἀπὸ τὴν ἐμβέλεια τῆς αὐτενέργειας. Ἡ ἀποψη ποὺ προτείνω ὑποστηρίζει πῶς, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐμπειρία εἶναι παθητικὴ, τούτῃ ἐπιστρατεύει ἰκανότητες οἱ ὁποῖες, γνησίως, ἀνήκουν στὴν αὐτενέργεια.

6. Ἡ ἀδυναμία νὰ ἐντοπιστεῖ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς πραγματικῆς δυνατότητας —ἡ ἀδυναμία νὰ κατανοήσουμε πῶς εἶναι δυνατὸ ἰκανότητες ποὺ ἀνήκουν στὴν αὐτενέργεια νὰ συνυφαίνονται κατὰ τρόπο ἀξεδιάλυτο μὲ μιὰ δραστηριότητα καθαρῆς δεκτικότητας— δὲν ὀφείλεται ἀναγκαστικὰ σὲ ἀβλεψία. Μπορεῖ νὰ σταθεῖ δύσκολο νὰ ἐντοπιστεῖ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς ὁδοῦ διαφυγῆς. Καὶ ἡ δυσκολία αὐτὴ εἶναι βαθύρριζη.

Θὰ παρουσιάσω ἐδῶ μιὰ πρώτη μορφή ὑπὸ τὴν ὁποία φανερώνεται ἡ ἐν λόγῳ δυσκολία, προερχόμενη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ντέιβιντσον. Σὲ ἓνα πολὺ γνωστὸ κείμενό του, στὸ ὁποῖο προτείνει μιὰ «συνεκτικιστικὴ» προσέγγιση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς γνώσης,¹³ ὁ Ντέιβιντσον δείχνει ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ ἐντοπίσει τὴν ὁδὸ διαφυγῆς ποὺ περιέγραψα. Δὲν ἀσχεῖ κριτικὴ ἐναντίον της· ἀπλούστατα, δὲν τὴ συγκαταλέγει στὰ ἐνδεχόμενα ποὺ ἐξετάζει.

Ὁ Ντέιβιντσον ἐξηγεῖ πῶς, ἐὰν κατανοήσουμε τὴν ἐμπειρία ὡς μιὰ σειρὰ ἀπὸ προσκρούσεις πάνω στὴν αἰσθητικότητά μας οἱ ὁποῖες λαμβάνουν χώρα ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἐννοιῶν, καθίσταται ἀδύνατο νὰ ἐπικαλεστοῦμε τὴν ἐμπειρία γιὰ νὰ στοιχειοθετήσουμε τὴ νομιμότητα τῶν κρίσεων ἢ τῶν πεποιθήσεών μας, δηλ. νὰ τὶς δικαιολογήσουμε. Κάτι τέτοιο θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἐπιστροφή στὸν Μύθο τοῦ Δεδομένου, μὲ τὴ συνακόλουθη σύγχυση μεταξὺ δικαιολογητικῆς βάσης καὶ βάσης γιὰ τὴν ἀποποίηση τῆς εὐθύνης μας. Ὁ χῶρος τῶν λόγων δὲν ἐκτείνεται πέρα ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἐννοιῶν, κι ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ συμπεριλάβει μιὰ γυμνὴ λήψη τοῦ Δεδομένου. «Ὡς ἐδῶ, αὐτὸ ἀκριβῶς ὑποστήριζα κι ἐγώ.

Ὡστόσο, ὁ Ντέιβιντσον θεωρεῖ πῶς ἡ ἐμπειρία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ ἐξωεννοιακὴ πρόσκρουση πάνω στὴν αἰσθητικότητα. Ἔτσι, συμπεραίνει ὅτι ἡ ἐμπειρία πρέπει νὰ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν λόγων. Σύμφωνα μὲ τὸν Ντέιβιντσον, ἡ ἐμπειρία ναὶ μὲν σχετίζεται αἰτιωδῶς μὲ τὶς πεποιθήσεις καὶ τὶς κρίσεις ἐνὸς ὑποκειμένου, δὲν ἐπηρεάζει ὅμως κατὰ κανέναν τρόπο τὸ ἂν αὐτὲς θὰ λογιστοῦν ὡς δικαιολογημένες, δηλ. στοιχειοθετημένης νομιμότητας. Ὑποστηρίζει ὅτι «τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ μετρήσει σὰν λόγος γιὰ τὴν υἰοθέτηση μιᾶς πεποίθησης παρὰ μόνον μιὰ ἄλλη πεποίθηση» (σελ. 310) καὶ ἐννοεῖ

13. Donald Davidson, «A Coherence Theory of Truth and Knowledge», ἀνατυπώθηκε στὸ Ernest LePore (ἐπιμ.), *Truth and Interpretation: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, Basil Blackwell, Ὁξφόρδη 1986, σελ. 307-319.

συγκεκριμένα ότι η εμπειρία δέν μπορεί νά μετρήσει σάν λόγος για τήν υίοθέτηση μιᾶς πεποίθησης.

Άσφαλῶς, συμφωνῶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖο ἀπ' τὸ ὁποῖο ξεκινᾷ τούτη ἡ συλλογιστικὴ διαδρομὴ. Τὸ συμπέρασμα, ὅμως, δέν εἶναι διόλου ἱκανοποιητικό. Ὁ Ντέιβιντσον, ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὸν Μύθο τοῦ Δεδομένου, φτάνει στὸ σημεῖο νὰ ἀρνηθεῖ πὼς ἡ εμπειρία δύναται νὰ διαδραματίσει τὸν ὁποιοδῆποτε ρόλο στὸ πλαίσιο τῆς διαδικασίας δικαιολόγησης τῶν κρίσεών μας· ὁ δὲ συνεκτικισμός του ἀπολήγει σὲ μιὰ παραλλαγὴ τῆς θεώρησης ἐκείνης σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ αὐτενέργεια λειτουργεῖ δίχως ἐξωτερικὲς τριβές — ἀπολήγει, μὲ ἄλλα λόγια, σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς πὸν καθιστᾷ ἐλκυστικὴ τὴν ἰδέα τοῦ Δεδομένου. Ἡ στάση αὐτὴ συνιστᾷ τὴ μίαν ἀπὸ τίς δύο φάσεις τῆς ἀμφιταλάντευσης πὸν περιέγραψα προηγουμένως. Τίποτα δέν τὴν ἐμποδίζει νὰ πυροδοτήσῃ μὲ τὴ σειρά τῆς τὴν ἀναδίπλωση πὸν ἐπίσης περιγράψαμε προηγουμένως. Ἡ εἰκόνα πὸν παρουσιάζει ὁ Ντέιβιντσον γιὰ τὴν ἐμπειρικὴ σκέψη τὴν ἐμφανίζει νὰ λειτουργεῖ δίχως κανέναν ἔλλογο ἔξωθεν περιορισμό· ἡ μόνη ἔξωθεν ἐπίδραση εἶναι καθαρὰ αἰτιώδους φύσεως. Τοῦτο ἀπλῶς γενεᾷ μιὰ ἀνησυχία σχετικὰ μὲ τὸ ἂν ἡ εἰκόνα αὐτὴ δύναται νὰ στεγάσει ἐκείνου τοῦ εἴδους τὴν ἀναφορὰ στὴν πραγματικότητα στὴν ὁποία συνίσταται τὸ ἐμπειρικὸ περιεχόμενο· καὶ τούτη ἀκριβῶς ἡ ἀνησυχία μπορεί νὰ κάνει μιὰ ἐπίκληση τοῦ Δεδομένου νὰ φανεῖ ἀναγκαία. Ὁ Ντέιβιντσον δέν κάνει ἀπολύτως τίποτε γιὰ νὰ ἀμβλύνει τὴν ἀνησυχία αὐτὴ. Νομίζω πὼς πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσουμε μὲ καχυποψία τὴν ἀπροβλημάτιστη πίστη του πὼς, ἀκόμη κι ἂν ξεκαθαρίζουμε ἐπιμελῶς ὅτι οἱ προσκρούσεις τοῦ κόσμου πάνω στίς αἰσθήσεις μας δέν ἐμπλέκονται κατὰ κανέναν τρόπο στὴ διαδικασία τῆς δικαιολόγησης, μπορούμε παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ θεωρήσουμε πὼς ἡ ἰδέα τοῦ ἐμπειρικοῦ περιεχομένου βγάζει νόημα.

Ὁ Ντέιβιντσον ἀσφαλῶς πιστεύει ὅτι ἡ θέση του εἶναι ἓνα σημεῖο στὸ ὁποῖο ἡ σκέψη μπορεί νὰ ἀναπαυθεῖ, κι ὄχι μιὰ κίνηση

στό πλαίσιο μιᾶς ἀτέρμονης ἀμφιταλάντευσης. Νομίζω ὅμως πῶς ὁ ζῆλος του νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση αὐτὴ ὀφείλεται στὸ ὅτι δὲν διείσδυσε ἀρκετὰ βαθιὰ στὰ κίνητρα ποὺ κρύβονται πίσω ἀπὸ τὸν Μύθο τοῦ Δεδομένου.

Παρατηρεῖ ὅτι μιὰ θεμελιοκρατικὴ ἀντίληψη τῆς ἐμπειρίας «ὀδηγεῖ στὸν σκεπτικισμό» (σελ. 314). Ἀσφαλῶς, εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὴ γνωσιολογία ἡ ἐπίκληση τοῦ Δεδομένου δὲν προσφέρει ἀπολύτως τίποτε. Δὲν εἶναι ὅμως ἀλήθεια ὅτι οἱ φιλοσοφικὲς ἀνησυχίες γύρω ἀπὸ τὸν σκεπτικισμό ἀναφύονται ἐξαιτίας τῆς ἀποτυχίας τῆς ιδέας τοῦ Δεδομένου. Καὶ ἡ ιδέα τοῦ Δεδομένου δὲν εἶναι κάτι ποὺ μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὸ πουθενά, σὲ στιγμὲς ἡσυχου ἀναστοχασμοῦ, ὡς μία πιθανὴ βάση γιὰ τὴ γνωσιολογία τῆς ἐμπειρικῆς γνώσης, ὥστε νὰ μπορούμε ξέγνοιαστα νὰ τὴν ἀπεμπολήσουμε ὅταν δοῦμε πῶς δὲν δουλεύει. Ἀντίθετα, ἡ ιδέα τοῦ Δεδομένου ἀποτελεῖ ἀπόκριση σὲ ἓναν τρόπο σκέψης ὁ ὁποῖος κρύβεται πίσω ἀπὸ μιὰ γνώριμη φιλοσοφικὴ ἀγωνία: τὴν ἀγωνία γιὰ τὸ κατὰ πόσο εἶναι δυνατὴ ἡ ἐμπειρικὴ γνώση. Ὁ Ντέιβιντσον, ὅμως, ἀσπάζεται αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τρόπο σκέψης.

Δημιουργεῖται συχνὰ ἡ ἐντύπωση ὅτι στὴν ιδέα τοῦ Δεδομένου ἐξωθοῦμαστε κατὰ τρόπο ἀκαταμάχητο. Αὐτὸ συμβαίνει ὅταν, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὴν ιδέα πῶς οἱ ἐννοιακὲς ικανότητες ἀνήκουν σὲ μιὰ δύναμη χαρακτηριζόμενη ἀπὸ αὐτενέργεια, καταλήγουμε ν' ἀνησυχούμε μήπως οἱ πράξεις ἐνάσκησης τῶν ἐννοιῶν μας δὲν μπορούν νὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ ἡ εἰκόνα μας τὶς παρουσιάζει νὰ εἶναι, λόγῳ τοῦ ὅτι αὐτὴ ἀδυνατεῖ νὰ λάβει ὑπ' ὄψη τῆς ὁποιασδήποτε μορφῆς ἔλλογο περιορισμὸ προερχόμενο ἀπ' ἑξῶ ἀπὸ τὴ σφαίρα τῆς σκέψης. Ἐκφάνση τῆς ἀνησυχίας αὐτῆς εἶναι ὁ φόβος πῶς δὲν διαθέτουμε κανένα πειστικὸ τρόπο νὰ πιστωθοῦμε τὴν κατοχὴ ἐμπειρικῆς γνώσης. Ἡ ἀναδίπλωση πίσω στὸ Δεδομένο, ἡ ὁποία προκαλεῖται ἀπὸ τούτη τὴν ἀνησυχία, εἴτε στὴ γενικὴ τῆς μορφῆ (πῶς εἶναι δυνατό πράξεις ἐνάσκησης τῆς αὐτενέργειάς μας νὰ ἄπτονται μιᾶς πραγματικότητας ἐξωτερικῆς τῆς

σφαίρας του σκέπτεσθαι;) είτε στην ειδικά γνωσιολογική μορφή της (πώς είναι δυνατό πράξεις ενάσκησης της αυτενέργειάς μας να κομίζουν γνώση;), αποτελεί φυσιολογική απόκριση στη «συνεκτικιστική θεωρία της αλήθειας και της γνώσης» που εισηγείται ο Ντέιβιντσον. Οι θεωρίες αυτού του είδους εκφράζουν ακριβώς την τρομακτική ιδέα πως η αυτενέργεια που εκδηλώνουμε στο πλαίσιο του έννοιακού σκέπτεσθαι δεν υπόκειται σε κανέναν έλλογο έξωθεν περιορισμό. Η ρητορεία του συνεκτικισμού υποβάλλει την εικόνα ενός έγκλωβισμού μέσα στη σφαίρα της σκέψης, κατ' αντιδιαστολή προς την εικόνα του να βρίσκεσαι σε έπαφή με κάτι έξω απ' αυτή τη σφαίρα. Σε κάποιον που βρίσκει μια τέτοια εικονοποιία προσφυή αλλά και ταυτόχρονα ανησυχητική, η ιδέα του Δεδομένου μπορεί να δώσει την έντύπωση ότι αποκαθιστά την έπαφή της σκέψης με την πραγματικότητα. Και σε αυτό το σημείο της διαλεκτικής, δεν ωφελεί σε τίποτα το να επισημάνει κανείς πως τα φαινόμενα άπατοῦν, ότι η ιδέα του Δεδομένου δεν τηρεί την υπόσχεσή της, έφόσον η ανησυχία που κάνει την εν λόγω ιδέα να φαίνεται αναπόδραστη έξακολουθεί να διατηρεί την επιτακτικότητά της ή έχει επιπλέον επιταθεί. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι να αναδειχθεί το γεγονός πως καμία από τις δύο θέσεις μεταξύ τῶν οποίων καλούμαστε να επιλέξουμε δεν είναι ικανοποιητική.

Ο Ντέιβιντσον δεν κάνει το παραμικρό για να μᾶς εμποδίσει να έρμηνεύσουμε τη συνεκτικιστική ρητορική του στη βάση της εικονοποιίας του έγκλωβισμού. Απεναντίας, μᾶς παροτρύνει ρητά να την έρμηνεύσουμε κατ' αυτό τον τρόπο. Σε ένα σημείο λέει: «Δέν μπορούμε, προφανῶς, να βγοῦμε έξω απ' τὸ πετσί μας, ὥστε να ανακαλύψουμε τί προκαλεῖ τὰ ἐσωτερικὰ συμβάντα τῶν οποίων ἔχουμε ἐπίγνωση» (σελ. 312). Η παρατήρηση τούτη, διατυπωμένη κατ' αυτό τον τρόπο, δεν είναι διόλου ικανοποιητική. Για ποιο λόγο θά πρέπει ἄραγε να υποθέσουμε ὅτι, προκειμένου να ανακαλύψουμε κάτι σχετικᾶ με τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, θά

ἔπρεπε νὰ βγοῦμε ἔξω ἀπ' τὸ πετσί μας; (Τοῦτο εἶναι σίγουρο ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ τὸ κάνουμε.) Καὶ γιὰ ποιό λόγο θὰ πρέπει ἄραγε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐνδιαφερόμαστε νὰ ἀνακαλύψουμε τί προκαλεῖ τὰ ἐσωτερικὰ συμβάντα τῶν ὁποίων ἔχουμε ἐπίγνωση, ἀντὶ νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἀπλῶς ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὸ πῶς εἶναι διατεταγμένο τὸ περιβάλλον μας; Ἀσφαλῶς, τὸ νὰ βγοῦμε ἔξω ἀπὸ τὸ πετσί μας δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ βγοῦμε ἔξω ἀπὸ τὴ σκέψη μας. Μποροῦμε ὅμως ἴσως νὰ κατανοήσουμε πῶς γίνεται ὁ Ντέιβιντσον νὰ ἐκφράζεται μὲ τέτοια ἀμεριμνησία σὲ τούτη του τὴ διατύπωση, ἐὰν θεωρήσουμε πῶς ἀντιλαμβάνεται τὸν κυριολεκτικὸ ἐγκλωβισμό μας μέσα στὸ πετσί μας κατ' ἀναλογία πρὸς ἓναν μεταφορικὸ ἐγκλωβισμό μέσα στὶς πεποιθήσεις μας· καὶ πρόθυμα ἀφήνει τὸν συνεκτικισμό του νὰ ἐξυπονοήσει μιὰ τέτοια ἀναλογία. Αὐτὸ ποὺ περιγράφει ἢ εἰκόνα τοῦ Ντέιβιντσον εἶναι ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ βγοῦμε ἔξω ἀπὸ τὶς πεποιθήσεις μας.

Ὁ Ντέιβιντσον ἀσφαλῶς γνωρίζει ὅτι ἡ εἰκονοποιία ἐνὸς τέτοιου ἐγκλωβισμού πιθανότατα θὰ προκαλέσει μιὰ ἀναδίπλωση πίσω στὴν ἰδέα τοῦ Δεδομένου, στὴν ἰδέα δηλαδή ὅτι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ γνώση ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἔλλογες σχέσεις μὲ κάτι ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τοῦ ἐννοιακοῦ. Πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐλεύθερη χρῆση τῆς εἰκονοποιίας τοῦ ἐγκλωβισμού καὶ ταυτόχρονα νὰ ἐμποδίσει τὴν ἀναδίπλωση πίσω στὸ Δεδομένο, ὑποστηρίζοντας, στὸ πλαίσιο τοῦ συνεκτικισμοῦ του, τὴν κατὰ τὰ φαινόμενα καθησυχαστικὴ θέση ὅτι «ἡ πεποίθηση εἶναι ἀπὸ τὴ φύση της ἀληθοεπής» (σελ. 314), ὅτι εἶναι στὴ φύση της νὰ λέει τὴν ἀλήθεια. Ὁ Ντέιβιντσον στηρίζει τὴ θέση του αὐτὴ συνδέοντας τὴν πεποίθηση μὲ τὴν ἐρμηνεία· ὑποστηρίζει λοιπὸν ὅτι, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς ἐρμηνείας, ὁ ἐρμηνευτὴς ὀφείλει νὰ θεωρήσει ὅτι ὁ ἐρμηνευόμενος ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δίκιο στὰ ὅσα πιστεύει γιὰ τὸν κόσμον μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ἐρμηνευτὴς μπορεῖ νὰ τὸν παρατηρήσει νὰ ἀλληλεπιδρᾷ αἰτιωδῶς.

Δὲν θέλω νὰ ἀμφισβητήσω τὸ ἐπιχείρημα αὐτό. Θέλω ὅμως νὰ θέσω τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον τὸ ἐν λόγω ἐπιχείρημα μπορεῖ νὰ

μᾶς καθησυχᾶσει ἀποτελεσματικά στὴν περίπτωση ποὺ διερωτόμαστε ἂν ἡ συνεκτικιστικὴ εἰκόνα τοῦ Ντέιβιντσον μπορεῖ νὰ στεγάσει τὴν ἐπαφὴ τῆς σκέψης μας μὲ τὴν πραγματικότητα. Ἄς υποθέσουμε ὅτι κάποιος αἰσθάνεται αὐτὴ τὴν ἀνησυχία ὑπὸ τὴν ἀκόλουθη γνώριμη μορφή: ὅπως ἔχει ὡς ἐδῶ ἡ εἰκόνα, κάποιος θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνας ἐγκέφαλος μέσα στὸ δοχεῖο ἑνὸς τρελοῦ ἐπιστήμονα. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ντέιβιντσον μοιάζει νὰ εἶναι ἡ ἐξῆς: ἐὰν κάποιος ἦταν ἓνας ἐγκέφαλος μέσα σ' ἓνα δοχεῖο, θὰ ἦταν σωστὸ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὶς πεποιθήσεις του σὰν ὀρθές ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πεποιθήσεις ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἠλεκτρονικὸ περιβάλλον τοῦ ἐγκεφάλου.¹⁴ Αὐτὸς εἶναι ὅμως ἄραγε ὁ καθησυχασμὸς ποὺ χρειαζόμαστε προκειμένου νὰ προστατευτοῦμε ἀποτελεσματικὰ ἀπέναντι στὰ θέληγτρα τοῦ Δεδομένου; Τὸ ἐπιχείρημα ὑποτίθεται ὅτι θὰ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸ σῶμα πεποιθήσεων στὸ ὁποῖο εἴμαστε τάχα ἐγκλωβισμένοι κατὰ τὶς δραστήριες προσπάθειές μας νὰ συνταιριάζουμε τὸ τί σκεφτόμαστε μὲ τὰ δικαιολογητικὰ ἐρείσματα ποὺ μᾶς εἶναι διαθέσιμα. Ὑποτίθεται ὅτι θὰ ἔκανε τὴν εἰκονοποιία τοῦ ἐγκλωβισμοῦ νὰ πάψει νὰ φαίνεται ἀπειλητικὴ, διαβεβαιώνοντάς μας ὅτι οἱ πεποιθήσεις αὐτὲς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀληθεῖς. Ὅμως, ἡ ἀπάντηση ποὺ δίνει στὴν ἀνησυχία μήπως εἴμαστε ἐγκέφαλοι κλεισμένοι μέσα σ' ἓνα δοχεῖο λειτουργεῖ πρὸς τὴν ἀνάποδη κατεύθυνση. Ἡ ἀπάντηση δὲν ἐξουδετερώνει τὸν φόβο πὼς ἡ εἰκόνα μας ἀφήνει τὴ σκέψη μας πιθανῶς χωρὶς ἐπαφὴ μὲ τὸν ἔξω ἀπὸ ἐμᾶς κόσμος. Τὸ μόνο ποὺ μᾶς προσφέρει εἶναι μιὰ ἱλιγγιώδης αἴσθηση ὅτι ἡ φερεγγυότητα τῶν ὅσων πιστεύουμε εἶναι πολὺ πιὸ ἐπισφαλῆς ἀπ' ὅσο νομίζαμε.¹⁵

14. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Davidson, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Richard Rorty· βλ. σελ. 340 τοῦ κειμένου τοῦ Rorty, «Pragmatism, Davidson, and Truth», στὸ LePore (ἐπιμ.), *Truth and Interpretation*, σελ. 333-355.

15. Ἀπαιτεῖται ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια προκειμένου νὰ περιγράψουμε μὲ ἀκρίβεια γιὰ ποιὸ λόγο δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ τούτη ἡ ἀπάντηση. Δὲν εἶναι ὅτι μᾶς λένε πὼς ἐνδέχεται νὰ σφάλουμε ἐξόφθαλμα ὅσον ἀφορᾷ τὸ τί ἀφοροῦν οἱ

Πιστεύω ότι τὸ ὀρθὸ συμπέρασμα εἶναι τὸ ἐξῆς: ὅση ἀξιοπιστία κι ἂν δώσουμε στὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ντέιβιντσον πὼς ἔνα σῶμα πεποιθήσεων εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀληθές, τὸ ἐπιχείρημα ξεκινᾷ ἀπὸ ἕνα σημεῖο ὅπου πλέον εἶναι πολὺ ἀργὰ γιὰ νὰ δεχτοῦμε τὴ θέση τοῦ Ντέιβιντσον ὡς μία γνήσια ὁδὸ διαφυγῆς ἀπὸ τὴν ἀμφιταλάντευση.

Στὸ πλαίσιο τῆς σκέψης τοῦ Ντέιβιντσον, τὸ μόνο κίνητρο γιὰ νὰ στραφεῖ κάποιος στὸν Μύθο τοῦ Δεδομένου εἶναι ἕνας ρηχὸς σκεπτικισμὸς σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο, ἀφοῦ πρῶτα γίνεи δεκτὸ ὅτι κάποιος διαθέτει ἕνα σῶμα πεποιθήσεων, κατόπιν ἀνησυχεῖ γιὰ τὴ φερεγγυότητα τῶν πεποιθήσεων αὐτῶν. Ὅμως τὰ κίνητρα ποὺ κρύβονται πίσω ἀπὸ τὸν Μύθο τοῦ Δεδομένου εἶναι βαθύτερα: ἐδράζονται στὴ σκέψη ὅτι ἐάν, ὅπως ὑποστηρίζει ἡ συνεκτικιστικὴ θέση τοῦ Ντέιβιντσον, ἡ αὐτενέργειά μας δὲν ὑπόκειται σὲ κανέναν ἔξωθεν ἔλλογο περιορισμὸ, τότε δὲν μπορούμε νὰ

πεποιθήσεις μας. Ἐὰν διαμαρτυρηθῶ πὼς μιὰ πεποίθησή μου δὲν ἀφορᾷ ἠλεκτρονικὰ ἐρεθίσματα ἢ ὀτιδήποτε ἀνάλογο, ἀλλὰ π.χ. ἕνα βιβλίο, θὰ μπορούσε νὰ μοῦ δοθεῖ ἡ ἐξῆς ἀπάντηση: «Ἀσφαλῶς, ἡ πεποίθησή σου ἀφορᾷ ἕνα βιβλίο — δεδομένου τοῦ ποιά εἶναι ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῆς ἔκφρασης “ἕνα βιβλίο” ὅπως τὴ χρησιμοποιεῖς». Ἡ προτεινόμενη μεθερμηνεία, ποὺ ἔρχεται νὰ ταιριάζει μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι εἶμαι ἕνας ἐγκέφαλος μέσα σ' ἕνα δοχεῖο, ἐπηρεάζει τὶς ἀνωτέρας τάξεις πεποιθήσεώς μου οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν τὸ τί ἀφοροῦν οἱ πρῶτης τάξεως πεποιθήσεώς μου. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ἀντιστοιχεῖ ἐπακριβῶς στὴ μεταβολὴ ποὺ ἡ ἴδια αὐτὴ μεθερμηνεία ἀσχεῖ στὶς πρῶτης τάξεως πεποιθήσεώς μου. Τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι στὸ ἐπιχείρημα ποὺ ἀποδίδει ὁ Rorty στὸν Davidson, ἐπιφέρουμε μεταβολὲς στὸ πραγματικὸ περιβάλλον (ὅπως τὸ βλέπει ὁ ἐρμηνευτὴς καὶ ὅπως αὐτὸ ὑπηρεῖται μὲσα στὴν ἐρμηνεία), δίχως νὰ μεταβάλουμε τὸ πῶς φαίνονται τὰ πράγματα στὸν φορέα τῆς πεποιθήσεως, τὴ στιγμή ποὺ ἡ ἐρμηνεία θὰ πρέπει ὑποτίθεται νὰ συλλάβει τὸ πῶς ὁ φορέας τῆς πεποιθήσεως ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμο του. Ἐτσι ὅμως καθίσταται κατὰ τὴ γνώμη μου ἀδύνατο νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς τὸ ἐπιχείρημα προσφέρει τὴν παραμικρὴ δυνατότητα νὰ θεωρήσουμε ὅτι οἱ φορεῖς τῶν πεποιθήσεων βρίσκονται σ' ἐπαφὴ μὲ ὀτιδήποτε συγκεκριμένο. Τὰ ἀντικείμενα ποὺ ὁ ἐρμηνευτὴς βλέπει νὰ ἀφοροῦν οἱ πεποιθήσεώς τοῦ ἐρμηνευόμενου γίνονται, θὰ ἔλεγε κανεῖς, ἀπλᾶ («νοούμενα») γιὰ τὸν ἐρμηνευόμενον.

καταστήσουμε καταληπτό στον έαυτό μας πώς οί πράξεις ενάσκησης τής αὐτενέργειάς μας εἶναι σὲ θέση νὰ παρασταίνουσι τὸν κόσμον. Οἱ σκέψεις χωρὶς ἐποπτεῖες εἶναι κενές, καὶ τὸ νὰ ἀναγνωρίσουμε στὶς ἐποπτεῖες μιὰ ἀπλῶς αἰτιώδη ἐπενέργεια πάνω στὶς σκέψεις μας δὲν προσφέρει τὸ ζητούμενο. Ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ ἐντάξουμε τὸ ἐμπειρικὸ περιεχόμενον μέσα στὴν εἰκόνα μας εἶναι νὰ μπορέσουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι οἱ σκέψεις καὶ οἱ ἐποπτεῖες συνδέονται μεταξύ τους μὲ τρόπο ἔλλογον. Ἄρνούμενος ὅτι ἰσχύει κάτι τέτοιο, ὁ Ντέιβιντσον ὑπονομεύει τὴ νομιμότητα τῆς ιδέας ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκινᾷ τὸ δῆθεν καθησυχαστικὸ ἐπιχειρημάτου, δηλ. τὴν ιδέα ἐνὸς σώματος πεποιθήσεων. Σὲ τούτη τὴν περίπτωσιν, ἡ προσπάθειά του νὰ ἀφοπλίσει τὴν εἰκονοποιία τοῦ ἐγκλωβισμοῦ δὲν θὰ ἔχει τὸ παραμικρὸ ἀποτέλεσμα. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ θέση του παρουσιάζεται σὰν μιὰ παραλλαγή τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δύο φάσεις τῆς ἀμφιταλάντευσης ποὺ περιγράψαμε προηγουμένως. Μία γνήσια ὁδὸς διαφυγῆς ἀπὸ τὴν ἀμφιταλάντευση αὐτὴ θὰ ἀπαιτοῦσε νὰ ἀποφύγουμε τὸν Μῦθον τοῦ Δεδομένου, δίχως ὅμως νὰ ἀρνηθοῦμε πὼς ἡ ἐμπειρία κομίζει ἕναν ἔλλογον περιορισμὸν στὴ σκέψιν μας.

Ὑποστήριξα ὅτι μποροῦμε νὰ τὸ ἐπιτύχουμε αὐτὸ ἐὰν καταφέρουμε νὰ δεχτοῦμε πὼς οἱ ἐντυπώσεις τοῦ κόσμου πάνω στὶς αἰσθήσεις μας διαθέτουν ἤδη ἐννοιακὸ περιεχόμενον. Ὑπάρχει ὅμως κάτι ποὺ ἐμποδίζει τὸν Ντέιβιντσον νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς τέτοιας δυνατότητας. Θὰ ἐπανέλθω στὸ ζήτημα αὐτὸ στὶς ἐπόμενες διαλέξεις.

7. Ὁ Μῦθος τοῦ Δεδομένου ἐκφράζει τὸν πόθον γιὰ ἕναν ἔλλογον περιορισμὸν προερχόμενον ἔξω ἀπ' τὴν ἐπικράτεια τῆς σκέψης καὶ τῆς κρίσης. Ὁ πόθος αὐτὸς εἶναι περισσότερον γνώριμος σὲ συνάφεια μὲ τὴν ἐμπειρικὴ γνώσιν τοῦ κόσμου γύρω μας: τὴ γνώσιν τὴν ὁποία κομίζει αὐτὸ ποὺ ὁ Κάντ ἀποκαλεῖ «ἐξωτερικὴ αἴσθησις».¹⁶

16. Π.χ. στὴ Β67.

Ὡστόσο, εἶναι χρήσιμο νὰ παρατηρήσουμε πὼς ἡ χωροταξικὴ ἔκφραση ποὺ μόλις χρησιμοποίησα, («ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τῆς σκέψης καὶ τῆς κρίσης»), εἶναι καθαρὰ μεταφορικὴ. Ὁ ἴδιος ἀκριβῶς πειρασμὸς γεννιέται καὶ σὲ συνάφεια μὲ αὐτὸ ποὺ ὁ Κάντ ὀνομάζει «ἐσωτερικὴ αἴσθηση».¹⁷ Στὴν ἐπικράτεια τῆς σκέψης καὶ τῆς κρίσης περιλαμβάνονται καὶ κρίσεις ἀναφορικὰ μὲ τὶς κατ' αἴσθηση ἀντιλήψεις τοῦ σκεπτόμενου ὑποκειμένου, τὶς σκέψεις του, τὰ αἰσθήματά του, καὶ τὰ παρόμοια. Οἱ ἐννοιακὲς ἱκανότητες ποὺ δραστηριοποιοῦνται σὲ αὐτὲς τὶς κρίσεις πρέπει κι αὐτὲς νὰ ἀνήκουν στὴν αὐτενέργεια, στὸν ἴδιο ἀκριβῶς βαθμὸ ποὺ τοῦτο ἰσχύει καὶ γιὰ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐννοιακὴ ἱκανότητα· καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ γεννήσει τὸν φόβο μιᾶς δίχως τριβὲς περιστροφῆς σὲ συνάφεια καὶ μὲ τούτῃ τὴν περιοχὴ τῆς σκέψης. Ἐτσι, ὅπως πλέον γνωρίζουμε, τὸ νὰ διασφαλίσουμε τὴν ὑπαρξὴ τριβῶν, πράγμα ἀναγκαῖο προκειμένου νὰ ὑπάρχει γνήσιο περιεχόμενο, μοιάζει νὰ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωρήσουμε πὼς τὸ ἔλλογο νομιμοποιητικὸ ἔρεισμα τῶν πράξεων ἐνάσκησης τῶν ἐννοιῶν μας σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ εἶναι κάτι τὸ ἐξωεννοιακό: γυμνὲς παρουσίες, οἱ ὁποῖες τάχα ἀποτελοῦν τὰ ἔσχατα ἐρείσματα τῶν κρίσεών μας.

Ἡ παραπάνω περιγραφὴ ἐνὸς φαινομενικὰ ἀναπόδραστου τρόπου σκέψης ταιριάζει μὲ τὸν στόχο ἐναντία στὸν ὁποῖο καταφέρεται ὁ Βίττγκενσταϊν στὸ ἐπονομαζόμενο *Ἐπιχείρημα τῆς Ἰδιωτικῆς Γλώσσας*. Ἐὰν κατανοήσουμε τὴν κριτικὴ τοῦ Βίττγκενσταϊν ὡς ἐφαρμογὴ μιᾶς γενικῆς ἀπόρριψης τοῦ Δεδομένου, θὰ μπορέσουμε νὰ ἐκτιμήσουμε μ' ἓναν πολὺ σαφὴ τρόπο τὴν πειστικότητά της. Καὶ ἐξετάζοντας τὸ πὼς ἐμφανίζεται αὐτὸ τὸ γενικότερο ζήτημα σὲ τοῦτα τὰ γνωστὰ ἐδάφια ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ Βίττγκενσταϊν, ἴσως μπορέσουμε ἐπίσης νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ μεστότερη κατανόηση τοῦ ζητήματος.¹⁸

17. Π.χ. στῆ A22/B37. Γιὰ τὶς δύο φράσεις μαζί ἐξεταζόμενες στὸ πλαίσιο μιᾶς ἐνιαίας πραγμάτευσης, βλ. τὴν ὑποσημείωση στῆ Bxxxix-xli.

18. Εἶπα κάποια πράγματα παραπάνω σχετικὰ μὲ τὴ συγκεκριμένη ἀνάγνωση

Ἐκίνα λόγο γιὰ τὸ «ἐπονομαζόμενο Ἐπιχείρημα τῆς Ἰδιωτικῆς Γλώσσας», διότι, σύμφωνα μὲ τούτη τὴν ἀνάγνωση, αὐτὸ πρῶτον ἐπιδιώκει ἢ ἀντίληψη ἐναντίον τῆς ὁποίας καταφέρεται ὁ Βίττγκενσταϊν δὲν εἶναι νὰ ἐπινοήσῃ ἕνα τρόπο ὥστε νὰ μποῦν οἱ γυμνὲς παρουσίες σὲ λέξεις ἀλλὰ νὰ ὑποστηρίξῃ πῶς «οἱ κρίσεις τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως» ἐδράζονται σὲ ἔσχατη ἀνάλυση σὲ ὀρισμένες τέτοιες γυμνὲς παρουσίες. Ἐὰν κάποιος, δέσμιος τῆς ἐν λόγῳ ἀντίληψης, δεχτῆ ἕνα ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖο καταδεικνύει πῶς ἡ γλώσσα ἀδυνατεῖ νὰ δεξιωθεῖ τίς ὑποτιθέμενες ὄντοτητες γιὰ τίς ὁποῖες αὐτὸς κάνει λόγο, τότε τοῦτος θὰ μπορούσε νὰ ἀνταπαντήσῃ πῶς αὐτὸ ἀκριβῶς θέλει νὰ πεῖ καὶ ὁ ἴδιος. Ἐὰν ἡ γλώσσα μπορούσε πράγματι νὰ δεξιωθεῖ τίς ὄντοτητες αὐτές, τοῦτο θὰ σήμαινε ὅτι αὐτὲς βρίσκονται ἐντὸς τῆς σφαίρας τῶν ἐννοιῶν· ὁ λόγος ὅμως γιὰ τὸν ὁποῖο ζητεῖται νὰ ἀναγνωριστῆ ἢ ὑπαρξῆ τέτοιου εἴδους ὄντοτήτων εἶναι προκειμένου νὰ ἀναγνωριστῆ κάτι πού, προερχόμενο ἀπ' ἔξω, περιορίζει τὴν αὐτενέργεια, ἢ ὁποία κινεῖται στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐν λόγῳ σφαίρας. Ἐπομένως, εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ γλώσσα δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβῃ αὐτὲς τίς ὄντοτητες. Παρ' ὅλα αὐτά, κάποιος μπορεῖ νὰ νιώσῃ τὴν ἀνάγκη νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι τοῦτες οἱ ὄντοτητες ὑπάρχουν καὶ μπορούν νὰ δεχθῶν, καὶ ὅτι ἕνα τέτοιο δεῖξιμο ἀποτελεῖ τὴν ἔσχατη δικαιολόγηση τῶν κρίσεων τῆς «ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως». Ἡ θεμελιώδης στόχευση τῆς ἐπίθεσης τοῦ Βίττγκενσταϊν δὲν εἶναι νὰ ἐξαλείψῃ τὴν ἰδέα μιᾶς ἰδιωτικῆς γλώσσας, πράγμα πὸ ἀπὸ μόνου τοῦ ἀπλῶς θὰ πίεζε τὸν ἀντίπαλο νὰ ὑποχωρήσῃ στὸ σημεῖο ὅπου ἔχουμε φτάσει τώρα. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Βίττγκενσταϊν ὑπονομεύει ἀκόμη καὶ τούτη τὴ θέση, ἢ ὁποία ἔχει ἤδη ἐγκαταλείψει τὴν ἰδέα τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσας. Ὁ τρόπος

τοῦ Wittgenstein στὸ «One Strand in the Private Language Argument», *Grazer Philosophische Studien* 33/34 (1989), σελ. 285-303. Βλ. ἐπίσης τὸ «Intentionality and Interiority in Wittgenstein» στὸ Klaus Puhl (ἐπιμ.), *Meaning Scepticism*, De Gruyter, Βερολίνο 1991, σελ. 148-169.

πού τὸ πετυχαίνει αὐτὸ εἶναι ἐφαρμόζοντας τὸ ἀκόλουθο γενικὸ δίδαγμα: μιὰ γυμνὴ παρουσία δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ σὰν ἔρεισμα γιὰ τίποτα.

Ὡστόσο, ἐὰν κάποιος πειστεῖ ὅτι τὰ ἔσχατα ἐρείσματα τῶν ἐμπειρικῶν κρίσεων δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ψήγματα τοῦ Δεδομένου, τότε φυσιολογικὰ θὰ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτό του ὑποχρεωμένο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴ δυνατότητα ὑπαρξῆς ἐννοιῶν οἱ ὁποῖες θὰ στέκονται ὅσο τὸ δυνατόν κοντύτερα σὲ τοῦτα τὰ ἔσχατα ἐρείσματα. Τοῦτο συνεπάγεται ὅτι τὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν θὰ εἶναι ὀλότελα προσδιορισμένο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ κρίσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται τοῦτες οἱ ἐννοιες ἀντλοῦν τὴ νομιμότητά τους ἀπὸ τὴν κατάλληλη γυμνὴ παρουσία. Οἱ ἐννοιες αὐτὲς θὰ εἶναι οἱ ἐννοιες ἐκεῖνες πού ὑποτίθεται πὼς μποροῦν νὰ ἐκφραστοῦν ἀπὸ τὶς λέξεις μιᾶς ἰδιωτικῆς γλώσσας. Μονάχα ἓνα πρόσωπο θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι τὸ ὑποκείμενο στὸ ὁποῖο δίνεται ἓνα ἐπιμέρους ψῆγμα τοῦ Δεδομένου. Ἐπομένως, κάθε ἐννοια πού ἢ νομιμοποιητικὴ σύνδεσή της μὲ μιὰ γυμνὴ παρουσία ἀποτελεῖ οὐσιῶδες γνώρισμά της θὰ πρέπει νὰ εἶναι, ὡς τέτοια, μιὰ ἰδιωτικὴ ἐννοια. Θὰ ἦταν φυσικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὲς οἱ ἰδιωτικὲς ἐννοιες ἀποκτῶνται μέσῳ ἀφαίρεσης ἀπὸ ἓνα ποικιλόμορφο Δεδομένο, ὅπως συμβαίνει στὴν ἱστορία ἀναφορικὰ μὲ τὸν σχηματισμὸ τῶν ἐννοιῶν πού μνημόνευσα προηγουμένως (§2). Ἔργο τῆς ἀφαίρεσης αὐτῆς θὰ εἶναι ὁ ἰδιωτικὸς δεικτικὸς ὀρισμὸς πού ἐμφανίζεται στὴν κριτικὴ τοῦ Βίττγκενσταϊν.

Ἔτσι, τοποθετώντας τὸ Ἐπιχείρημα τῆς Ἰδιωτικῆς Γλώσσας μέσα στὸ πλαίσιο μιᾶς γενικῆς ἀπόρριψης τοῦ Δεδομένου δὲν ἀπαλασσόμαστε ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐξετάσουμε τὸ ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς ἰδιωτικῆς γλώσσας, ἢ τουλάχιστον ἐναντίον τῶν ἰδιωτικῶν ἐννοιῶν, αὐτὸ καθ' αὐτό. Ἐντούτοις, νομίζω ὅτι τοποθετοῦμε τὶς παρατηρήσεις τοῦ Βίττγκενσταϊν πού ἀφοροῦν εἰδικὰ τὴν ἰδιωτικὴ γλώσσα στὴν ὀρθὴ προοπτικὴ τους ὅταν τὶς ἀντιμετωπίζουμε σὰν προσπάθειες νὰ ὑπογραμμιστοῦν οἱ συνέ-

πειες που έχει για τη γλώσσα τὸ γενικότερο ζήτημα: ὅτι δηλαδή μιὰ γυμνή παρουσία δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ σὰν ἓνα ἔξωθεν προερχόμενο νομιμοποιητικὸ ἔρεισμα τὸ ὁποῖο νὰ μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ σὲ ἓνα ἐννοιολόγιο, δηλ. σὲ ἓνα ρεπερτόριο ἐννοιῶν· δὲν μπορεῖ, μὲ ἄλλα λόγια, νὰ μᾶς προσφέρει ἐκεῖνο που ὁ δεσμὸς μεταξὺ ἐννοιῶν καὶ αὐτενέργειας μᾶς ἔκανε νὰ ἐπιζητοῦμε. Ἐὰν ἡ νομιμοποιητικὴ σύνδεση μιᾶς ἐννοιας μὲ μιὰ γυμνή παρουσία ἀποτελεῖ οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς ἐννοιας αὐτῆς, πράγμα μὲ τὸ ὁποῖο ἰσοδυναμεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἰδιωτικὴ ἐννοια, τότε ἡ αὐτενέργεια δὲν ἐκτείνεται ἴσαμε αὐτὴ τὴν ἐννοια. Στὴν πραγματικότητα, τὸ ὅλο νόημα τῆς συγκεκριμένης ἀντίληψης εἶναι ἀκριβῶς νὰ ἐξαιρεθοῦν οἱ πράξεις ἐνάσκησης αὐτῶν τῶν ὑποτιθέμενων ἐννοιῶν ἀπὸ τὴν εὐθύνη τὴν ὁποία συνεπάγεται ἡ αὐτενέργεια. Ἐδῶ ἔχουμε μιὰ παραλλαγὴ μιᾶς συγκεκριμένης δομῆς στὴν ὁποία ἀναφέρθηκα καὶ προηγουμένως (§5), σὲ συνάφεια μὲ μιὰ ὀρισμένη παρερμηνεία τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἐμπειρία εἶναι παθητικὴ. Τὸ νὰ ὀνομάσουμε «ἐννοια» κάτι ἴσαμε τὸ ὁποῖο δὲν ἐκτείνεται ἡ αὐτενέργεια, καὶ τὸ νὰ ὀνομάζουμε τὴ σύνδεση αὐτὴ «ἔλλογη» ἢ «νομιμοποιητικὴ», συνιστᾷ πλαστωνυμία: στὴν πραγματικότητα, μιὰ ἀπλὴ βάση γιὰ τὴν ἀποποίηση τῆς εὐθύνης μας τὴν ὀνομάζουμε δικαιολογητικὴ βάση, μὲ τὴ φρουδα ἐλπίδα ὅτι τοῦτο θὰ τὴ μετέτρεπε σὲ κάτι τέτοιο.

Ἀναφέρθηκα προηγουμένως στὴ βιττυκενσταϊνικῆς ἐμπνεύσεως ἐπίθεση τοῦ Γκῆτς στὴν ἀφαιρεσιοκρατικὴ θεωρία γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῶν ἐννοιῶν (§2). Μέχρι τώρα ὑποστήριζα πὼς τὸ Ἐπιχείρημα τῆς Ἰδιωτικῆς Γλώσσας ἀποτελεῖ ἐφαρμογὴ τῆς γενικῆς ἀπόρριψης τοῦ Δεδομένου. Θὰ ἦταν, ὡστόσο, παραπλανητικὸ νὰ παρουσιάσουμε τὸ Ἐπιχείρημα τῆς Ἰδιωτικῆς Γλώσσας σὰν τὴν ἐπιμέρους ἐφαρμογὴ μιᾶς γενικότερης σκέψης. Ὅπως εἶπα, κάθε ἐννοια που ἡ νομιμοποιητικὴ σύνδεσή της μὲ μιὰ γυμνή παρουσία θὰ ἀποτελοῦσε οὐσιῶδες τῆς γνώρισμα δὲν θὰ μπορούσε παρὰ νὰ εἶναι μιὰ ἰδιωτικὴ ἐννοια. Τὸ νὰ προβεῖς

στήν αφαίρεση πού θά 'ταν αναγκαία για νά σχηματιστεί μιὰ τέτοια ἔννοια θά ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νά δώσεις ἕναν ἰδιωτικὸ δεικτικὸ ὄρισμό. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ιδέα πὼς οἱ ἔννοιες μποροῦν νά σχηματιστοῦν μέσῳ αφαίρεσης ἀπὸ τὸ Δεδομένο δὲν εἶναι ἀπολύτως τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ιδέα τοῦ ἰδιωτικοῦ δεικτικοῦ ὀρισμοῦ. Ἐπομένως, τὸ Ἐπιχείρημα τῆς Ἰδιωτικῆς Γλώσσας ταυτίζεται μὲ τὴν ἀπόρριψη τοῦ Δεδομένου, στὸ μέτρο πού τούτη ἀφορᾷ τὶς δυνατότητες για γλώσσα· δὲν πρόκειται για τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς γενικῆς ἀπόρριψης τοῦ Δεδομένου σὲ μιὰ ἐπιμέρους περιοχὴ. Αὐτὸ πού ὄντως ἀποτελεῖ ἐπιμέρους ἐφαρμογὴ τοῦ γενικότερου ζητήματος εἶναι ἡ ἀπόρριψη τῶν γυμνῶν παρουσιῶν ὡς πιθανῆς ἀπάντησης στὸ ἐρώτημα τί εἶναι οἱ αἰσθητηριακὲς ἐντυπώσεις καὶ τὰ παρόμοια.

Δὲν ἀλλάζει τίποτε ἐὰν ὑποθεθεῖ πὼς οἱ ὀρθὲς περιστάσεις για τὴν ἐπιτέλεση ἑνὸς ἰδιωτικοῦ δεικτικοῦ ὀρισμοῦ ἐπισημαίνονται ἀπὸ ἄλλους ἀνθρώπους. Θὰ μποροῦσε κάποιος νά ἐλπίζει ὅτι κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἕνα ἰδιωτικὸ στοιχεῖο, ἡ ἱκανότητα ἔλλογης ἀπόκρισης σὲ μιὰ γυμνὴ παρουσία, θὰ μποροῦσε νά ἐνσωματωθεῖ σὲ μιὰ σύνθετη ἔννοια, ἡ ὁποία ἐπιπλέον θὰ διέθετε καὶ μιὰ δημόσια ἔποψη, δηλ. μιὰ ἔλλογη σύνδεση μὲ ἕνα ἐννοιολόγιο τὸ ὁποῖο μπορεῖ κανεὶς νά τὸ μοιραστεῖ μαζὶ μὲ ἄλλα ἄτομα. Ὁ Βίττγκενσταϊν ἐκφράζει τούτη τὴν ιδέα στὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: «Ἡ μήπως τὰ πράγματα ἔχουν ὡς ἐξῆς: ἡ λέξη “κόκκινο” σημαίνει κάτι πού τὸ γνωρίζουν οἱ πάντες· καὶ ἐπιπλέον σημαίνει καὶ κάτι πού τὸ γνωρίζει μονάχα τὸ καθένα πρόσωπο ξεχωριστά; (Ἡ μήπως: παραπέμπει σὲ κάτι πού τὸ γνωρίζει μονάχα τὸ καθένα πρόσωπο ξεχωριστά)». ¹⁹ Ἐὰν ἡ ιδέα τῆς ἱκανότητος ἔλλογης ἀπόκρισης σὲ γυμνὲς παρουσίες ἀποτελεῖ προῖον σύγχυσης, τότε αὐτὴ ἡ σύνδεση μὲ ἕνα ἐννοιολόγιο πού μπορεῖ κανεὶς νά τὸ μοιραστεῖ μὲ ἄλλα ἄτομα δὲν μπορεῖ νά προστατεύσει τοῦτες τὶς δῆθεν σύν-

19. Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, μτφρ. G. E. M. Anscombe, Basil Blackwell, Ὁξφόρδη 1951, §273 [= *Φιλοσοφικὲς Ἔρευνες*, μτφρ. Π. Χριστοδουλίδης, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 1977 (μτφρ. τροπ.)].

θετες έννοιες, οί όποίες άναγκαστικά έξουδετερώνονται έξαιτίας τών ιδιωτικών συστατικών τους. Η σύγχυση μεταξύ δικαιολογητικής βάσης και βάσης για τήν άποποίηση τής ευθύνης μας άπλώς έμφανίζεται στο σημείο επαφής τών ύποτιθέμενων συστατικών στοιχείων τής σύνθετης έννοιας.

Ό Μύθος του Δεδομένου είναι ιδιαίτερα ύπουλος στην περίπτωση τής «έσωτερικής αίσθησης». Στην περίπτωση τής «έξωτερικής αίσθησης», τó Δεδομένο ύποτίθεται ότι λειτουργεί μεσολαβητικά ανάμεσα στο ύποκείμενο τής έμπειρίας και σε μιá ανεξάρτητη έξωτερική πραγματικότητα τής όποίας τó ύποκείμενο έχει επίγνωση μέσω τής μεσολάβησης αυτής. Η άπόρριψη του Δεδομένου δέν όδηγεί στην άπεμπόληση αυτής τής έξωτερικής πραγματικότητας· άπλώς ύποχρεωνόμαστε να πάψουμε να ύποθέτουμε ότι ή επίγνωση τής πραγματικότητας αυτής συντελείται μέσω μιáς τέτοιας μεσολάβησης. Ώστόσο, τά άντικείμενα τής «έσωτερικής αίσθησης» είναι σύστοιχα άντικείμενα²⁰ τής επίγνωσης εκείνης στην όποία συνίστανται οί «έσωτερικές έμπειρίες»· δέν έχουν καμία ύπαρξη ανεξάρτητα άπό τήν επίγνωση αυτή.²¹ Τοúτο σημαίνει ότι, εάν άφήσουμε τίς γυμνές παρουσίες να εισέλθουν στην είκόνα μας, τότε αυτές έμφανίζονται ως τά μόνα άντικείμενα επίγνωσης· δέν μπορεί να θεωρηθεί ότι λειτουργοϋν μεσολαβητικά προκειμένου να άποκτήσουμε επίγνωση κάποιου άλλου πράγματος πέρα άπ' αυτές τίς ίδιες, τουλάχιστον στην περίπτωση που ή άποκτώμενη μέσω αυτής τής μεσολάβησης επίγνωση κατανοείται και ή ίδια ως μιá περίπτωση δραστηριοποίησης τής «έσωτερικής αίσθησης».²² Και

20. Η έννοια του «σύστοιχου άντικειμένου» (internal accusative) προέρχεται άπό τή γραμματική. Παράδειγμα: «χορεύω έναν χορό»· ό χορός έδω είναι σύστοιχο ή έσωτερικό άντικείμενο. Άντίθετα: «ρίχνω μιá πέτρα»· ή πέτρα είναι μή σύστοιχο ή έξωτερικό άντικείμενο. (Σ.τ.μ.)

21. Βλ. P. F. Strawson, *The Bounds of Sense*, Methuen, Λονδίνο 1966, σελ. 100-101.

22. Δέν ισχύει ότι ή «έσωτερική αίσθηση» δέν μπορεί να ενεργήσει μεσολαβητικά για τήν παραγωγή μιáς όρισμένης επίγνωσης. Π.χ., ένα αίσθημα μπορεί να συντελέσει σε μιá μεσολαβημένη επίγνωση μιáς όρισμένης κατάστασης του

τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι πῶς, ὅταν ἀπορρίπτουμε τὸ Δεδομένο στὴν περίπτωση αὐτή, μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι ἀπορρίπτουμε συλλήβδην τὴν («ἑσωτερικὴ») ἐπίγνωση. Μοιάζει νὰ μὴν ἀπομένει τίποτε ἄλλο τοῦ ὁποίου νὰ εἶναι ἐμπειρία ἢ («ἑσωτερικὴ ἐμπειρία»).

Πῶς μποροῦμε λοιπὸν νὰ ἀπορρίψουμε τὸ Δεδομένο δίχως ταυτόχρονα νὰ ἐξαιρέσουμε τὴν («ἑσωτερικὴ») ἐπίγνωση; Γιὰ νὰ ἀποδώσουμε στὶς ἐντυπώσεις τῆς «ἑσωτερικῆς αἴσθησης» τὸν ὀρθὸ τους ρόλο στὴ διαδικασία δικαιολόγησης τῶν κρίσεων, ὀφείλουμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι καὶ αὐτές, ὅπως καὶ οἱ ἐντυπώσεις τῆς («ἑξωτερικῆς αἴσθησης»), διαθέτουν ἤδη ἐννοιακὸ περιεχόμενο· προκειμένου νὰ κομίσουμε τὸ ἀπαραίτητο ὄριο στὴν ἐλευθερία τῆς αὐτενέργειας, ὀφείλουμε νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι πρόκειται πράγματι γιὰ ἐντυπώσεις, γιὰ προϊόντα τῆς δεκτικότητάς. Συνεπῶς, οἱ ἐντυπώσεις τῆς «ἑσωτερικῆς αἴσθησης» πρέπει νὰ εἶναι καὶ αὐτές, ὅπως καὶ οἱ ἐντυπώσεις τῆς «ἑξωτερικῆς αἴσθησης», παθητικὲς καταστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων δραστηριοποιοῦνται οἱ ἐννοιακὲς μας ἱκανότητες. Προκειμένου ὅμως νὰ σεβαστοῦμε τὴν παραπάνω παρατήρηση σχετικὰ μὲ τὰ σύστοιχα ἀντικείμενα, δὲν μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε αὐτὲς τὶς παθητικὲς περιπτώσεις δραστηριοποίησης τῶν ἐννοιακῶν ἱκανοτήτων ἐντελῶς πάνω στὴ βάση τοῦ μοντέλου τῶν ἐντυπώσεων τῆς («ἑξωτερικῆς αἴσθησης»). Δὲν μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μέσῳ τούτων τῶν πράξεων δραστηριοποίησης τῶν ἐννοιακῶν ἱκανοτήτων ἀποκτοῦμε ἐπίγνωση περιστάσεων ποὺ λαμβάνουν χώρα οὕτως ἢ ἄλλως, καὶ ποὺ ἐντυπώνονται σὲ ἓνα ὑποκείμενο μὲ τὸν τρόπο ποὺ ὄντως ἐντυπώνονται χάρις σὲ μιὰ κατάλληλη σχέση τούτων τῶν περιστάσεων μὲ τὴν αἰσθητικότητα τοῦ ὑποκειμένου αὐτοῦ. Ἄναμφίβολα, ὑπάρχουν περιστάσεις ποὺ λαμβάνουν χώρα

σώματός μας. Σὲ αὐτὴν ὅμως τὴν περίπτωση τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπίγνωσης τῆς ἀποκτώμενης μέσῳ μιᾶς τέτοιας μεσολάβησης δὲν εἶναι «ἑσωτερικὸ» μὲ τὴν καντιανὴ σημασία τοῦ ὄρου. Βλ. παρακάτω στὸ κυρίως κείμενο.

οὕτως ἢ ἄλλως, καὶ οἱ ὅποῖες μποροῦν νὰ ἀποτελοῦν τὶς αἰτίες τῶν ἐντυπώσεων τῆς «ἐσωτερικῆς αἴσθησης»: π.χ., μιὰ σωματικὴ βλάβη στὴν περίπτωση αἰσθημάτων πόνου. Προκειμένου, ὥστόσο, νὰ σεβαστοῦμε τὴν παραπάνω παρατήρηση ἀναφορικὰ μὲ τὰ σύστοιχα ἀντικείμενα, δὲν μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐπίγνωσης ποὺ ἀποκτᾶται διαμέσου τῶν ἐντυπώσεων τῆς «ἐσωτερικῆς αἴσθησης» εἶναι τέτοιου εἴδους περιστάσεις. (Βέβαια, εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι κάποιος μπορεῖ νὰ μάθει νὰ ἀνακαλύπτει πράγματα γιὰ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς περιστάσεις μέσα ἀπὸ τὶς ἐντυπώσεις τῆς «ἐσωτερικῆς αἴσθησης».) Ἐὰν μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι οἱ κρίσεις τῆς «ἐσωτερικῆς αἴσθησης» ἀφοροῦν κάτι, τὸ ὀτιδήποτε, τότε οἱ κρίσεις αὐτὲς θὰ πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ ἀφοροῦν τὶς ἴδιες τὶς ἐντυπώσεις τῆς «ἐσωτερικῆς αἴσθησης», κι ὄχι κάτι ἀνεξάρτητο, τοῦ ὁποῖου ἀποκτοῦμε ἐπίγνωση διαμέσου τῶν ἐντυπώσεων αὐτῶν.

Βρισκόμαστε σὲ ιδιαίτερα δύσβατη περιοχὴ. Ὁ ἴδιος ὁ Βίττγκενσταῖν μερικὲς φορὲς μοιάζει νὰ ἐμφορεῖται ἀπὸ τὴν εὐεξήγητη ἐπιθυμία νὰ κρύψει τὶς δυσκολίες κάτω ἀπὸ τὸ χαλί. Ἐννοῶ ὅτι μερικὲς φορὲς μοιάζει νὰ φλερτάρει μὲ τὴν ἰδέα νὰ ἀρνηθεῖ πῶς, ὅταν ἀποδίδουμε στὸ ἑαυτὸ μας ἓνα αἴσθημα, αὐτὸ ποὺ κάνουμε εἶναι νὰ προβαίνουμε σὲ μιὰ βεβαίωση, νὰ ἀρθρώνουμε δηλαδὴ μιὰ κρίση ἀναφορικὰ μὲ κάποια πραγματικὴ κατάσταση.²³

23. Π.χ., σελ. 68 τοῦ *Μπλὲ Βιβλίον* (στὸ *The Blue and Brown Books*, Basil Blackwell, Ὁξφόρδη 1958 [= *Τὸ μπλὲ καὶ τὸ καφέ βιβλίον: Προεισαγωγικὲς μελέτες γιὰ τὶς Φιλοσοφικὲς ἔργονες*, μτφρ. Κ. Κωβαῖος, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1984]): «Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς ἐκφράσεις “πονᾶω” καὶ “πονᾶει” δὲν εἶναι ἴδια μὲ ἐκεῖνη ἀνάμεσα στὸ “ὁ Λούντβιχ Βίττγκενσταῖν πονᾶει” καὶ “ὁ Σμιθ πονᾶει”. Μᾶλλον ἀντιστοιχεῖ στὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ βογκητὸ καὶ στὸ νὰ λὲς ὅτι κάποιος βογκάει». Δὲν θὰ ἔθετα ὑπὸ ἀμφισβήτηση αὐτὸ ποὺ λέγεται στὴν πρώτη πρόταση. Ὅμως προτάσεις σὰν τὴ δευτέρη ἔδωσαν λαβὴ, τουλάχιστον σὲ ὀρισμένους ἐρμηνευτὲς, γιὰ μιὰ θεωρία ἢ ὁποῖα ἐξομοιώνει τὶς «ἀμολογίες» [anowals] μὲ ἄλλους τρόπους ἐκφραστικῆς δήλωσης, κατὰ τρόπο ὥστε νὰ τὶς διαφοροποιήσουν ἀπὸ τὶς βεβαιώσεις, καὶ τοῦτο μοῦ δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι συνιστᾶ πράξη ὑπεκφυγῆς.

Υποστήριξα ότι πρέπει να συνδέσουμε την «έσωτερική αίσθηση» με τις έννοιακές ικανότητες, ώστε να συλλάβουμε, στον μέγιστο δυνατό βαθμό, την «έσωτερική αίσθηση» σε παραλληλία με την «έξωτερική αίσθηση». Μία προφανής πηγή δυσκολιών είναι π.χ. τὸ γεγονός ὅτι πλάσματα δίχως καμία δύναμη αὐτενέργειας μποροῦν ἀναμφίβολα νὰ αἰσθανθοῦν πόνο. (Θυμηθεῖτε ὅτι ὁ ὅρος «αὐτενέργεια» παραπέμπει στὴν ὑπαρξὴ ἐννοιακῶν ικανοτήτων. Δὲν προσπαθῶ νὰ ἀμφισβητήσω ὅτι τὰ ζῶα διαθέτουν τὴν ικανότητα τῆς αὐτοκινησίας.) Θὰ ἐπανέλθω σὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα στὶς ἐπόμενες διαλέξεις. Στόχος μου ἐδῶ δὲν ἦταν νὰ κλείσω τὸ ζήτημα, ἀλλὰ ἀπλῶς νὰ προτείνω τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ Ἐπιχείρημα τῆς Ἰδιωτικῆς Γλώσσας πρέπει νὰ διαβάζεται σὰν μιὰ ἐπίθεση στὸ Δεδομένο.

8. Σὲ αὐτὴ τὴ διάλεξη ὑποστήριξα ὅτι εἴμαστε ἐπιρρεπεῖς στὸ νὰ παγιδευτοῦμε σὲ μιὰ ἀφόρητη ἀμφιταλάντευση: στὴ μία φάση τῆς ἀμφιταλάντευσης συρόμαστε σὲ ἓναν συνεκτικισμό, ὁ ὁποῖος ἀδυνατεῖ νὰ καταστήσει καταληπτὸ πῶς εἶναι δυνατό ἡ σκέψη νὰ ἄπτεται μιᾶς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας, ἐνῶ στὴν ἄλλη φάση τῆς ἀμφιταλάντευσης αὐτῆς ἀναδιπλωνόμαστε σὲ μιὰ ἐπίκληση τοῦ Δεδομένου, ἡ ὁποία ἀποδεικνύεται ἄχρηστη. Ὑποστήριξα πῶς, προκειμένου νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τούτῃ τὴν ἀμφιταλάντευση, χρειαζόμαστε μιὰ ἀντίληψη σύμφωνα με τὴν ὁποία οἱ ἐμπειρίες ἀποτελοῦν καταστάσεις ἢ συμβάντα ποὺ εἶναι μὲν παθητικά, ἀλλὰ ποὺ ἀντικατοπτρίζουν τὴ δραστηριοποίηση ἐννοιακῶν ικανοτήτων, ικανοτήτων ποὺ ἀνήκουν στὴν αὐτενέργεια. Στὴν ἐπόμενη διάλεξη θὰ ἀρχίσω νὰ ἐξετάζω ὀρισμένες δυσκολίες ποὺ συνδέονται με τὴν ἀντίληψη αὐτῆ.